شێخ مەحموود :
یەکەم کۆشش دوای بابانەکان
لە پێناو ئیدارەیەکی کوردیی سەربەخۆدا

_مەسەلە پڕکردنەوەی بۆشایی بابانەکان نەبوو، بەڵکو هەوڵێکی تری مێژوو بوو.
_دوو سیاسەتی دژ بەیەک. بوونی هەر یەک لەوان نەبوونی ئەوی تریان بوو. خەباتی شێخ مەحمود دژی نەبوون بوو.
_شێخ مەحمود و هاوڕێکانی هەنگاویان دەنا بۆ دەوڵەتی کوردیی، بەڵام ئینگلیزەکان ئەوانیان بۆ نۆکەریی دەویست.

ناسر حەفید
٢٠٠٦-١١-٢٠/ سلێمانی
Nala١٩٢٢@hotmail.com

هەر کاتێک مێژوو دەستی شل بووبێت، دەسـتەڵاتێکی کـوردیی لــە کوردستانی داگیرکراودا هەڵتۆقاوە. ئەم دەستەڵاتە لە راستییدا بـۆ ئـەوە نەبووە کە گەلی کورد باشتر ببات بەڕێووە، بەڵکو لە بنەڕەتدا بـۆ ئـەوە بووە کە کورد دەسـتەڵات دروسـت بکـات لــە کـورد خـۆی. یـەکێک لــەم دەستەڵاتدارییانە میرایەتیی بابان بوو.

عوسمانییەکان لە رێڕەوی بەرفراوانبوونیاندا ساڵی ١٥١٤ لە جاڵدێران کەوتنــە شـەڕەوە دژی سـەفەوییەکان. بەشـداربوونی کـورد لــە بـەرەی عوسمانییداو سەرکەوتنیان بەسەر سەفەوییەکاندا، ژمارەیەک میرنشینی کوردی لە ژێر سایەی دەسەڵاتی عوسمانییدا لێ کەوتـەوە. یـەکێک لــەو دەســتەڵاتدارییانەی کــە لـــە دوای ساڵـــی (١٥١٤)ەوە نـــاوی دەرکـــەوت دەستەڵاتی بابانەکان بوو.

دانیشتوانی میرنشینی بابانەکان موسوڵمانی سونە مەزهەب بوون کـە نێوەندەکەی لە ئەستەنبوڵ لە دەستی سوڵتانەکانی عوسمانییدا بوو. ئەم دەستەڵاتی بابانە لە ژێر کاریگەریی دوو فاکتەردا بووە. یەکەم، فاکتەرێک کە سەرچاوەی لــە هۆکـارە سروشـتییەکانەوە وەرگرتـووە. بـەپێی ئـەم هۆکارە سروشتییانە کـورد دەبـوو لــە خـۆی و بـە گـوێرەی خـۆی لــە رێکخستنێکدا دەستەڵات لە زێدی خۆیدا دروست بکات. هەروەکو چۆن پورە هەنگێک یان شارە مێروولەیەک بۆ بـەردەوامیی ژیـان لــە کۆبوونــەوەو خۆرێکخستنیان توانایەک بۆ هەموویان دروست دەکەن. دووەم، فاکتــەری بیروبــاوەڕی ئیـسلامیی کـە گـەلانی ژێـر دەسـتەڵاتی عوسمــانیی لــە رێکخستنێکدا کۆ کردبووەوە. بـەم رێکخـستنە باوەڕییــە سوڵــتان هێـزی گەلانی لە دەستدا کۆ بوو بووەوە کە بەکاری دەهێنایەوە بـۆ حـوکمکردنی هەر یەکێک لە خۆیان.

هەر کاتێک فاکتەری ستوونیی سروشتیی لــە بەرانبــەر بــە فاکتــەری ئاسۆیی ئیسلامیی دەوڵەتییدا بەهێز بووبێت دەستەڵات ملی لەوە ناوە کـە سەربەست بێت و سەرئەنجام لەگەل عوسمانییەکاندا بکەوێتە نــاکۆکیی و

جەنگەوە. بەڵام شەڕ و نـاکۆکیی بـەردەوامی سـەفەویی شـیعە مەزهـەب لەگەڵ عوسمانیی سـوننە مەزهەبـدا لۆجیکییـە فاکتـەری سـوننەیەتیی کردبێت بە فاکتەری زاڵ و بڕیاردەر بەسەر فاکتـەری سروشـتییدا. مـرۆڤ دەتوانێت بڵێت: فاکتەری سروشتیی هۆکاری خۆرێکخستن و دروسـتبوونی دەستەڵاتێکی کوردیی بووە، بەڵام دەوڵەتی عوسمانیی لە ڕێگای فاکتـەری ئایدۆلۆجیی ئیسلامییەوە ئەم دەسـتەڵاتەی بـۆ سیاسـەتی خـۆی بـەکار هێناوە. حوکمی بابانەکان بەگشتیی ئەڵقەیەکی دەستەڵات بـووە لـە نـاو زنجیرە دەستەڵاتی عوسمانییدا کـە هـەرگیز نـەیتوانی لێـی دەربچێـت. میرەکانی بابان بەزۆریی لە پێناوی دەسـتەڵاتدا دژی یـەکتریی پـەنایان دەبردە بەر دەستەڵاتی عوسمانییەکان و لەشکری ئێرانییان دەهێنایە سەر خۆیـان. میرەکـانی بابـان لـە نێـوان نـاکۆکیی و شـەڕی قەڵـەمڕەوی سەفەوییەکان و عوسمانییەکانـدا هەوڵـیان داوە کـە ڕۆڵـی ئـەو ئەڵـقە دەسـتەڵاتە ببیـنن. ئـەمارەتی بابـان کـە لـە بناغـەوە بـەهۆی عوسمانییەکانەوە دروست بووبێت هۆی مانەوەی لە دەرەوەی ئـەوان لـە نێوانی هەردوو قەڵەمڕەوەکەدا نەبووە. بۆیە ئەگەر یەکێک لـە پاشـاکانی بابان لە سەردەمێکی دیاریکراودا بوژانەوەیەکی خستبێتە ناوچەکەیـەوەو ملی لە پساندنی گرێبەندیی دەستەڵاتی عوسمانییەکان نابێت، کۆتایی بە نەمان هاتووە.

فاکتەری ئایدۆلۆجیی

عەرەب بە هۆی ئـاینیی ئیـسلامەوە باڵـی کێـشا بەسـەر ژمارەیـەک نیشتیماندا. تورکەکان ئـەم ئایـدۆلۆجیی ئیـسلامییەیان خـستە دەسـتی خۆیانـەوەو لـە ڕێگـای ڕێکخـستنی ئیـسلامیی گەلانـەوە قەڵـەمڕەوی عوسمانییان دروست کرد. فارسـەکان مەزهـەبی شـیعەیان لـە بەرانبـەر سوننەی عوسمانییەکاندا خستە گەڕ و قەڵەمڕەوی سەفەوییان دامەزرانـد. ڕوس بەهۆی شۆڕشی سۆشیالیـستیی ئۆکتۆبـەرەوە یـەکێتیی سوڤـیەتی پێک هێناو ڕێکخستنێکی سیاسیی جیهـانیی بـەناو میللەتانـدا ڕاکێـشاو جیهانی کرد بە دوو بەرەوە. قەڵەمڕەویی ئەم نەتەوانـە لەسـەر حـسابی

نەتەوەکانی تر بوو. باوەڕ لە هەر فۆرمێکدا بووبێت ئایین یان کۆمـۆنیزم بە ئەقڵی ئـازاد و فاکتـەری سروشـتیی نـاکۆک بـوو. میللـەتان لـەژێر دەستەڵاتی عوسمانییدا دەبوو بە قورئان و وتەکانی پێغەمبەر لە ژیان تێ بگەن. ئەم پێتێگانەش لە دەستی سوڵتانی عوسمانییـدا بـوون. دەوڵـەتی عوسمانییش بە گوێرەی بەرژەوەندیی خۆی پێتێگە ئیـسلامییەکانی لێـک دەدایەوەو بەکاری دەهێنان. ئـەم بەکارهێنانـەش رووی دەدا پێچەوانـەی بەرژەوەندیی گەلان (پێچەوانەی فاکتەری سروشـتیی) بـوو. کاتێـک مـیر سلێمانی بابان ساڵی ١٦٨٩ کەرکوکی رزگـار کـرد، وەزیـری عوسمـانیی بەغـداد "حەسـەن پاشـا" لـە نامەیـەکی هەڕەشـەدا نوسـی: "پێویـستە بگەڕێنەوە بۆ ناو ریزی موسوڵمانانی یەکتاپەرست و ملکەچی شـەریعەتی ئیسلامیی بن بە پێی ئایەتی کەریمەی: "یا ایها الزین امنوا اتیعـوا اللـه و اتیعوا الرسول واولی الامر منکم. ئەگینا لە ریزی "باغی"یان دادەنرێن کـە دەبێت بەپێی شەرع شەڕتان بکرێت" (٦٣/١٢).

لە مێژوودا باس کراوە میر محەمەدی رەواندز فتوای مەلای خەتێ، کـە خۆشی کورد بووە، دەوری چۆڵ کردووەو بۆتە هۆی شـکانی لـە شـەڕیدا دژی دەوڵەتی عوسمانیی. بەکارهێنانی پێتێگەکانی ئایدۆلۆجیی ئیسلامیی وەکو ئامرازێک بۆ بڕیار لە لایـەن دەسـتەڵاتی عوسمانییـەوە نموونـەی ساڵی ١٧٢٦ وەردەگرێت. کاتێک ئەشرەف خـانی ئـەفغانی دەسـتی گـرت بەسەر ئێراندا سێ نامەیان نارد بۆ دەوڵەتی عوسمانیی کە لە یەکێکیانـدا مەلا ئەفغانییەکان داوایان کردبوو دان بنرێت بە ئەشرەفدا وەکـو ئیمـامی میللەتەکەی. بەڵام کۆبوونەوەی کاربەدەستانی عوسمانیی لەگەڵ موفتی و قازی و زانا ئاینییەکانیان بەوە گەیشت کـە ئەشـرەف "یـاخی"یـەو بـەر حوکمی ئەم ئایەتە دەکەوێت: "فان بغت احدهما علی الاخری فقـاتلوا الـتی تبغی حتی تفئ الی امر الله". ئەم بـڕیارەش "نەوشـیروان" وتـەنی وەکـو بڕیاری جەنگ وابوو (٦٠/١٢).

گەلانی موسوڵمانی داگیرکراو و ملکەچ دەبـوو لـە رێگـای دەسـتەڵاتی عوسمانییەوە پێتێگەکانی ئیـسلام بـەکار بهێـنن. بـەم پێیـە ئیمامـەتیی ئەستەنبوڵ بڕیاری دەدا ئەم گەلانە چۆن بـیر بکەنـەوە. ئـەم چۆنیـەتیی

بیرکردنەوەیەش دیارە تەریب لەگەڵ بەرژەوەندیی دەستەڵاتی تورکییدا رۆشتووە. ژیانی گەلانی ژێر دەست بە حوکمی ژیانی نەتەوەی دەستەڵاتدار گەڕاوە. لە سەردەمی کۆمۆنیزمیشدا مافی نەتەوەکان مافێکی گوێرەیی بوو، دەبوو بە گوێرەی ئایدۆلۆجیی کۆمۆنیزم و سیاسەتی نێودەوڵەتیی یەکێتی سوڤییەت هەڵبسەنگێنرێت. بۆیە مانای ئازادیی بۆ کورد لە بنەڕەتدا مانای رزگاربوونی فاکتەری سروشتیی بووە لە گیرۆدەیی فاکتەری ئایدۆلۆجیی بێگانە. ئایا فاکتەری سروشتیی دەبوو چۆن خۆی رزگار بکات؟ ئایا دەبوو بیروباوەڕی ئیسلام رەد بکاتەوە؟ کێشەکە رەدکردنەوەی باوەڕی ئیسلام نەبوو، بەڵکو بەکارهێنانی بوو بە کوردیی. هۆکاری سروشتیی بۆ خۆرێکخستن لە خۆوەو بە خۆ دەبوو تەریب لەگەڵ ئایدۆلۆجییدا یەک هەدەفیان هەبێت. کورد دەبوو لە خۆی و بە گوێرەی خۆی پێتێگەکانی ئیسلام بەکار بهێنێت. ئەمەش ئەوەی دەگرتەوە کە دەبوو سەرچاوەی ئیسلامیی باوەڕپێکراوی کوردیی هەبێت کە بۆ کوردەکان جێگای لێکدانەوەو بەکارهێنانی پێتێگەکانی ئیسلام بێت. بۆ ئەمەش دەبوو کورد خەریکی کۆششی عیلم و عیرفان بێت. شێخ مارفی نۆدێ یەکێک بوو لەو مەلایانەی خەریکی زانیاریی و باوەڕی ئیسلام بوو.

شێخ مارفی نۆدێ

بابانەکان بیریان لەوە کردەوە کە لە قەڵاچولان بگوێزنەوە. مەحمود پاشا نزیک گوندی مەلکەندی سەرایەکی دروست کرد بۆئەوەی بیکات بە مەڵبەندی حوکمڕانیی. بەڵام فریا نەکەوت تەواوی بکات لابرا. ئیبراهیم پاشا بەردەوامیی دا بەم پرۆژەیە. داروپەردوی خانوەکانی قەڵاچوالانیان بەکارهێنا بۆ دروستکردنی ئەم شارە تازەیە "سلێمانی". نەوشیروان مستەفا دەنوسێت: "ئەم شارە بوو بە ناوەندێکی گرنگی جوڵانەوەی سیاسیی و فەرهەنگیی و ئەدەبیی لە مێژووی نوێی کورددا". یەکێک لەو بینایانەی کە دروست کرا "مزگەوتی گەورە بوو". ئەم مزگەوتە تاکە مزگەوت بووە کە نوێژی هەینیانی تێدا دەکرا. یەکێک لەو مەلایانەی کە لە سەرەتای دامەزراندنی مزگەوتی گەورەوە دانرا شێخ مارفی نودێ بوو.

شـێخ مـارف بـه منداڵـیی لای بـاوکی خوێندویـەتی. دوای ئـەوە لـە قوتابخانەی قەڵاچوالاندا ماوەتەوە تا کوژرانی سلێمان پاشا. بەهۆی ئـەم ڕووداوەوە "فەقێ"کانیش ماوەیەک پەرەوازەبوون. شێخ مـارف چـووە لای مەلا محەمەدی ئیبنولحاج و چوار ساڵیش لای ئەو خوێندی. ئەو کاتە مەلا عەبدوڵای بێتوشیی هاتۆتە هەزارمێرد بۆ لای ئیبنولحاج، شێخ مارف لای ئـەویش خوێنـدی. دوای ئـەوە گەڕاوەتـەوە بـۆ قـەڵاچوالان و مۆڵـەتی مامۆستایی وەرگرتووە. ژمارەی ٥٤ کتێبی ئاینیی و، دەربـارەی ڕێزمـانی عەرەبیی و بەلاغەت بە عەرەبیی نوسیووە (١٣/٥). فەرهەنگی "ئەحمـەدیی" بە زمانی عەرەبیی/کوردیی داناوە. ئـەم فەرهەنگـە ژمـارەی ١٤٧٥ وشـەی عەرەبیی تێدایە. لەگەڵ دروستکردنی سلێمانی شێخ مـارف لـە مزگـەوتی گـەورە دامـەزراوە، وانـەی وتۆتـەوە، نوسـیوویەتی و سەرپەرشـتیی کتێبخانەکەی کردووە (١٠٣/١٢).

شێخ مارفی نودێ کە ساڵی ١٨٣٨ کۆچیی دوایی کرد تەمـەنی ٨٦ سـاڵ بوو. لە ڕێگای شێخ مارفەوە ڕێنمـایی قـادریی لەسـەردەمی بابانەکانـدا پەرەی سەند. شێخ عەبدولقادری گەیلانیی، کە دانەری ئەم ڕێگایە بـووە، چەند پەیڕەوییەکی دانابوو بۆ سوفییگەریی کە بریتیی بوون لەم خاڵانەی خوارەوە:

١. دەروێش دەبێت سوێند بە خودا نەخوات. ٢. بـە هـیچ جۆرێـک درۆ نەکات. ٣. بەڵێنەکانی جێبەجێ بکات. ٤. لەعنەت لە هـیچ خوڵـقێنراوێک نەکات. ٥. دوعای خراپ لە هیچ کەسـێک نـەکات. ٦. شـایەدیی لـە هـیچ موسوڵمانێک نەدا کە هاوبەشی بۆ خودا پەیدا کردووە یان کفری کـردووە. ٧. تەماشای هیچ گوناحێک نەکات. ٨. داوای یارمەتیی لەکەس نـەکات. ٩. تەماعی لە دەستی کەس نەبێت. ١٠. ملکەچ و بێفیزبێت (٧٥/١٣).

ئەو خاڵانەی سەرەوە لە بنچینەدا نەخشەی پێکهێنانی سـترەکتورێکی مورالیین کە مرۆڤ لە ڕێگای کۆشـشی سـۆفێتییەوە توانیوویـەتی پێکـی بهێنێت. لە سەرەتادا لە سەر ڕادەی مرۆڤی تاک لەوە دەدوێـن کـە کـەس دەبێت چۆن بێت و چۆن هەڵسوکەوت بکات. لە پلـەی دووەمـی سیاسـییدا دەچێتـە خزمـەتی ئـەوەوە کـە کۆمەڵـگا چـۆن ببینرێـت.

لە سەردەمی حوکمی کورتی ئەحمەد پاشای کوڕی سلێمان پاشـادا هێـزی چەکدار ڕێکخرا. ئەحمەد پاشا چوار تیپی هەزار کەسیی لـە سـەر شـێوەی سوپا نوێیەکانی دنیا دروست کرد و پلەی سوپایی بـۆ دیـاری کـردن. لـە هەمان کاتدا بایەخێکی زۆری دا بـە خوێنـدن و خوێنـدەواریی. مزگـەوتی تازەی دروست کرد و ڕێزی مەلاکانی دەگـرت. ژیـانی مـەلاکانی مـسۆگەر دەکرد و گوندی لەسەر وەقـف کـردوون. کتێبخانـەی مزگـەوتی گـەورەی ئاوەدان کردەوە، ژمارەیەک کتێبی زۆری بۆ کڕین یان بە نوسـینەوەی دا. دوای دور خرانەوەشی لە کوردستان بەردەوام کتێبی بۆ ئـەم کتێبخانەیـە ناردۆتەوە. هەتا ئێستاش ژمارەیەک لەو کتێبانە لە کتێبخانەی ئـەوقافی سلێمانیدا ماوە. لەم سەردەمەدا شیعر بە شێوەزمانی بابان گەشـەی کـرد. "قوتابخانەی شیعری بابـان" لـە لایـەن سـێ شـاعیری هەڵـکەوتووەوە "نالی"، "سالم" و "کوردی"یەوە هاتە کایەوە. ئەحمەد پاشـا تێکۆشـا بـۆ بەرقەرارکردنی ئاسایش، و پاراستنی سەر و ماڵـی هاووڵاتیـان و سـزای جـەردەو ڕێگـری دەدا. هـانی پیـشەسازیی و کـشتوکاڵی داوە (١٦٠/١٢). بەڵام کورد کە کەوتبووە نێـوانی (نەوشـیروان وتـەنی) دوو بەرداشـەوە، هەمیشە دەستەڵاتەکەی بەگشتیی بەشێک بوو لە دەسـتەڵاتی یـەکێک لـە قەڵەمڕەوەکانی عوسمانیی و سەفەویی. دەستەڵاتی میرەکـانی بابـان بـە پێی هەلومـەرجی سیاسـەتی عوسمانییـەکان و ئێرانییـەکان کـەوتبووە وردەکارییەکەوە کە فاکتەری دەستەڵات هێڵە موراڵییەکانی لە سەر ئاستی جیاواز دەشکاند. برا برای دەکوشت و لەشکری دەوڵەتەکەی تری دەهێنایە سەر میرایەتییەکە. خۆیان کە سوننە بـوون دەکەوتنـە بـەرەی شـیعەوە. شێخ مارفی نودێ لە نامەیەکدا بۆ عەلی ڕەزا پاشای والی بەغـداد ساڵـی ١٨٤٢ دەنوسێت کە لەوەتەی شای عەجەم و سەربازانی شیعە ئەم وڵاتەیان داگیرکردووە، شیرازەی دین و دنیا تێک چووە. ئاواییەکان وێران بـوون و نوێژی جەماعەتیان تێدا ناکرێت. لە قوتابخانەکەیاندا لە ٧٠ قوتابییـەوە هاتۆتە سەر ١٠ قوتابی (١٧١/١٢). لە شـەڕ و نـاکۆکیی نێـوان جوتـە بـرا مەحمود پاشـا و سـلێمان پاشـادا ساڵـی ١٨٢٧ و ١٨٢٨ ناوچەکـە توشـی ناهەمواریی کۆمەڵایەتیی، سیاسـیی، فەرهـەنگیی و ئـابوریی هـاتووە.

ناوچەکــە چەنــد جارێــک لــە نێــوانی عوسمانییــەکان و ئیرانییەکانــدا دەستاودەستی کرد، گەشتە ئەوەی کە ئێرانییەکان پادگانێکی هەمیــشەیی لە سلێمانی دابنێن. فریزەر کە لە سەردەشتەوە دێــت بــۆ ســلێمانی، بــە درێژایی ڕێگا گوندێکی ئاوەدان نابینێت، کە دەگاتــە ســلێمانی بەڕەیــەک نابێــت بــۆی رابخــەن. زۆربــەی پیــشەکار و بازرگــان و جوتیارەکــان هەڵهاتبوون بۆ ڕەواندز، کەرکوک و موسـڵ. دانیــشتوانی ســلێمانی لــەو کاتەدا هاتۆتە سەر کەمتر لە ٥٠٠٠ کەس (١٥٧/١٢).

نەوشیروان مــستەفا دەنوسـێت: "شــێخ مــارف زۆر بێــزار بــووە لــە لەشکرکێشییەکانی ئێران و، لە ململانێ و نــاکۆکیی نــاوخۆی میرەکــانی بابان، لەو نامانەدا کە بەجێ ماون بە لایەنی کەمەوە سێ جار و لــە ســێ سەردەمی جیاوازدا ویستویەتی سلێمانی بەجێبهێڵێت (١٥٩/١٢).

جگە لە شێخ مارفی نودێ مەولانا خالیــدی نەقــشەبەندیش هــەر لــەو گێژاوە بێ هیوا بوو. مەولانا خالید پێش ئەوەی ببێت بە شێخی تەریقــەت شیعری بەسەر پاشاکانی بابــادا هەڵــدابوو. هەوڵــی دا مــەحمود پاشــا و عوسمان بەگی برای و عەبدوڵا پاشای مامیان رێک بخات. ئەم ســێ کەســە لە سەر دەستی مەولانادا سوێندو تەلاق و خەنجەر دەخۆن کە خیانەت لــە یەکتریی نەکــەن. هــەر کاتێــک نامــە لــە حــاکمی کرمانــشان یــان والی بەغدادەوە بۆ یەکێکیان هات لە یەکتریی نەشارنەوەو لەبەردەمی مــەولانا خالیددا بیکەنەوە. بەڵام ئەم پەیمانە جێگای بــڕوا نــەبووە لای مــەولانا و لەوە نەچووە هەلومەرجێکی مــاددیی بــەهێز هــەبووبێت بــۆی. مــەولانا خالید لە ئەنجامدا رووی کردە بەغداد و دواتر کە بە سەفەر هاتۆتەوە بــۆ سلێمانی نەیویستووە مەحمود پاشا ببینێت و نامەی گلــەیی و رەخنەشــی بۆ نوسیووە (١٤٤/١٢).

ناکۆکیی پەنجا ساڵەی نێوانی عوسمانییەکان و سەفەوییەکان، کە لە سەردەمی سوڵتان سەلیمی یەکەم و شا ئیسماعیلی یەکەمەوە دەســتی پــێ کرد بوو، ساڵی ١٥٥٥ گەشتە "ڕێکەوتنی ئاشتیی ئاماسیە". بە گوێرەی ئەم ڕێکەوتنە، کە لە نامەکانی نێوانیادا هــاتبوو، کێــشەی ســنور، ئــایین و راکردوانی لەدەست هەریەک لەوان باسکرابوو. دەوڵەتی عوسمــانیی دانی

به بوونی دەوڵەتی ئێرانیی سەفەوییدا نابوو (٣٩/١٢). ئەم ڕێککەوتنە تا مردنی سوڵتان سلێمان ساڵی ١٥٦٦ و مردنی شا تەهماسب ساڵی ١٥٧٦ لە لایەن هەردو لاوە ڕەچاو کرا. دوای ئەم ڕێککەوتنە ڕێککەوتنی یەکەمی ئەرزرۆم ساڵی ١٨٢٢ گەلێک کێشەی چارەسەر کرد بەڵام کۆتایی بە ناکۆکیی نێوانی تورک و فارس نەهێنا. ڕێککەوتنی دووەمی ئەرزرۆم بە کۆششی بەریتانیا و روسیا ساڵی ١٨٤٧ ئیمزا کرا. لەم ڕێککەوتنەدا بەندە گرنگەکانی ڕێککەوتنی یەکەم دوپات کرانەوەو ژمارەیەک کێشەی گرنگی تریان بەلادا خست. بڕگەی دووەمی ڕێککەوتنەکە کێشەی کوردستانی دەگرتەوە. لەم بڕگەیەدا دەوڵەتی ئێرانیی بەڵێنی دا واز بهێنێت لە خواستەکانی خۆی لە ویلایەت و شاری سلێمانیدا و دەست وەرنەدات لە مافی خاوەنداریێتیی دەوڵەتی عوسمانیی کە لە ناوچەی ناوبراودا هەیەتی.

نەوشیروان مستەفا دەنوسێت: "ئەم ڕێککەوتنە بناغەی سیاسەتی هاوبەشی هەردو دەوڵەتی بەرامبەر میرایەتییە کوردییەکان و مەسەلەی کورد دارشت و کۆتایی بە حوکمی بنەماڵە خۆجێییەکان هێنا لە هەردو بەشی کوردستانی عوسمانیی و ئێرانییدا" (١٦٤/١٢).
لە ناو سترەکتوری دەستەڵاتی عوسمانییدا بنمیچێک لە فاکتەری "ئایدۆلۆجیی دەوڵەتیی" وەکو فاکتەری دووەم بۆ دەستەڵاتی بابانەکان، لە ناکۆکیی عوسمانییەکان و سەفەوییەکاندا، دروست بوو. لەژێر ئەم بنمیچەدا، حوکمڕانیی بابانەکان بە حوکمی یاسای سروشتیی وەکو فاکتەری یەکەم بەپێی هەلومەرجی ناوچەکە لە گەشەکردن و لاوازبووندا بوو. دوای ڕێککەوتنی دوو لایەن، ئێرانییەکان و عوسمانییەکان، دۆڕاو لایەنی سێیەم بوو. ئەرکی فاکتەری دووەم تەختکردنی فاکتەری یەکەم (قەوارەی بابانەکان) بوو. هۆی دروستبوونی بابانەکان هۆی ڕوخانیشیان بوو. جارێکی تر مێژوو دەستی نوقاندەوە، بەڵام ئایا فاکتەری یەکەمی سروشتیی بۆ کوێ چوو؟

شێخ مارفی نۆدێ ساڵی ١٨٣٨لە هەمان ساڵدا کە سلێمان پاشای کوڕی ئەوڕەحمان پاشا کۆچیی دوایی کردووە لە سەیوان نێژراوە. سیانزە ساڵ دوای ئەم مێژووە کۆتایی بە میرنشینی بابان هاتووە. ساڵی ١٨٤٩ ئیسماعیل پاشا دانرا بە موتەسەڕیف لە سلێمانی. ناوچەکە راستەوخۆ خرایە ژێر دەستەڵاتی تورکەکانەوەو بەمە کۆتایی هات بە میرایەتیی بابان (١٦٨/١٢).

دوای شێخ مارف کاک ئەحمدی کوڕی بەردەوامیی دا بە تێکۆشان. کاک ئەحمەدی شێخ کاتێک ساڵی ١٨٨٧ کۆچی دوایی کردووە ٩٧ ساڵ ژیابوو. ئەو کاتە شێخ مەحمود تەمەنی ٥ ساڵ بووە. کاک ئەحمەد ژمارەی ٩٩ بەرهەمی نوسینی هەبووە کە بەناو خەڵکیدا بڵاوی کردونەتەوە. لە نوسینەکانیدا گرنگییەکی زۆری داوە بە موراڵ و پەروەردەی رۆح. کاک ئەحمەدی شێخ دەنوسێت: "مرۆڤ هەرچەند پایەو مایەدار بێت، پێویستە لەگەڵ راگرتنی سەنگینیی و ئەدەبدا دەربارەی خەڵک خاکیی بێت، خۆی بە کەم بزانێت، خۆی بە زل نەزانێت، سڵاویان لێ بکات، وەڵامی سڵاویان بداتەوەو کە هاتە مەجلیسەوە هەوڵی لای ژورو نەدات و لە رێگارۆشتندا هەوڵی ئەوە نەدات پێش بکەوێت (٩٣/١٤).

کاک ئەحمەد لە رێنماییەکانیدا رەچاوی کارەکتەری گوێرەیی (نیسبی یان رێلاتیڤیزم) کردووە کە یەکێکە لە سیفەتەکانی زانستێتیی. لە روونکردنەوەکانیدا لێکچوونی وەکو ئامرازی تێگەیاندن بەکار هێناوە. کاک ئەحمەد دەنوسێت: "دوکتۆر تا لە نەخۆشییەکە حاڵی نەبێت دەرمان بە نەخۆشەکە نادات، کە بە نەخۆشییەکەشی زانی بە قەدەر پێویست دەرمانی بۆ دیاری دەکات، هەر بەو جۆرە زانای زانستی بیروباوەڕ لەسەری پێویستە بەپێی رادەی هوشیاریی موسوڵمانان ئامۆژگارییان بکات و، بە قەدەر توانای بیروهۆشیان شتیان فێر بکات. ئەگەرنا ئیرشادکردنی "زیاد لە توانا" زیانی لە سوودی زیاتر دەبێت (٤٩/١٤).

کاک ئەحمەد جگە لە تێکۆشانی ئاینیی و زانستیی رۆڵێکی گەورەی کۆمەڵایەتیی بینیووە. بەرگریی لە جولەکە کردووەو لای جولەکەکان

خۆشەویست بووە. لەم رووەوە ژمارەیەک هەڵوێست و کرداری کاک ئەحمەد دەگێڕنەوە. کاک ئەحمەد لەم بارەیەوە دەڵێت: "ئەی نابینن لەم رۆژەدا لە نێو موسڵمانانداندا ئەرکەکانی ئیسلامێتیی، وەکو غیرەت و وەفا و راستیی و میهرەبانیی و دڵسۆزیی و راگرتنی دڵی دراوسێ و رێز لە ئەهلی دین هەر ناویان ماوە؟ (٤٦/١٤)." شێخ مەحمودیش کە وەزارەتی دانا مەسیحیەکی دەستپاک "عەبدولکەریم عەلەکەی" کرد بە وەزیری دارایی.

تۆماس هۆبس مرۆڤی وەکو بوونەوەرێکی دووفاقیی بینیووە، لەبەرئەوە بە پێی ناوبراو مرۆڤ دوو سروشتیشی هەیە: یەکەم "شەیدایی" و دووەم "ژیریی". لە دەرەوەی هەبوونی حکومەت، شەیدایی مرۆڤ بە پێویستیەوە زیاد دەبێت و لە ژیرێتییەکەی بەهێزتر دەبێت. مرۆڤ دەبێتە کۆیلەی شەیدایی و دەیەوێت حەزی لە چی بوو بیکات و هەرچییەکی ویست هەیبێت. بۆیە لە باری سەرەتایی بێ حکومەتدا رەوشێکی خراپ دروست دەبێت کە شەیدایی مرۆڤ تیایدا بە بێ بەربەستێک ڕەوتی خۆی وەردەگرێت (٧٥/١٦).

به پێی جان جاک ڕۆسۆ مرۆڤ، به چونەناو باری کۆمەڵگاوە لە باری پێشوی سەرەتاییەوە کە دەستەڵاتێک نەبووە، کارەکتەرێکی موراڵیی وەردەگرێت کە لەوەپێش نەیبووە. ئەو کاتە بۆ یەکەم جار ئەرکی سەرشان جێگای ئەو بزوێنانە دەگرێتەوە کە لە ویستی لەشەوە سەرچاوە وەردەگرن و دەبنە پاڵپێوەنەری جوڵانەوەی مروڤ. ماف جێگای ئارەزوو دەگرێتەوە، کە تا ئەو کاتە مرۆڤ هەر بیری لە خۆی کردۆتەوە بەڵام ئیتر خۆی دەبینێت ناچارە لە پرەنسیپێکی ترەوە هەڵسوکەوت بکات، پێش ئەوەی گوێ لە ئارەزووەکانی بگرێت لە بەردەمی ژیریی خۆیدا ڕابوەستێت (٣٣/١٥). بەپێی رۆسۆ ئیتر مرۆڤ ئەو کاتە کارەکتەری مرۆڤیی وەردەگرێت کە بە گوێرەی موراڵێک (واتە راست و هەڵەیەک، چاکەو خراپەیەک یان رێکخستنێکی کۆمەڵایەتیی) نەک راستەوخۆ بە ئارەزوو بۆ دابینکردنی پێویستییە ئاژەڵییەکانی هەنگاو بنێت. کاک ئەحمەدیش دەربارەی هەمان کێشە دەڵێت:

"سەرکەوتنی گەلی خراپ و ناهەقکار بەسەر ئەهلی هەقدا، لەبەرئەوەیە لە هەر شوێنێکدا یەکێک ئیشێکی نالەبار بکات، مادام بە پێی ئارەزووی ئادەمیزاد بێت، یارمەتیدەری زۆرەو باوەڕی پێ دەکەن.

بەڵام لە هەر لایەک یەکێک ئیشێکی باش بکـات لەبـەر ئـەوەی کـە نـاکۆکی ئارەزووی نەفسی خەڵکە یارمەتیدەری زۆر کەمە، بەڵکو بێباوەڕیی بەرامبـەر دەردەبڕن. لەبەر ئەمەیە کە مرۆڤی پاک بەهۆی ئەو بـارە نالـەبارەوە نزیکـە دڵی ببێت بە ئاو (٢٨/١٤). ئەم تێکستەی کاک ئەحمەد ئـەوە پیـشان دەدات کـە فاکتەری ئارەزوو لە فاکتەری مـوراڵ بـەهێزترە. مـرۆڤ بـڕوای بـەوە کـەم دەبێتـەوە کـە بتوانێـت لـە ڕێگـای ڕێنماییـەوە گـەرەنتیی ڕێکخـستنێکی کۆمەڵایەتیی دادپەروەرانە بکات. لە ڕاستییدا ئـەرکی بـەڕێوەبردنی کۆمەڵـگا ناخرێتـە سـەر زهـنی چـاک، بەڵـکو سـەر سیـستێمی چـاک. جەوهـەری بۆچونـەکانی کـاک ئەحمـەد و ڕۆسـۆ و هـۆبس دەگەڕێتـەوە بـۆ ئـەو سەرچاوەیەی کە کۆمەڵگا لە کۆنتراکتێکی کۆمەڵایەتییدا دروست بـووە. لـەم کۆنتراکتەدا مرۆڤ هەم مافی هەیە هەم ئەرکی لەسەر شانە. کاک ئەحمەد لـە بواری ئەمر بە چاکەو نەهی لە خراپـەدا دەنوسـێت کـە یەکـەم، خوداوەنـد پەیمانی لەگەڵ هەموو بەندەکانی خۆیدا بەستووە کە دان بە پـەروەردەگاریی ئەودا بنـێن و بـە ئافەرینـدەی هـەموو جیهـانی بـزانن. دووەم، خوداوەنـد پەیمانی لەگەڵ پێغەمبەراندا بەستووە کە هەر پەیڕەو و ئەحکامێک خوداوەند ناردوویەتی بۆیان بە گەلەکانیانی ڕابگەیەنن. سـێیەم، خوداوەنـد پـەیمانی لەگەڵ زاناکان، خاوەن دەستەڵات و خاوەن تواناکاندا بەستووە کە کـە ئـەمر بە چاکەو نەهیی لە خراپە بکەن. ئەگینا بە گوێرەی کاک ئەحمەد شـاردنەوەی ڕاستیی، مرۆڤەکە شایستەی سزا دەکات (١٤/١٤). هیچ کۆنتراکتێک بـێ مـەرج نابێت. جان جاک ڕۆسۆ لەم بارەیەوە دەڵێت: "هەر میللەتێک بێ مـەرج خـۆی بخاتە دەستی هەر دەستەڵاتێکەوە هیچ نرخێک لە بـاتی وەرناگرێـت." شـێخ مەحمود دەڵێت: "مەرجی سەرەکی ئەوەیە هەموومان یـەک دڵ، یـەک زمـان و یەک جەستە بین (٩٠/٥)." هەڵوێست و سیاسەتی شێخ مـەحمود سـەرچاوەی لە سترەکتورێکی مۆراڵییەوە وەرگرتـووە کـە دروسـت بـوو بـوو ئـەرکێکی مێژوویی پێ ببینرێت. شێخ مەحمود دەڵێت: "لە منداڵییەوە بیرم لە گەلەکـەم دەکردەوە، من وا دروستبووم". چۆن مرۆڤ شـتومەک بـە گـوێرەی پێویـست بەکار دەهێنێت، ئاواش کۆمەڵ بەگوێرەی هەلومەرجی کات مرۆڤەکانی بەکار دەهێنێت.

کاک ئەحمەد لای خۆیەوە جیهانێکی بۆ خـۆی دامەزرانـدبوو. کاتێـک سولـتان عەبدولحەمیـدی دووەم ویـستبووی ببینێـت ئـەم داواکـەی رەد کردبۆوەو وتبووی: "من کەسێکی هەژار و خوا پەرست کـارم بـە بینـینی سولتان نییە و تەنها هەر خودا گەورەمە (١٥/٥)." بەهێزیی کـاک ئەحمـەد لە ئارامیی رۆحەوە هاتووە. ساکاریی و ژیـانی نـاو هـەژارانی دەربـڕی ئازایەتیی بوون. ئەو شوێنەی کە گەورەترین سـوپا و بـەهێزترین چـەک نەیتوانی بیگرێت، کاک ئەحمەد بە سواری کەرێکەوە بە بێ ئەوەی زۆر لە خۆی بکات بوو بە نیشتیمانی. ئەو شـوێنەش "رێـز" بـوو. رێـزیش هـەر کەسێک هەیبوو، تەنها بە خۆی دەشکێت. کاتێک کە کەریم بـەگی فـەتاح بەگی هەمەوەندیی سەری گەورەی نـا بـە شـێخ مـەحمودەوە لەبەرئـەوە نەبوو کە شێخ مەحمود لەو بەهێزتر بوو، بەلکو لەبەرئەوە بوو کە شـێخ مەحمود میراتگری رێز بوو. ئینگلیزەکان کە هاتنە عێراقەوە زوو لە کـاک ئەحمەد تێگەیشتن. میس بیل لە هێز و نفوزی شێخ مەحموددا گرنگیی کاک ئەحمەدی خوێندەوە. دوای شەڕی بازیانی سالی ١٩١٩، کـە ئینگلیزەکـان سلێمانیان گرت، مەکتەبەکـەی کـاک ئەحمـەدیان سـوتاند.لـە خـۆڕایی نەبووەکە خەلکی سلێمانی سوێندیان بـە گـۆڕی کـاک ئەحمـەد و شـێخ مەحمود خواردووە. کێشەکە لە بنەڕەتدا خودی کەسەکان نییە، ئەو بـەها جوانیی و مورالییانەن کە لای ئەوان هەبوون.

لە دوای کاک ئەحمەد، شێخ سەعیدی کـوڕەزای نـاوی دەرکـرد. شـێخ سەعید خاوەنی فەنتازییەک و هێزێکی شیعریی بوو کە لە کـۆچی دوایـی شێخ مستەفای برایدا نووسی:

مردنە بێ تۆ ژیانم زیلە بێ تۆ عیزەتم
دەردە خۆراکم بەبێ تۆ ژەهری مارە شەربەتم
تۆیش وەکو من قوڕ دەپێویت گەر بزانیت عیللەتم
وێلی سەحراکەی نەهاتی غوربەتی بڕ میحنەتم
ئێرسی مەجنونە خەلاتم لەیلەکەم ون کردووە
چیم لە جاهو حیشمەت و ئیقبالە، بۆچیمە حەشەم
وەک جەهەنەم وایە جەنەت قەبرە گولزاری ئیرەم

قەت نییەو نابێت فەرەج بێ تۆ هەتا ڕۆژی عەدەم
دڵ لە ناری فیرقەتت وەک خونچە تەنگو پڕ لە غەم

لاوازبوونی دەستەڵاتی عوسمانیەکان بوو بەهۆی سەرهەڵدانی شێخ سەعید. عوسمانییەکان نەیان دەتوانی کۆنترۆڵ و سەرپەرشتیی تەواوی موڵکی دەوڵەت بکەن و باج و داهات بە جوانی کۆ بکەنەوە. بۆیە بەشێکی زۆری موڵکی دەوڵەتیان داوە بە کرێ یان بە مەزاد فرۆشتووە. شێخ سەعید و براکانی سودیان لەم هەلە بینی و بنکەیەکی ئابوریيان بۆ خۆیان پەیدا کردووە (١٣٦/٣). جگە لەمە دەوڵەتی عوسمانیی پێویستی بە کەسانی ناودار و بەنفوز بووە کە یەکێک لەوانە شێخ سەعید بوو. شێخ سەعید دوو جار بانگ کراوە بۆ ئەستەنبوڵ بۆ میوانداریی. شێخ سەعید ئەوەندە نێوانی لەگەڵ سوڵتان عەبدولحەمیدا خۆش بووە کە دەڵێن جفرەی تایبەتی داوەتێ بۆ پەیوەندیی ڕاستەوخۆ.

لە شێخ مارفی نۆدێ وە تا سەردەمی شێخ سەعید تێکۆشانی ئەم بنەماڵەیە لە بواری ئایدۆلۆجییدا بوو. دوای نزیکەی ٣٧ ساڵ تەختبوونی قەوارەی بابانەکان یەکەم گوللە ساڵی ١٨٧٧ شێخ سەعید تەقاندی. بەڵام ئەم جارەیان پشتبەست بە ئایدۆلۆجیی. لەو ساڵەدا شێخ سەعید لە شەڕی دژی قەیسەری ڕوسییدا لەگەڵ عوسمانییەکاندا بەشدار بوو (١٤٨/٣). ڕزگاربوونی "فاکتەری سروشتیی خۆڕێکخستن" لە دەست "فاکتەری ئایدۆلۆجیی ئیسلامیی دەوڵەتیی" پێویستی بە خودی ئایدۆلۆجییە ئیسلامییەکە خۆی هەبوو. شێخ مارفی نۆدێ کارخانە ئایدۆلۆجییە کولتورییەکەی لە سەردەمی بابانەکاندا دامەزراند. کاک ئەحمەد کەرەسەکەی تیادا بەرهەم هێنا. شێخ سەعید ئەم کەرەسەیەی کردی بە ئامرازو شێخ مەحمود بەکاری هێنا. کێشەکە ئەوە نەبوو کە شێخان بۆشایی نەمانی بابانەکانیان پڕ کردەوە، بەڵکو هەوڵێکی تری مێژوو بوو.

لە سەفەرێکی شێخ سەعیدا بۆ لای سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم ساڵی ١٨٩٨ شێخ مەحمودی کوڕی کە تەمەنی حەڤدە ساڵ دەبێت لە جیاوازیی ژیانی ئەستەنبوڵی تورک و ژیانی

دواکەوتووی کورد سەرسام دەبێت. کاتێک شێخ مەحمود هۆی ئەم جیاوازییە لە باوکی دەپرسێت، باوکی لە رستەیەکی ساکاردا وەڵامێکی قوڵی دەداتەوە کە تا ئێستاش ئەم وەڵامە کرۆکی کێشەی سیاسیی کوردە.

شێخ سەعید دەڵێت: "ئەوان بۆ خۆیان دەژین و ئێمەش بۆ ئەوان." خەباتی ئازادیی کورد بە درێژایی مێژوو دەبێت هەوڵی رزگاربوون بووبێت لەم کۆتە سەپاوە. هەر تێکۆشەرێکیش ئەم کوردایەتییەی کردبێت کردارەکانی شایەتن و باجەکەشی داوە. شێخ مەحمود یەکێک بوو لەو کەسانەی کە ئەوەندە تەرخان بوو بۆ شکاندنی ئەم یاسا سەختە کە ئیتر ئەقڵی تیادا نەما خۆی ناو نا "فەرهادی کورد".

شێخ سەعید و ئیتیحادییەکان

رێکخراوی ئیتحاد تورەقی لە لایەن هەندێک ئەفسەری لاوی تورکەوە بە نهێنیی لە سلانیک دامەزرا. ژمارەیەک لە تورک، عەرەب، کورد، ئەرمەن و کەسانی تر بوون بە ئەندام و لایەنگری ئەم رێکخراوە. ئیتیحاد تورەقی رۆژی ١٩٠٨/٠٧/٢٤ کۆدەتایەکی سەربازیی کرد بەسەر سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمداو ناچاری کرد دەستوری ساڵی (١٨٧٦)ی مەدحەد پاشا بێنێتەوە پێشەوە. سوڵتان لە مانگی چواری ساڵی داهاتوودا هەوڵی دا کۆدەتایەک بکاتەوە بەسەر ئیتحادییەکاندا بەڵام سەری نەگرت. ئیتحادییەکان سوڵتانیان ناچار کرد لە دەسەڵاتدا نەمێنێت و رەشادی برایان بە ناوی (رەشادی پێنجەم)ەوە کرد بە سوڵتان (٤٩/١). سوڵتان رەشاد هیچ دەسەڵاتێکی لە حوکمدا نەبوو. ئیتحادییەکان هەر ئەوەندەی جێگای خۆیان لە حوکمدا قایم کرد، کەوتنە سیاسەتی بەتورککردنی نەتەوەکانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانیی. ئیتیحادییەکان دایان نا لە ماوەی ساڵەکانی (١٩٠٨ـ١٩١٤)دا پلانی لەناوبردنی ئەرمەن و توانەوەی کورد بە ئەنجام بگەیەنن. بۆ ئەرمەنییەکان "لەناوبردن"یان هەڵبژارد و بۆ کورد لە پلەی یەکەمدا "تواندنەوە لە ناو تورکدا". بەڵام ئەگەر تواندنەوە سەری

نەگرت ئەوا کوردەکانیش کوشتار بکرێن. بۆ ڕێکخستنی ئەم پرۆسێسە لە ڕووی یاساییشەوە قانونی تەیبەتییان دەرکرد. ڕاگوێزانی کورد گەشتە ئەوەی کە هەر دە کوردەو لەناو سەد تورکدا نیشتەجێ بکرێن. دەسەڵاتی تورک لە ساڵی (١٩١٥)دا ژمارەی ٧٠٠ هەزار کوردی گواستەوە بۆ ڕۆژئاوای ئەنازۆڵ بەڵام لەم ژمارەیە، بەهۆی تیاچوونەوە لە ڕێگا، تەنها نیووەی گەشتە شوێنی مەخسەد (١٥/٢).

شێخ سەعیدی حەفید نێوانی لەگەڵ سوڵتان عەبدولحەمیددا خۆش بوو. چەند جارێک بانگ کرابوو بۆ ئەستەنبوڵ بۆ میوانداریی سوڵتان. کە ئیتحادی تورەقیی دەسەڵاتی گرتە دەست، لقی ئیتحادییەکان لە سلێمانی پێک هات لە ناحەزن و دوژمنانی شێخ سەعید. ئەم تاقمە بریتیی بوون لە کەسانی بازرگان، ئاغا و کەسانێکی ئەفسەری تازەدەرچوی سوپای عوسمانیی. ناحەزەکانی شێخ سەعید بە هەلیان زانی لەگەڵ موتەسەریفی شاردا کەوتنە پیلانگێڕان دژی شێخ سەعید. پیلانەکان بریتیبوون لە دانی بەرتیل بە کاربەدەستانی عوسمانیی و ناردنی ڕاپۆرتی پڕ لە درۆ و هەڵبەستراو دەربارەی شێخان و لایەنگرانیان بۆ موسڵ و بابی عالی. ئەم هەولانە شێخ سەعیدیان خستە بەردەمی ئیجرائاتی تورکە ئیتیحادییەکانەوە. بەڵام ئایا ئیتحادییەکان چی دەکەن بەرامبەر بە ناودارێکی کورد کە پاشماوەی بابانەکان و پەروەردەی شێخ مارفی نۆدێ و کاک ئەحمەدی شێخە؟

شێخ سەعید و کوڕەکانی لەگەڵ سەید ئەحمەدی بابە ڕەسوڵ و شێخ ساڵحی موفتی بانگ کران بۆ سەرا. لە لایەن پۆلیس و سەربازی تورکەوە دەستبەسەر کران. بازرگانەکان چونە پۆستەخانەو تەلگرافیان کرد بۆ شکات و ناڕەزایی دژی نفوزی شێخان. دوکتۆر "زیا" و ئەفسەرێک بەناوی "فەهمی"یەوە لەگەڵ "قۆڵ ئاغاسی"دا چونە بازاڕ و بڵاویان کردەوە کە حکومەتی عوسمانیی شێخانی گرتووەو دەبێت بچن بۆ سەرا بۆ ئەوەی گوێ لە خوێندنەوەی فەرمان دەربارەی ئەو گرتنە بگرن. هەر کەسێک نەچێت بۆ ئەو گوێگرتنە پیسترین جۆری سزا دەدرێت. ناوشاریان خرۆشان و هانی دانیشتوانیان دا کە پەلاماری ماڵەکانیان بدەن و

دەستدرێژیی بکەنە سەر کەسوکاریان (١٤٧/٣). شێخ سەعید و گیراوەکان لە ژێر چاودێریی هێزێکی دووسەد کەسییدا رەوانە کران بەرەو موسڵ.

لەو رۆژانەدا رۆژنامەی "ئیرشاد" لە موسڵ و رۆژنامەی "بەغداد" لە شاری بەغداد کەوتنە بڵاوکردنەوەی نوسینی ناحەزانە دەربارەی شێخ سەعیدی بەساڵداچوو. رۆژنامەی "بەغداد" کە خاوەنەکەی "موراد سلێمان" بوو لە ژمارەی (٢)ی مانگی مایسی ساڵی (١٩٠٩) دا لەژێر ناوی "الحاله فی کردستان و فاجیعه السلیمانیه"دا لە نوسینێکدا بە جنێوێکی پیسەوە قسە و هێرشی خۆی ریز کردبوو (١٤٧/٣).

شێخ سەعید لە موسڵ لە خانویەکی محەمەد پاشا سابونچیی، کە لەناو کورددا بە حەمە قەدۆ ناسراوە، دانرا. رۆژی دووەمی جەژنی قوربان، رێکەوتی سێشەممەی ١٩٠٩/٠١/٠٥ فەرتەنەیەکیان بۆ نانەوە. کاتێک "بەهادین ئەفەندی" لەگەڵ شێخ ئەحمەد و شێخ مەحموددا لە ساحەی "باب التۆب" دەڕۆن، ئافرەتێک دەقیژێنێت کە "بەهادین ئەفەندی" دەستی بۆ بردووە. لەمەوە خەڵکەکە پەلاماری بەهادین ئەفەندی دەدەن و شێخ مەحمود و شێخ ئەحمەدیش تێوە دەگلێن. ژمارەیەک جەندرمەی کوردیش، کە لە کەرکوکەوە تازە دابەزێنرابوون، دەچنە ناو شەڕەکەوە، چەک دێتە بەکارهێنان و شەڕ کاتێک دەکوژێتەوە کە جەندەرمەکان دەکشێنەوە بۆ سەکەنەکەیان. ئەم بەیەکادانە بووە هۆی کوشتن و برینداربوونی ژمارەیەک. رۆژی دوایی جێگری والی موسڵ "فەریق زەکی پاشا حەلەبی" وەفدێکی لە سێ کەسی ناسراوی شاری موسڵ نارد بە دوای شێخ سەعیددا کە لەبەر پارستنی خۆی بێتە سەرا. شێخ سەعید بڕوای بەم نێردراوە کرد و لەگەڵ ژمارەیەک سەربازدا هێنرا بۆ ساحەی سەرا. بەڵام کاتێک گەشتنە سەرا بە فەرمانی بەڕێوەبەری پۆلیسی موسڵ "توفیق بەگ" دەرگای سەرا بەسەر شێخ سەعیددا داخرا. خەڵکە هاندراوەکە هێرشیان کردە سەر شێخ سەعید، یەکێک لە پشتەوە بەردێکی زلی دا بەسەری شێخ سەعیدداو کوشتی. ئەو پیاوەش کە لەگەڵی بوو "رەزا دەباغ" بە گوللە کوژرا. بە کوشتنی شێخ سەعید و رەزا دەباغ کۆتایی بە ئاژاوەکە نەهات. لێشاوی موسڵییەکان رووی کردە ئەو ماڵەی شێخ سەعیدی لێ دابەزی

بوو. هێرش کرایە سەر ماڵەکەو لە ئەنجامدا ١٣ کەس، کە لەگەڵ شێخ سەعید بوون، لەوێدا کوشتار کران. یەکێک لەوانە شێخ ئەحمەدی کوڕی شێخ سەعید بوو. ژمارەی کوژراو لە فەرتەنەکەدا بە گشتیی گەشتە ٧٠ کەس و ١٠٠ بریندار (١٦٣/٣). خانێک کە هی محەمەد پاشا سابونچیی بوو تاڵان کرا. بەپێی قونسوڵی بەریتانیی، ئەو کاتە حکومەت هێزێکی سوپایی ٨٥٠ کەسیی هەبوو کە دەیتوانی کۆنترۆڵی ئاژاوەکە بکات. بەڵام سەرۆکی ئەرکانی فەیلەقی دەوڵەت "عەلی سەعید بەگ" بوو کە ئەندامی ئیتیحاد تورەقیی بوو. ئەم پیاوە ژنبرای موتەسەڕیفی سلێمانی بوو، لە سەرەتاوە ئاگاداری هەموو ڕووداوەکان بوو لە سلێمانییەوە تا دامەزراندنیان لە موسڵدا (١٥٤/٣). عەلی سەعید بەگ سور بوو لە سەر ئەوەی کە سوپا دورەپەرێز لەم فەرتەنەیە بووەستێت (٤٨/١).

ڕووداوی موسڵ کوردستانی هەژان. باسکردن و بەدواداچونی ڕووداوەکان کەوتە ڕۆژنامەکانی ئەستەنبوڵەوە. ژمارەیەک بەرپرسی حکومیی لە ئەستەنبوڵەوە هاتن بۆ لێکۆڵینەوە لە هۆی ڕووداوەکە.

نائارامیی ژیانی ڕۆژانەی شاری سلێمانی گرتەوە. هەمەوەندەکان کە دۆستی شێخ سەعید بوون لە ناوچەی کەرکوک لە حکومەت یاخی بوون. هەڕەشەیان لە حکومەت کرد کە تۆڵەی قوربانییەکان دەسێننەوە. هەستانی کورد لە شارەکانی کەرکوک، سلێمانی، هەولێر و هەڕەشەی چونەناو موسڵەوە بۆ تۆڵەکردنەوە، وای لە حکومەت کرد کە شێخ مەحمود جارێ لە موسڵ بهێڵێتەوە. شێخ مەحمود دوای برینداربوون و خۆحەشاردانی لەناو خوێناو و کوژراوەکاندا، خۆی گەیاندبووە ماڵی (خدر هەمەوەندیی) ، کە موقەدەمی دەرەک بوو لە موسڵ. شێخ مەحمود لە ماڵی ناوبراوەوە گەیەندرایە ماڵی "محەمەد چەلەبیی جادر" و لەوێشەوە برایە خانوی حکومیی.

یەکێک لە داواکارییەکانی ڕاپەڕیووەکان ئەوە بوو کە لە ماوەیەکی دیاریکراودا ڕێگا بدەن شێخ مەحمود موسڵ بەجێ بهێڵێت. موتەسەڕیفی کەرکوک کەوتە پەیوەندیی لەگەڵ والی موسڵدا کە شێخ مەحمود مەرەخەس بکرێت، بۆئەوەی لە ئاکامی خراپی هێشتنەوەی ڕزگاریان

ببێت. لەژێر ئەو فشارەدا کە کوردە راپەڕیووەکان خستبوویانە سەر حکومەت، شێخ مەحمودیان لە ژێر چاودێریی مەفەرەزەیەکدا رەوانە کرد بۆ کەرکوک. لە کەرکوک خەڵکەکە لە ماڵی سەید ئەحمەدی خانەقا و لە تەکێی شێخ عەلی تاڵەبانیی دابەزین. شێخ مەحمود، کە ئەو کاتە تەمەنی ٢٨ ساڵ بوو، پێشوازییەکی گەورەی لە لایەن کەسایەتییەکانی کوردەوە لێ کرا.

شاری سلێمانی و دەوروبەری کەوتە بەر هێرش و هەڕەشەی جەنگاوەران بەتایبەت هەمەوەندەکان. چالاکیی بازرگانیی، سەفەر لە سلێمانییەوەو بۆ سلێمانی زەحمەتیی تێکەوت. ژمارەیەک لە بازرگانەکان کەوتنە کۆکردنەوەی قەرزەکانیان و بەجێهێشتنی شار. ناحەزانی شێخان لە کاتی پرسەی شێخ سەعیددا لە چەند قاوەخانەیەک کەوتنە قەوان لێدان. لایەنگرانی شێخان چوونە سەر ئەو قاوەخانانەو قەوانەکانیان شکاندن (١٦٠/٣). بەڵام شێخ مارفی نەقیب، مامی شێخ مەحمود، کە یەکێک بوو لە دورخراوەکانی موسڵ، کە هاتەوە بڕیای دا کێشەکە شێوەی تۆڵەسەندن وەرنەگرێت، بدرێتە دەست یاسا و مەحکەمە. لێکۆڵینەوە لەم رووداوەو مەحکەمە ساڵێک و نیوی برد. ژمارەی ١٣٠ پیاو و ١٣ ئافرەت بۆ لێکۆڵینەوە حیجز کران. سەرۆکی دادگا فایەق بەگ بە یارمەتیی لێکۆڵەرەوەی یاسایی، کە لە دیاربەکرەوە هێنابوویانن، فەرمانی لەناوبردنی ١٣ کەس و بەندکردنی ٥٠ کەسیان بۆ ماوەی سێ ساڵ دەرکرد. بەڵام ئەم حوکمانە لە ئەستەنبوڵ دانیان پێدا نەنران. هەموو تاوانبارەکان بەردران. کەس لە سەر رووداوی کوشتاری موسڵ حوکم نەدرا. مێجەر سۆن رای وابووە کە رووداوەکانی موسڵ بە پێی ئەو فەرمانانە پیادە کران کە بەرپرسەکانی ئەوێ وەریان دەگرت. لۆنگریک لە بارەی کوشتنی شێخ سەعیدەوە وتویەتی: "کارێکی دوژمنانەی چەپەڵ دژی کەسایەتییەک کە گەورەترین ناوبانگی هەبێت (٤٨/١ـ٥٨).

کاتێک رەشید پاشا رۆژی ١٩٠٩/٠٣/٠١ بوو بە والی موسڵ هەوڵی ئاساییکردنەوەو کۆنترۆڵی رەوشەکەی دا. لە سلێمانی کۆبوونەوەیەکی رێکخست کە لایەنی شێخەکان و بازرگانەکان تیایدا بەشداربن. بەڵام

بازرگانەکان ئامادەی ئەو کۆبوونەوەیە نەبوون. (توفیق پاشا)ی موتەسەڕیفی سلێمانی کۆمەڵێک جەندرمەی لەبەردەمی ماڵی شێخ مەحموددا دانا بۆئەوەی کەس هاتوچۆی نەکات. بەڵام خەڵکی شار فشاریان بۆ خۆی هێنا. کاتێک لە سلێمانی دەرپەڕی لە نزیک خەراجیانەوە ڕێی پێ گیراو خۆی و قافڵەکەی چەک کران. عەبدوڵا ئەفەندی کاتب کە ئەندامێکی دیاری ئیتحاد تورەقی بوو لە سلێمانییەوە نەقڵ بوو بۆ کفری و لەوێ کوژرا. باوکی بەهادین ئەفەندی بە دەستێکی نادیار لەناوچوو. ناحەزە ئیتیحادییەکانی شێخان بنەبڕیی هەر خەریکی پیلان بوون. ئەم ڕووداوانەیان بە دەسیسەی شێخ مەحمود تۆمار کرد لای دەوڵەت. شێخ بە سێ ساڵ حوکم دراو فەرمانی گرتنی بۆ دەرچوو (١٥٤/٣). بەڵام دەوڵەت ئەوەندەی دەسەڵات نەبوو کە کۆنترۆڵی تەواوی هەبێت بەسەر ناوچەکەدا. ئەو کاتە ساڵی ١٩٠٩ باری سیاسیی لە ئوستانە (ئەستەنبوڵ) خراپ بوو بوو، سەرۆکی عەشیرەتەکان دەستیان خستبووە کاروباری شارەکانەوە بە تایبەت لە سلێمانی و عەمارە و بەسرە. هێزی حکومەتی عوسمانیی، کە لە فەیلەقی شەشی عێراقدا خۆی دەنواند، لاواز بوو.

هێرشەکانی کورد بۆ سەر دەوڵەتی عوسمانیی لە سلێمانی و ناوچەکانی سەر سنور، بەتایبەت لە لایەن هەمەوەندەکانەوە، ئەوەندە پەرەیان سەند کە لە مانگی شەشدا والی فەرمانی دا بەناردنی سوپایەک بۆ سزادانیان. بەڵام پێش ناردنی سوپا بۆ ئەوێ بەهۆی ناکۆکیی نێوان شێخ عەبدولسەلامی بارزان و (عوسمان ئاغا)وە وای کرد کە والی هێز بنێرێتە سەر شێخی بارزان. حەملە بۆ سەر شێخی بارزان سێ مانگ بەردەوام بوو بە بێ ئەوەی سەرکەوتنێکی ئەوتۆ بەدەست بێنێت. ئەم حەملەیە پەنجا هەزار قرشی تێچوو. بەڵام شێخ عەبدولسەلام دواتر بەهۆی کوردی ناپاکەوە جەندرمەی تورک گرتی و ساڵی ١٩١٤ لە موسڵ ئیعدام کرا. لە ناوچەی زاخۆش هێرش دەکرایە سەر دەوڵەت. عەشیرەتی (دلێم)یش چالاکییان بەرەو باکور نزیک موسڵ بوو بووەوە. هێرشەکانی هەمەوەندییەکانی دۆستی شێخ مەحمود وای کرد کە والی حەملەیەک لە

مانگی (١٢)دا بەرێ بخات. بەڵام جەنگاوەرکانی کورد هەر کاتێک زۆریان بۆ دەهات دەچونە سەر سنوری ئێران یان خۆیان دەکرد بەودیودا بۆ ناو ئێران (٦١/٤). شێخ مەحمود لە شاری "مەریوان"ی کوردستانی ئێران، دور لە پیلانی کوردی ناحەز و دەستەڵاتی تورکە ئیتیحادییەکان، پێشوازییەکی گەرمی لێ کراو دانیشت.

پەشێویی تەنها کوردستان و ویلایەتی موسڵی نەگرتبووەوە. لە بەهاری ساڵی (١٩٠٩)دا چالاکیی عەشایەری عەرەبی سەر دیجلە و فورات دژی حکومەت دەستی پێ کرد. ئاژاوەی سەر خواروی روباری دیجلە بە دەستی شێخی موحەمەرە و شێخی کوێت لەسەر زەوی و موڵک لە بەسرە بە لابردنی والی بەسرە وەستایەوە. لەهەمان کاتدا جوڵانەوەکانی سەرەوەی روباری فورات گەشتە ئەوەی کە قونسوڵی گشتیی بەریتانیی داوای لە حکومەتەکەی کرد کە کەشتییەکی چەکدار بنێرێتە بەسرە بۆ ئامادەیی لە حاڵەتێکدا عەشایەرەکان هێرش بەرنە سەر کەسانی ئەوروپیی و ماڵ و موڵکیان. هاتوچۆی کەشتیی لە روباری دیجلەدا لەبەر رەحمەتی تەقەلێکردنی عەشایەرەکاندا بوو لە کەنارەکانەوە.

دوای شەهیدبوونی شێخ سەعید رۆڵی ئەم بنەماڵەیە لە بەردەمی کورە گەورەی شێخ سەعیدیدا وەستا کە شێخ محەمەد بوو. شێخ محەمەد رۆڵەکەی کرد بە دوو بەشەوە. قورئانەکەی باوکی بۆ خۆی هەڵگرت و تفەنگەکەشی دا بە شێخ مەحمود. شێخ محەمەد لە حوکمداریی یەکەمی شێخ مەحموددا ساڵی ١٩١٨ بوو بە قازی سلێمانی. ساڵی ١٩١٩ دوای شەڕی دەربەندی بازیان و گرتنی سلێمانی لە لایەن ئینگلیزەکانەوە رووی کردە گوندی بێتوش و لەوێ کۆچیی دوایی کرد و نێژرا. بە مردنی شێخ محەمەد کۆتایی بە رێنمایی ئاینیی لە لایەن ئەم بنەماڵەیەوە هات. بەڵام رۆڵی سیاسیی لەگەڵ شێخ مەحموددا درێژەی کێشا.

شێخ مەحمود و روسیا

شێخ مارفی مامی شێخ مەحمود و باوکی حەپسەخانی نەقیب، بەهۆی دۆستایەتیی موتەسەڕیفی سلێمانی "ئیبراهیم ئەفەندی ئەرنائۆتی"یەوە،

له ئەستەنبوڵ بـۆ شـێخ مـەحمود تێکـەوت. شـێخ مـەحمود لـە لایـەن دەوڵەتەوە لێبوردنی بۆ دەرکرا (١٥٤/٣).

شێخ دوای دوو ساڵ لە مەریوانەوە لـە ساڵـی (١٩١٢)دا گەڕایـەوە بـۆ سلێمانی. بەڵام دوای ساڵێک ١٩١٣ نوێنەری نارده لای قونـسوڵی گـشتیی روس "ئەرلۆف" لە بەغداد بۆ باسکردنی کێشەی کورد. لە کۆتـایی مـانگی چواری ساڵی (١٩١٣)دا سەید ئەحمەدی مەرەخەسی بـە نوێنـەر نـارده لای قونسوڵی روس "کیرسانۆف" لە موسڵ. ئامـادەیی کـوردی پیـشان دا بـۆ شۆڕشێک دژی عوسمانییەکان لـە حاڵـەتێکدا روسـیا پـشتیان بگرێـت و یارمەتیان بدات. دوباره جارێکی تر لە مانگی شەشـدا نوێنـەری چـووەوە لای قونسوڵی گشتیی "ئەرلۆف" لە بەغداد بۆ هەمان مەبەست. ماوەیـەکی زۆر بەسەر ئەو سەردانانەدا نەڕۆشت کە ئەحمـەد بـەرزنجی سـەردانێکی تری بۆ لای جێگری قونسوڵی روسیی لە موسڵ لـە مـانگی یـەکی ساڵـی (١٩١٤)دا کرد. بەرزنجیی نامەیەکی شێخ مەحمودی پێ بوو بۆ قسەکردن لە بارەی رەوشی سلێمانییەوەو و زانیاریی وەرگرتن دەربـارەی هەڵوێـستی روسیی.

شێخ مەحمود دەیویست پشتگیریی روس بۆ سیاسەتی خۆی وەربگرێت. بەڵام سیاسەتی دەرەوەی روسەکان لەسەر ئەو بناغەیە بوو کـە سـود لـە کورد دژی عوسمانییەکان وەربگرن لە حاڵەتێکدا جەنگ داگیرسـا. لەگـەڵ ئەوەدا کە ژمارەیەک بەرپرسی روس بۆچونێکی جیاوازیـان هـەبوو لـەو سیاسەتە. جێگری قونسوڵی روسیی لـە (کـوی) و قونـسوڵی روسـی لـە ئورمییە پێچەوانەی هەڵوێستی حکومەتەکەیان بوون دەربـارەی کێـشەی کورد. هەندێکیان پێشنیاریان کرد کە یارمەتیی دارایی شـێخ مـەحمود لـە سنوری ٢ـ٣ هەزار رۆبلـدا بـدەن بـۆ راکێـشانی کـورد بـەلای خۆیانـدا. هەروەها جێگری سەفیری روسیی لـە تـاران "فلادیمـیر مینۆرسـکی" لـە راپۆرتێکی نهێنییدا پێشنیاری یارمـەتیی پێویـستی کـوردی کردبـوو لـە ناوچەی سلێمانی و ئیشکردن بۆ پێدانی ئۆتۆنۆمیی بۆ زامنکردنی ناوچەی نزیک روسیا لە وڵاتی فارسدا و بۆ بەهێزکردنی نەخشەی هێرشی روس بۆ سەر ناوچەی موسڵ لە حاڵەتی روودانیـدا. ئـەم بۆچوونـەی مینۆرسـکی

جیاواز بوو له بۆچوونی حکومەتەکەیەوە کە سەفیر لە وەزارەتی دەرەوەی روس "جریکۆف" دوپاتی کردەوە کە مەسەلەی کورد تەنها لە کاتی بەرپابوونی جەنگدا جێگای سەرنجە، ئەویش پێویستە بە ئاگالەخۆبوونێکی تەواوەوە پەیوەندییان لەگەڵدا ببەسترێت (٧٩/١).

لە هەمان کاتدا شێخ مەحمود لە ساڵی (١٩١٣)دا لە پەیوەندییدا بوو لەگەڵ دەستەیەک کورددا بۆ گفتوگۆکردن دەربارەی هەڵگیرسانی راپەڕین دژی دەوڵەتی عوسمانیی. ئەم کەسانە بریتیی بوون لەم ناوانە: جەلال بابان، کە ئەفسەرێکی عەسکەریی بوو لە سوپای تورکییدا لە چەمچەماڵ، بابەکر ئاغای پشدەر، ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ، ئەحمەد بەگی ساحێبقڕان (حەمدی)، ئیسماعیل حەقیی، و فایەق تۆفیق کە بە فایەقی تاپۆ ناسرابوو، بەڵام پاش قسەلێکردن گەشتنە ئەوەی کە راپەڕینەکە دوا بخەن و کۆتایی بەوە بهێنن یاداشتێکی نهێنیی بدەن بە کۆمەڵەی دەوڵەتان دەربارەی کێشەی سنور. ئەو کاتە سنوری نێوان ئێران و تورکیایان دەست نیشان دەکرد و دەچەسپاند. لە یاداشتەکەدا نوسییان:

> "بۆ دەوڵەتە رۆژئاواییەکان نییە زەوی وڵاتەکەمان دابەش بکەن و بیدەنە گەلێکی دی، موڵکییەتی ئەم زەوییانە بۆ خەڵکەکەی خۆی دەگەڕێتەوەو ئیشەکەتان پێچەوانەی مافی مرۆڤ و سەربەستیی و دیموکراتییە، بۆ بێگانە رەوا نییە ئەمە بکات."

شێخ مەحمود خۆی چووە سنور و یاداشتەکەی دانێ. کاتێک لیژنەکە هاتە سلێمانی لە ماڵی "عەبدولڕەحمان بەگی بانق" یاداشتێکی تریشی دایە دەستیان. لیژنەکە فەرنسیی/ئینگلیزیی بوو. لیژنەکە بە شێخ مەحمودیان راگەیاند: "تازەکردنەوەی سنور و پارچەکردنی کوردستان شتێکی براوەیەو بەدەست ئەوان نییە، کوردستانی خوارو و رۆژهەڵات دەبنە ناوچەی دەسەڵاتی روسیای قەیسەریی و عێراقی عەرەبیش

دەكەوێتە ژێر دەسەڵاتی ئینگلیزەوە. لەبەرئەوە چی داخوازییتان هەیە داوا لە روسیای قەیسەریی بکەن، ئەم بڕیارەش نەهێنییە."

شێخ پیاوێکی باوەڕپێکراوی بە ناوی "عەبدوڵا ئاغای حاجی حەمە سەعید" نارد بۆ خانەقین بۆ پەیوەندیی بە کەسێکی سیاسیی روسەوە. پاش ٤ مانگ وەڵامی روسەکان هاتەوە: "هەرێمی کوردستان ئێستا بۆتە ناوچەی دەسەڵاتی ئینگلیز و پێویستە نەخشەکەتان بگۆڕن و یادداشت بدەن بە دەزگای ئینگلیز، ئێمەش لە کاتی خۆیدا یارمەتیتان دەدەین (٢٢/٥)."

ئەو سەردەمە سیاسەتی بەتورکتەماشاکردنی نەتەوەکانی ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیی لە لایەن ئیتیحادییەکانەوە بوو بە هۆی ئەوە کە هەستی نەتەوایەتیی میللەتانی تری وەکو عەرەب، یۆنانی، سربیی بجولێنێت یان هەست بە مەترسیی بکەن لە بەرامبەر ئەم هەڵوێستەدا. لە مانگی دەی ساڵی (١٩١٢)دا جەنگ لە نێوانی وڵاتانی بەلقان (یۆنان، بولگاریا، سەربیا و مۆنتی نێگرۆ) و دەوڵەتی عوسمانییدا دەستی پێ کرد. ئەنجامی جەنگ لە کۆتایی مانگی حەوتی ساڵی دواییدا ١٩١٣ بە سەربەخۆیی وڵاتانی بەلقان هات. هەر ئەم سیاسەتەی بابی عالی نەریتی یەکسانیی و رێگادانیشی بە ئاینیی دی شکاند. ژمارەیەک گوندی "القوش" کە بڕوایان بە کەنیسەی کلدانیی کاسۆلیکیی بوو ویستیان بچنە سەر باوەڕی ئەسڵیی نەستوریی. بەڵام حکومەتی بابی عالی ئەم ویستەی رەت کردەوە. هەروەها بەوە رازی نەبوو کە مەترانی ئەو گوندانە لە لایەن مارشەمعونەوە دابنرێن. دانیشتوانی ئەو گوندانە پەنایان بردە بەر نائیبی قونسڵی گشتیی حکومەتی بەریتانیا لە موسڵ بەڵام ئەوان لەو کاتەدا نەیان ویست دەست بخەنە کارێکی ناوخۆیی واوە (٧٢/٤).

والی بانگی "شێخ مارفی حەفید"ی کرد بۆ موسڵ. والی بە شێخ مارفی مامی شێخ مەحمودی راگەیاند کە ئاگای لە جوڵانەوەکانی شێخ مەحمودە. هەر پەیوەندییەک بە هەر لایەکەوە یان هەر جوڵانەوەیەکی سیاسیی لەمەولا بکەن کەس ناتوانێت رێگەگریی بکات لە لەناوبردنیان. شێخ مارف دوای گەڕانەوەی بۆ سلێمانی کۆبوونەوەیەکیان لەگەڵ دۆستانی خۆیان

کرد. بڕیاریان دا شێخ مەحمود خۆی ون بکات و ئەمانیش سەری خۆیان کز بکەن تا ڕۆژی خۆی. شێخ مەحمود بە ناوی دیارییەوە هەندێک کەلوپەل وهەزار لیرەی ڕەشادیی بۆ والی نارد. شێخ سلێمانی بەجێ هێشت و چوو بۆ داریکەلیی، دوای ماوەیەک، لەبەر خۆپاراستن لە شەڕی سەربازی عوسمانیی و پیلانی کوردی ئیتیحادیی، ڕووی کردەوە "مەریوان" لە ڕۆژهەلاتی کوردستان. ئەم ناوچەیە لە ژێر نفوزی دوو سەرکردەی کورددا بوو؛ "مەحمود خانی دزڵی" و "مەحمود خانی کانی سانان". شێخ مەحمود لە لایەن ئەم دوو سەردارەوە پێشوازیی گەرمی لێ کرا. مەحمود خان لە کۆبوونەوەیەکدا وتی: "تۆ لە ناوماندا نامۆنیت، لە نیشتیمانی خۆتدایت و ئێمەش لەسەرمانە ڕێزت لێ بگرین، یارمەتیت بدەین و ئەوەی بۆ وڵاتمان باشە بیکەین."

لە قەڵای مەریوان ژمارەیەک سەرۆکهۆز و سیاسیی و مەلا و ناوداری کورد کۆبوونەوە. لەوێش بڕیاری ئەوە درا کە ڕاپەڕین ساز نەکرێت. بەڵام بە دوو نارەزایینامە کۆتایی بهێنرێت بە کۆبونەوەکە، یەکەمیان بدەن بە باڵوێزخانەی دەوڵەتان و لەمەسەلەی ڕزگاریکردنی کورد و چارەنوسی تێیان بگەیەنن، دووەمیان دەربڕینی نارەزایی بوو بەرامبەر بە سوڵتەی تورک (٢١/٥).

شێخ مەحمود ئەو ماوانە هەوڵی لەگەڵ ڕێنماییکردنی خەڵکیدا دەدا، پێی دەوتن: "پێویستە بزانن چۆن بژین و بۆ کێ تێدەکۆشن. دەبێت بە زمانی کوردیی بخوێنن و بنووسن، بۆئەوەی زمانەکەتان بگاتە پلەی زمانە زیندووەکانی جیهان." شێخ مەحمود لای وابوو کە تورکەکان بە ناوی ئایینەوە کوردستانیان داگیر کردبوو (٩٢/٥).

جەنگی جیهانیی یەکەم

ڕۆژی ١٩١٤/٠٨/٠٢ جەنگی جیهانیی یەکەم دەستی پێ کرد. عوسمانییەکان ڕۆژی ١٩١٤/١١/٠٥ چوونە بەرەی ئەڵمانیاوە لەم جەنگەدا. عوسمانییەکان هێزیان لە بەرامبەر ڕوسیادا شانسی نەبوو. سوپای عوسمانیی لە چاو سوپای وڵاتە ئەوروپییەکاندا لاواز و کەمچەک و تفاق بوو. عوسمانییەکان

بەرەوڕووی روسیا بوونەوە. هێزی روسیا لە سەرووی ئێران دەستێکی باشی لە هێزی عوسمانییەکان وەشاند. سوپای روسیی بە کوردستانی ئێراندا هاتەخوارەوە بەبێ ئەوەی هێزێک هەبێت بتوانێت بەرامبەری بووەستێتەوە. دانیشتوانی کوردستانی ئێران لەبەردەمی داگیرکردنی خاکەکەیاندا لە لایەن روسەکانەوە کەوتنە نەهامەتییەوە. ژمارەیەک لە دانیشتوان هەڵهاتن بەرەو کوردستانی عێراق. سەرۆکهۆز و خێڵەکان پەنایان بردە بەر شێخ مەحمود بۆئەوەی هێزێک رێک بخەن بۆ بەرەنگاربوونەوەی روسەکان. عوسمانییەکانیش لە لای خۆیانەوە هەوڵیان دا بۆ رێکخستنی هێزێک لە کوردەکان خۆیان بۆ راوەستان لەبەردەمی ئەم دابەزینانەی سوپای روسییدا. عوسمانییەکان پەیوەندییان کرد بە شێخ مەحمودەوە بۆئەوەی ناکۆکیی نێوانیان بخەنە ئەولاوەو بگەڕێتەوە بۆ کوردستانی ژێردەسەڵاتی عوسمانیی، لە بەرامبەر هەندێک باشکردنی باری کورد و ناوچەی کوردستاندا، هێزێک دروست بکات بۆ وەستانەوە دژی سوپای روسیا. شێخ مەحمود سەرەتای ساڵی ١٩١٥ گەڕایەوە بۆ سلێمانی. لە بادینانەوە تا خانەقین کورد لەژێر سەرکردەیی شێخدا کۆبۆوە. هێزێکی کوردیی شانبەشانی سوپای عوسمانیی دژی روسیا پێک هات. هێزی کورد بە سەرۆکایەتیی شێخ مەحمود بەشداریی کرد لە بەربەستکردنی هێرشی سوپای روس بۆ کوردستانی عێراق. سوپای روس شکێنرا و کرایەوە بە دیوی ئێراندا. شێخ مەحمود وەکو پاڵەوان پێشوازیی لەناو میللەتدا لێ کراو بوو بە جێگای پیاهەڵدانی شاعیران، لەوانە شێخ عەبدولحەمید کانی مشکانیی (٨٥/١).

بەریتانیا رۆژی ١٩١٤/١١/٢٢ بەسرەی داگیر کردبوو. حکومەتی عوسمانیی کەوتە رێکخستنی هێز لەناو عەرەب و کوردا. ژمارەیەک لە کوردیش لە هەولێر، موسڵ، کەرکوک، سلێمانییەوە بەسەرکردایەتیی کەسایەتییە کوردەکان بەرێکەوتن بۆ شەڕی دژی بەریتانیا لە بەسرە. یەکێک لەو سەرکردانە شێخ مەحمود بوو کە بە هەزار سوارەوە رووی کردە خوارووی عێراق. ئەم هێزە لە ناوەڕاست و خوارووی عێراقدا بە گەرمیی پێشوازیی لە لایەن خەڵکەوە لێ کرا. هەرچییەکیان پێویست بوو بە بێ بەرامبەر پێیان

دەبەخشین. ئەحمەد زەنگەنە کە یەکێک بوو لە بەشدارانی هێزی شێخ مەحمود وەسف دەکات کە گەشتونەتە بەغداد خەڵک لە هەردوو لای جادەوە ریزیان بەستبوو، هەلهەلە و چەپڵەیان بۆ لێ دەدان. بە تەپڵ و دەفەوە گۆرانیی و حەدیسی ئاینییان بەسەردا دەوتن. ژنان لەسەربانە بەرزەکانەوە تەماشای ئەم کاروانەیان دەکرد لە ناوچەی نزیک پردی عەتیق. بەغداد بە پیاو، ژن و منداڵەوە بۆ پێشوازیی برا کوردەکانیان چوبوونە دەرەوە (٨٨/١). هێزی کورد رووی کردە کوفە و لەوێوە بەرەو سەماوە. حاجی "عەبد جریان" لەوێبوویەکی سەماوەبووە وتویەتی کە خەڵکی سەماوە تامەزرۆ بوون کە شەرەفی ئەوەیان هەبێت شێخ مەحمود و جەنگاوەرەکانی میوانیان بن. شاعیرەکان شیعاریان بەسەردا دەخوێندنەوە، یەکێک لەوانە تایبەت بوو بە شێخ مەحمود کە دەیان وت: "دوولەسەرسێی بەهەشت بۆ (هادی)مان و یەک لەسێکەی تری بۆ کاک ئەحمەد و منداڵەکانی." یان دوولەسەرسێی بەهەشت بۆ (هادی)مان و یەک لەسێکەی تری بۆ شێخ مەحمود و کوردەکانی." جەنگاوەرەکان رێگای ئاوییان گرت بۆ ناسرەیە کە شوێنی کۆبوونەوەی زۆربەی هێزەکان بوو لە هەموو عێراقەوە. لە ناسرییەوە جەنگاوەرەکان گەشتنە ناوچەی "نەخیلە". هێزی عوسمانیی لە ناوچەی "برجسیە" خڕبوو بووەوە. سلێمان بەگ، کە لە عوسمانییەکان بوو، بوو بە فەرماندەی هەموو هێزەکان. شەڕی سەرەکیی رۆژی ١٩١٥/٠٤/١٢ دەستی پێ کرد. دوو رۆژ دوای ئەوە سوپای بەریتانیی هێرشی کردەوە سەر لەشکری عوسمانیی و لەژێر گوللە و تۆپبارانی بەریتانییدا سوپای عوسمانیی و هێزی جەنگاوەرانی کورد و عەرەب زیانێکی باشیان لێکەوت. لەشکری عوسمانیی شکا. ژمارەی کوژراوانی جەنگاوەرانی کورد و عەرەب حساب کرا بە نزیکەی ٣٠٠٠ کەس. لەناو ناودارانی کورددا شێخ ستار تاڵەبانیی لە گوندی بایاوا و شێخ لەتیف تاڵەبانیی لە گوندی کانی قادر، کە هەردوکیان خەڵکی کەرکوک بوون، کوژران. رەشید پاشا کە پێشتر موتەسەڕیفی مونتەفیک بوو لە خەڵکی سلێمانی، ئەویش لە کوژراوەکان بوو. فەرماندەی لەشکری عوسمانیی "سلێمان عەسکەریی"ش خۆی کوشت. شێخ مەحمود و سەید ئەحمەدی خانەقا بریندار بوون.

شێخ مەحمود بە هەڵسەنگاندنی شەڕەکە بۆی دەرکەوت کە عوسمانییەکان لە جەنگدا بە بەریتانیای دەدۆڕێنن. لە کشانەوەدا لەناسریە گفتوگۆیەک کرا کە پەیوەندیی بکرێت بە بەریتانیاوە بۆ ئەوەی بەهۆی ئەوانەوە دەسکەوتێک بۆ کورد بەدی بهێنن. یەکێک لە ئامادەبووەکان روو دەکاتە "تۆفیق وەهبی" و پێی دەڵێت ئەگەر لەبەر شێخ مەحمود نەبووایە ئێستا بانگی تورکەکانی دەکرد هەڵی بواسن (٧/؟). کوردەکان بەخۆیان و هێزەکانیانەوە گەڕانەوە بۆ کوردستان.

بە گەڕانەوەی شێخ مەحمود بۆ کوردستان، عوسمانییەکان کەوتنە بەهێزکردنی لە شەڕیدا دژی داگیرکردنی کوردستان لە لایەن روسیاوە. بە پێی رۆژهەڵاتناسی روسیی "لازاریف" ئەم جارەیان عوسمانییەکان پەیمانیان دا بە شێخ مەحمودی حەفید و سەرکردەکانی تری کورد کە ئۆتۆنۆمییان بدەنێ لە بەرامبەر بە شەڕیاندا دژی روس (٩٥/١).

روسیا لە رێگای سەفوەت بەگەوە پەیوەندیی کرد بە شێخ مەحمودەوە. ناوبراو نامەیەکی شەخسیی نارد بۆ شێخ مەحمود، ئەمە دەقی نامەکە بوو:

لە فەرماندە سەفوەت بەگی نوێنەری سوپای قەیسەری روسەوە بۆ شێخ مەحمود

دوای رێز و سڵاو، (ئەحمەد سورێنیی)مان بە قورئانێکەوە ناردە لاتان، بۆئەوەی دڵنیابن لە قسەکانمان. لای جەنابتان ئاشکرایە حکومەتی عوسمانیی بەرەو نەمان و توانەوە دەڕوات، سوپا و دەزگای دەوڵەتییان بەرەو وەستان دەچێت، تەنها سوپای کورد نەبێت. ئەوان ناتوانن بەرەنگاریی قەیسەر بکەن.

برام روسەکان خاوەنی سوپایەکی مەزن و چەکی کوشندەن. دڵنیابن کۆتایی جەنگ بەم زوانە لە بەرژەوەندیی ئێمە دەبێت و بەسەرکەوتنی ئێمە کۆتایی دێت. لەبەرئەوە حەز بە برایەتییتان دەکەم، تکایە قسەمان وەرگرن و دەوڵەتی قەیسەریش ئامادەیە بەهەموو جۆرێک یارمەتیتان بدات. ئێمە پێویستمان بە یارمەتیی ئێوەیە، بۆئەوەی بەیارمەتیی هەردولا تورک لە وڵاتەکەماندا دەربکەین. من نامەوێت ئێوە دوژمنێکی بەهێز و بەتوانای وەکو دەوڵەتی قەیسەرتان هەبێت. تکایە وەڵامم بدەرەوە.

سەفوەت بەگ

سەقز/١٩١٥/٠٩

"عەبدوالڕەحمان بەیاتی" دەنوسێت "نامەکە لەو کاتەدا نوسراوە کە ئەڵمانیا فشاری هێنابووە سەر هێزەکانی روسیا لە ساحەی شەڕی رۆژهەڵات لە ئەوروپا. سەرکردایەتی روسیی تەماشای شێخ مەحمودیان کردووە وەکو وەرەقەیەکی براوە لە ڕێڕەوی گۆڕانی ستراتیجیی ڕووداوەکاندا، بە لایەنی کەمەوە لەناوچەی کوردستان، و بەرزکردنەوەی تای تەرازوی روسیا لەوێدا. جگە لەمەش بۆ پەیداکردنی زەحمەتیی لەبەردەمی سوپای عوسمانییدا لە بەرەوڕوبوونەوەی هێزەکانی ئینگلیزدا کە لە خوارووی عێراقەوە هەڵدەکشان." شێخ مەحمود لە (١٩١٥/٠٩)دا وەڵامی نامەکەی بەم جۆرە دایەوە:

لە شێخ مەحمودەوە بۆ سەفوەت بەگی نوێنەری سوپای قەیسەر

دوای سڵاو، برام سەفوەت بەگ! من نیشتیمانم لە دڕندەیی سوپای قەیسەر دەپارێزم، هیواشم پێی نییەو پێویستیشم بە دیاری ئەو نییە. سوپای قەیسەری خوێنڕێژ کوردی لەناو برد. تۆ چاکم دەناسیت. من لەو دوژمنە ناترسم کە بیناسم. هەموو هیوام ئەوەیە کورد و کوردستان لەو دوژمنە رزگاری بێت. ئەوەی دەستی یارمەتییمان بۆ درێژ بکات دۆستمانە. وەڵامی دوژمنەکانیشمان لە لوولەی تفەنگەکانمانەوە دەدەینەوە (١٨٧/٥).

دڵسۆزت مەحمود

لە (١٩١٥/٠٣)دا روسیاو بەریتانیا ڕێکەوتنێکی نهێنییان مۆرکردبوو دەربارەی دابەشکردنی زەوی ئێران لە نێوانیاندا. ئەم دوو وڵاتە پێشتریش ساڵی ١٩٠٧ ڕێکەوتنێکی لەم جۆرەیان لە نێواندا هەبوو. چالاکییە سەربازییەکانی روس هەر لە سەرەتای جەنگەوە پانتاییەکی گەورەی کوردستانی ئێرانی گرتەوە. ئەم هەرێمە شوێنێکی ستراتیجیی بوو بۆ تەحەکومکردن بەسەر ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. ئەڵمانیا و عوسمانییەکان گرنگییەکی گەورەیان پێ دەدا. لە کاتێکدا کە هێزەکانی بەریتانیا لە "کوت" لە لایەن هێزی عوسمانییەوە دەوری گیرا بوو، هێزی روس

له سەرەتای بەهاری ساڵی (١٩١٦)دا لە سێ قۆڵەوە (خانەقین، ڕەواندز، سلێمانی) ڕوویان کردە عێراق. هێزی سەر خانەقین لە لایەن عوسمانییەکانەوە بەرهەڵستیی کرا و کرایەوە بەودیودا. هێزی سەر ڕەواندز لە ڕایات و دەربەندەوە گەشتە ڕەواندز و چەند حەفتەیەک لەوێ مانەوە. لە سەرەتادا بەهۆی بوغزاندنی ئیتحادییەکانەوە خەڵکێک بەلای ڕوسەکاندا دایان دەشکاند، بەڵام خراپەکاریی سوپای ڕوس وا کرد کە هەڵوێستیان بگۆڕدرێت. ڕاپۆرتە بەریتانییەکان پیشانی داوە کە لە خانەقین و شوێنەکانی تر، کە سوپای ڕوسی تێچووە، ترس و تۆقاندن کەوتۆتە دڵی خەڵکەکەوە. ئەمە بووە هۆی هەڵوێستی خراپ بەرامبەر بە هێزی داگیرکەر لە عێراقدا بەگشتیی (بەریتانیا و ڕوسیا). هێزی ڕوسیی لە قۆڵی سلێمانییەوە "پێنجوین"ی گرت و تا شاخی تاریەر لە شارباژێڕ هات (٢٦/٥). شێخ مەحمود دژی ئەم هێزە لە بەرەی عوسمانییەکاندا لە پێنجوێن، مەریوان، بانە جەنگا. سوپای ڕوس کرایەوە بە دیوی ئێراندا.

دوای ئەم سەرکەوتنە، قوماندانی تورک "حیلمی بەگ" و "عەباسی بەتلیسی" کەوتنە ناکۆکیی کوردەکان و قوماندان بە تۆمەتی کەمتەرخەمیی، حەوت لە سەرۆکە کوردەکانی جافی دایە بەر دەسڕێژی لەناوبردن (٢٧/٥). سەرچاوەی تورکیی بەو شێوەیە باسی هێزی کوردی کردووە کە گرنگییەک و کاریگەرییەکی ئەوتۆی نەبووە لە ڕێڕەوی شەڕەکاندا، بە زۆریی چالاکییان لەسەر هێرشکردنە سەر سوارەکانی ڕوس بووە. جگە لە دەوریان وەکو دەلیل لەبەر شارەزاییان دەربارەی ناوچەکە، دەستێکی گەورەیان هەبووە لە ڕاووڕوتی هێزی ڕوسدا کە کشاونەتەوە (٩٨/١).

جەنەراڵ (براتۆڤ)ی ڕوس بۆ سودبینین لە ساردیی نێوان شێخ مەحمود و تورک دوو نامە بە دوای یەکدا و شمشێرێک بە عەبدوڵاخانی گوڵانییدا، کە یەکێک بووە لە کوردەکانی سابلاخ، نارد بۆ شێخ مەحمود. براتۆڤ لە نامەکانییدا دەڵێت کە ئەوان چاویان نەبڕیووەتە وڵاتی کوردان. کوشتنی شێخ سەعیدی باوکی شێخ مەحمود لە لایەن تورکەکانەوە لە موسڵ ساڵی ١٩٠٩ دەهێنێتەوە یادی شێخ مەحمود. تورک بە دوژمنی هەردوو لا لە قەڵەم دەدات و ئامادەیی خۆی بۆ یارمەتیی کورد پیشان دەدات. شێخ مەحمود لە وەڵامەکەیدا

دەست بۆ کردارە خراپەکانی روس رادەکێشێت کە لەگەڵ ئەو نیەتە پاکەدا یـەک ناگرنەوە کە براتۆڤ دەیخاتە روو، هەروەها راسپاردەی دەمییش دەنێرێـت بـۆ براتۆف. براتۆڤ لە وەڵامدا پەنجە رادەکێشێت بـۆ ئـەو کوشـتارانەی کـە لـە ناوچەی دیاربەکر، بەتلیس، وان، باشقەڵا، عەزیزییە، قارس و ئەردهاندا لـە لایەن تورکەوە دەرهەق بە کورد و ئەرمەن کرابـوون. لـە هـەمان کاتـدا دان بـە خراپەکارییـەکانی خۆیانـدا دەنێـت و هۆیەکـەی دەخاتـە سـەر شـانی ئـەو ئەرمەنییانەی کە هاتونەتە ناو سوپای روسەوەو دەیانەوێت تۆڵەی خۆیان لـە عوسمانیی بسەندنەوە. بەڵام براتۆف ئامادەیی خۆیی پیشان دەدات کە بەر لـەم خراپەکارییە بگرێت کە بۆ ناوبانگی سەربازیی روس خراپە وەکو شێخ مـەحمود بۆی نوسیووە (٣١/٥).

خراپجوڵانەوەی تورکەکان لەگەڵ کـورددا بـووە هـۆی ئـەوەی شـێخ مەحمود سەرەتای ساڵی ١٩١٨ لە مەیدانی شەڕ کـشایەوە، گەڕایـەوە بـۆ سلێمانی و جەنگاوەرەکانی چونەوە ماڵی خۆیـان. روودانی شۆڕشـی (١٧) ئۆکتۆبەری سۆشیالیستیی ساڵی ١٩١٧ بـووە هـۆی گـۆڕینی سیاسـەتی روسیا وهەڵوێست لە جەنگ. روسـیای سۆشیالیـست خـۆی لـە جـەنگ کێشایەوەو لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانییدا پێکهاتن. ئەو

بۆشاییەی کشانەوەی روسیا بەجێی هێشت کەوتە بەردەمی بـەریتانیا و دەبوو حسابی بۆ بکات.

بەریتانییەکان گفتیان دابوو بـە شـەریف حـسەین دوای تـەواوبوونی جەنگ لە بەشە عەرەبییەکەی دەوڵەتی عوسمانییدا وڵاتێکی عەرەبیی بـۆ دابمـەزرێنن. شـەریف حـسەین لـە مـانگی شەشـی ساڵـی (١٩١٦)دا دژی عوسمانییەکان چووە بەرەی بەریتانیاوە لە جەنگەکەدا (٦). شێخ مەحمود پەیوەندیی کرد بە شـەریف حـسەین، (شـەریفی مەکـە)وە، بـەڵام هـیچ وەڵامدانەوەیەک و هاوکارییەکی دیار لە نێوانیانـدا دەرنەکـەوت. بـەپێی سەرچاوە یەکێک لەو نامانە دەست عوسمانییەکان کـەوت و لـە ئاکـامی ئەمەدا عوسمانییەکان کەوتنە هەوڵی کەمکردنەوەی نفوز و پیلانگێڕیی لـە شێخ مەحمود. بە پیلانێک ماڵەکەشیان لە سلێمانی تاڵان کرد (١٠٠/١).

هاتنی ئینگلیزەکان بۆ کوردستان

ئینگلیز لە رۆژی (١١)ی مانگی (٣)ی ساڵی (١٩١٧)دا بەغدادی داگیر کـرد. هێزەکانی بەریتانیا بەردەوامییان دا بە گرتنی عێراق. سوپای بـەریتانیی سێ هێزی بە سێ قۆڵدا خستە گەڕ. یەکەم، قۆڵـی دیالـە بـەرەو زنجـیرە چیای حەمرین. دووەم، قۆڵی روباری فورات. سێیەم قۆڵی روباری دیجلـە. ئەم قۆڵە بەرەو سەروو لە هەموویان پڕمەترسیی تر بوو لەبەر هـەبوونی هێزی عوسمانیی بە چڕیی. رۆژی ١٩١٧/٠٤/٢٦ سەرۆکی ئـەرکانی سـوپای بەریتانیی فەرمانی پێشڕەویی دەرکرد بۆ جەنەراڵ مارشـاڵ. مارشـاڵ لـە جێگای جەنەراڵ مۆد، کە بە نەخۆشـیی کـۆلێرا مـرد، دانرابـوو (١٠١/١). سەرۆکی ئەفسەرە سیاسییەکان "سێر برسی کۆکس" کەوتە ناردنی نامـە و نوێنەر و پەیوەندییکردن بە ژمارەیەک سـەرۆک هـۆز و کەسـایەتیی لـە کەرکوک و سلێمانی. کۆکس گفتی سیاسیی و ئابوریی دەدا بەو کەسانە لە بەرامبەر هاوکارییان لەگەڵ بەریتانیادا. ئەم ئامرازە سیاسیەی کۆکس لـە بەکارهێنانی گفتـدا و رێگـا خۆشـکردن بـۆ هێرشـی سـوپای بـەریتانیی ئەنجامی بەدەست هێنا. ئەمە وای کرد کە کۆکس بـە رەسمیـی پـشتگیریی بەردەوامبوونی سوپای بەریتانیی لە داگیرکردنەکانیدا بکـات. روسـەکان لەگەڵ دانیشتوانی ناوچەی داگیرکراویان خراپ بوون ژمارەیەک لە کـورد هەڵهاتبوون بۆ ناوچەی ژێر دەسەڵاتی عوسمانیی. ئەمە کـاری کردبـووە سەر هەڵوێستی خەڵک بەرامبەر بە بەریتانیاش. لە رووی سەربازییشەوە بەریتانیا دەبوو شوێنی روسیا پڕ بکاتەوە لە خانەقین. سوپای بەریتانیی لـە مـانگی دوانـزەی ساڵـی (١٩١٧)دا خانـەقینی گـرت. خانـەقین پـێش کشانەوەی روسیا لە جەنگ لە لایەن روسیاوە گیرا بـوو. هـەروەها رۆژی ١٩١٨/٠٤/٢٨ کفری گرت و رۆژی دوایی لە (٢٩)ی ئەپریلدا توزخورماتو و لە رۆژی (١٩١٨/٠٥/٠٧)شدا کـەرکوکی داگیرکـرد (١٠٣/١). بـە نزیکبوونـەوەی بەریتانیا و بڵاوبوونەوەی داگیرکردنـەکانی، ژمارەیـەک سـەرکردەکانی کورد بەتایبەت لە هەمەوەند و یەزیدیی پەیوەندییان کرد بە بـەریتانیاوە (١٠٣/١).

شێخ مەحمود و کەسانی تری سیاسیی و ئـازادیخوازییش کەوتبوونـە پەیوەندیی، کۆبوونەوەو نامەگۆڕینەوە لەگەڵ کاربەدەسـتانی ئینگلیـزدا لە خانەقین و کفری و بەغداد. شێخ مەحمود نامەیەکی نارد بـۆ "ولّـسن"ی نائیبی حاکمی گشتیی عێراق. لە نامەکەیدا نوسی:

"مەبەستی دەوڵەتە گەورەکان لە جەنگدا، هـەروەکو لـە بەیاننامەکەی سەرەک کۆماری ئەمریکا و چەرچڵی شالیاری بەریتانیادا هاتووە، داننانە بە مافی گەلە مافخوراوەکـان و سەربەخۆییاندا. ئێمە بە پێی باوەڕمـان بـەم بەیاننامەیـەو بەڵێنەکانی دەوڵەتە گـەورەکان هیوامـان وایـە بـەچاوێکی سۆزەوە سەیری مەسـەلەکەمان بکرێـت و لـە رزگـارکردنی کوردسـتان و دەرکـردنی تـورک و بڵاوکردنـەوەی بـانگی سەربەخۆییدا یارمەتییمان بدەن (٣٦/٥).

باوەڕپێکراوی کوردان
حەفیدزادە مەحمود

ولسن دەربارەی ئەم نامەیە نوسیویەتی کە نامەکـە بریتیـی بـوو لـە پیرۆزبایی سەرکەوتنی بەریتانیی
و چاوەڕانیی کورد بۆ بوژانەوە لە ژێر سـایەی حـوکمی بەریتانییـدا. جگە لەمە لە نامەکەدا شێخ مەحمود تکـای لـێ کـردووە زامـنی تـەواوی ئەوەی بکـات کـە لـەژێر هـیچ باروزروفێکـدا رێگـا نـەدرێت دەسـەڵاتی عوسمانیی جارێکی تر بگەڕێتەوە کوردستان (١٠٤/١). ئینگلیزەکان وەڵامیان بـۆ شـێخ مـەحمود نـارد کـە نوێنـەری ئـەوان بێـت. شێخ مەحمود و لایەنگرانی کەوتنـە خۆئامـادەکردن بـۆ راپـەڕینێک دژی تورکەکان و دەرکردنیان لە کوردستاندا. وەزارەتی جەنگی بەریتانیی هەڵی سەنگاند کە گرتنی کەرکوک پەلەی تێدا بـووە. ترسـیان پەیـدا کـرد کـە

نــەتوانن پارێزگــاریی شــارەکە بکــەن و کارەســاتێک بێــت بەســەر هێزەکانیاندا. ڕۆژی ١٩١٨/٠٥/٢٤ لە شاری کەرکوک کـشانەوە بـۆ بێجـی. عوسمانییەکان چوونەوە ناو کەرکوک. فەرماندەی سوپای شەش "خــەلیل پاشا" فەرمانی دا بە سەرکردەی هێزی عوسمانیی لــە سـلێمانی "مـستەفا بەگ" کە شێخ مەحمود بگرێت. مستەفا بەگ بانگی شـێخی کـرد بـۆ شـار بۆئەوەی گفتوگۆی دەربارەی کاروباری ناوچەکە لەگەڵدا بکات. بەڵام شێخ مەحمود کە هات گرتیان و لەژێر پاسەوانییەکی توندا نێردرا بۆ کەرکوک. دادگای سەربازیی تورک ڕۆژی ١٩١٨/٠٨/٣٠ بڕیاری لەناوبردنی شـێخی دا. بەڵام لەناوبردنی شێخ مەحمود ئاسان نــەبوو. شـێخ مــەحمود نفـوزێکی زۆری لە سلێمانی و دەرەوەی سلێمانی هەبوو. هێرش بۆ سەر قافـڵەکانی هێزی عوسمانیی زیادی کرد. ئەفسەرێکی ئەڵمانیی لە ڕێگای گەڕانەوەیـدا لە سلێمانییەوە بۆ کۆیە هێرشی کرایە سەر، چەند کەسێک لە پیاوەکـانی کوژران و چەککران. دەوڵەتەکانی سەر ساحەی جەنگ دەیان ویــست سـود لە هەموو هێزێک بۆ بەرژەوەندیی خۆیان ببیـنن. لــەم کاتــەدا جەنــەڕاڵ عــەلی ئیحــسان پاشـا بــوو بــە فەرمانــدەی فەیلــەقی شەشــی ســوپای عوسمانیی.

عەلی ئیحسان پاشا کە لە ئەستەنبوڵەوە گەشـتە موسـڵ حوکمەکـەی لابرد، چاوی کەوت بە شێخ و لــە جیــاتی ئــەوە ڕوتبــەی مارشاڵــی پــێ بەخشی. شێخ مەحمود لە مردن ڕزگاری بوو، لە موسڵەوە گەشتە کەرکوک و لەوێوە بۆ سلێمانی. عوسمانییــەکان فەرمانەکــەی قومانــدانی گـشتیی عەلی ئیحسان پاشایان بڵاو کردەوە (٣٣/٥). عــەلی ئیحــسان پاشــا ٥٠٠٠ لیرەی ئاڵتونی دایە بۆئەوەی هێزێک لە چەند تیپێکـدا (کتائـب) بــەناوی "تەشکیلاتی میللی"یەوە پێک بهێنێت و کاروباری پێ ببات بــەڕێوە. ئــەم هێزە بۆئەوەی پاراستنی لای چەپ، کە ڕۆژهەڵاتی هێزەکـانی عوسمــانیی دەگرتەوە، لە سلێمانی بپارێزێـت. هــەروەها لــە خەتــەکانی هــاتوچۆی ســوپای بــەریتانیی بــدات. بەومەرجــەش کــە هەمیــشە ئامادەبێـت بــۆ یارمەتیدانی سوپای عوسمانیی بەهەموو توانایەکەوە چ لە ڕووی مــاددیی و چ لە ڕووی بەشەرییەوە. عــەلی ئیحــسان پاشــا فــەرمانی دەرکـرد بـۆ

سەرکردەی "حامییەی سلێمانی" کە چـەک و تفـاقی پێویـستی بـداتێ بـۆ جێبەجێکردنی ئەم ئەرکە. مانگی دەی ساڵی ١٩١٨ کاتی دەستپێکردنی ئـەو پرۆژەیە بوو کە شێخ مەحمود لەگـەڵ عـەلی ئیحـسان پاشـادا لەسـەری ڕێکەوتن (١٠٧/١). بەڵام بوونی شێخ مەحمود لە ژوری لەناوبردندا پرسیار دەخاتــە ســەر ئــەوەی کــە بــە پلانێکــی وا بوترێــت "ڕێکــەوتن". کشانەوەی هێــزی ئینگلیــز لــە کــەرکوک کەوتــە گــوێی دانیــشتوان لــە کوردستان. ئەم کشانەوەیە لە هەیبــەتی بــەریتانیای هێنایــە خــوارەوە. ژمارەیەک کەس، کە لە ئینگلیز نزیـک بـوو بوونــەوە، لێیــان پاشـگەز بوونەوە. کشانەوەکە بوو بە مایــەی پڕوپاگەنــدەی عوسمانییــەکان دژی ئینگلیز. دەنگی ئەوە بڵاوبووەوە کە هاوپەیمانەکان شکاون و لــە هــەموو ســاحەیەکی شــەڕ کــشاونەتەوە. بڵاوبوونــەوەی ئــەم پڕوپاگەندەیــە ئینگلیزەکانی خستە ترسەوە کە ڕاپەڕین لە شوێنە جیاوازەکـانی عێراقـدا سەر هەڵبدات. بەڵام سەرکەوتنەکانی بــەریتانیا لــە سـوریاو فەلەسـتین هەروەها چوونەدەرەوەی "بولگاریا"ی هاوپەیمانی عوسمانیی لە جەنگ، هانی بەریتانیای دا فەرمان دەرکات بۆ جەنەراڵ مارشاڵ پێشڕەویی بکـات لە سـەر هــەردوو لای ڕوبـاری دیجلــە بــەرەو بـاکور. ڕۆژی ١٩١٨/١٠/٣٠ بەریتانیا موسڵی گرت. فەرماندەی فەیلەقی شەش عــەلی ئیحـسان پاشـا بروسکەیەکی کرد بۆ موتەسەڕیفی سلێمانی عەلی ڕەزا بەگ بـۆ گەڕانــەوە بۆ موسڵ و ئەو هێزەش کە لە سلێمانییدایە بیخاتە ژێر بەڕێوەبەرایــەتیی شێخ مەحمودەوە بەناوی دەوڵەتی عوسمانییەوە، بۆئەوەی بەرامبەر بــە هێزی بەریتانیا بووەستێتەوە کە تازە گەڕابوونــەوە بـۆ کــەرکوک پــاش کــشانەوەی هێــزی عوسمــانیی لێــی. موتەســەڕیفی ســلێمانی لەگــەڵ فەرمانبەرە مەدەنییەکانییدا سلێمانی بەجێ هێشت. هێزێکــی ســەربازیی و ژمارەیەک جەندرمەی لەژێر فەرمانی (ساڵــح بــەگ تــابور ئاغاســی)دا بەجێ هێشت (١٠٨/١).

دوای چەنـد ڕۆژێکــی کــەم هێزەکــانی بــەریتانیا "ئاڵــتون کـۆپری" و "هەولێر"یشیان گرت. بەڵام توخنی سلێمانی نەکەوتن لەبەر بوونی هێــزی تورکیی لەژێر دەسەڵاتی شێخ مــەحمودا. شــێخ مــەحمود پــێش گــرتن و

بەردانی لە لایەن عوسمانییەکانەوە، لەگەڵ ئینگلیزەکاندا جارێـک پێـک هاتبوو.

بەڵام ئایا شێخ مەحمود چۆن ئـەو ئاوڕلێدانەوەیـەی عوسمانییـەکان لێک دەداتەوەو چۆن هەڵسوکەوت لەگـەڵ ئـەم پلەوپایەیـەدا دەکـات کـە عوسمانییەکان پێیان بەخشی؟ شێخ مـەحمود لـەو بارەیـەوە دەنوسـێت: "تورک ویستی سودم لێ وەربگرێت، چونکە پێویستی بە من بـوو، منیـان زۆر بە ڕێزەوە ناردەوە بۆ وڵاتەکەم، هاتنەوەی منیش بۆ ئەوە بوو بتوانم پشتگیرییتان بکەم و ڕێگەیەک بدۆزینەوە تا بگەینـە ئـەو هیوایـەی بـۆی تێدەکۆشین" (٩٢/٥).

ڕێککەوتنی کورد و ئینگلیز ساڵی ١٩١٨

شێخ مەحمود کە گەڕایەوە بۆ سـلێمانی پەیوەنـدیی کـرد بـە ژمارەیـەک سەرۆکهۆز و سیاسیی و وڵاتپارێزەوە. لـە ماڵـی سـەید عومـەری مـامی کۆبوونەوەیەکیان کرد و بڕیاریان دا کۆدەتایەک دژی عوسمانییەکان ڕێک بخـەن، خاکەکـەیان لـە تورکـەکان پـاک بکەنـەوەو بـە پـشتگیریی هاوپەیمانەکان بە گشتیی و ئینگلیز بە تایبـەتی کـە لـە خاکەکـەدا بـوو سەربەخۆیی کوردستان بەدەست بهێنن (٣٦/٥). ئەم نیـازەش تـەریب بـوو بەو هەوای پروپاگەندەیەی کـە هاوپەیمانـەکان و بەنـدەکانی سـەرۆکی ئەمەریکیی ودرود ولسن دەربـارەی مـافی مـرۆڤ و سـەربەخۆیی گـەلان دروستیان کرد بوو.

لە کۆبوونەوەکەدا بڕیاریان دا کە وەفـدێک بنێـرن بـۆ کفـری بـۆ لای ئینگلیزەکان بۆئەوەی ئەوانیش پەیوەندیی بکـەن بـە و(لـسن)ی جێگـری حاکمی گشتیی عێراقەوە. گفتوگۆی بەشداربووان ئەوەشی خـستە بـەرچاو کە ڕێتێچوونی ناراستیی ئینگلیزەکانیش لەبەرچاو بگیرێت. وەفدەکـە بـە سەرۆکایەتیی "فایەق تۆفیـق" ناسـراو بـە فایـەقی تـاپۆ و ئەندامـەتیی "عیزەت تۆپچی" و "تایەر ئەفەندی" ڕێکخـرا و چـوو بـۆ کفـری. لـەوێوە پەیوەندییان کرت بە (ولسن)ەوە. ئەم گفتوگۆیە ڕەنگە بتوانرێت بە یەکـەم

گفتوگۆی شێخ مەحمود لەگەڵ ئینگلیزەکان لەقەڵەم بدرێت. وەفدەکەی کورد بە سەرۆکایەتیی فایەقی تاپۆ لەگەڵ ئینگلیزەکاندا لەسەر ئەم بەندانە رێککەوتن:

١. هاوپەیمانەکان دوای دەرکردنی تورک دان بە سەربەخۆیی کوردستاندا دەنێن بەمەرجێک حکومەتی کوردستانی خواروو راوێژکارە سیاسیی و ئابوریی و سەربازییەکانی بۆ چەند ساڵێک ئینگلیز بن. کۆنگرەی ئاشتیی جیهانییش دەبێت یارمەتیی هاوپەیمانەکان بدات و لەگەڵیان بێت.

٢. ئینگلیز بۆی نییە دەست بخاتە ناو ئیشوکاری ناوخۆی وڵاتەکەوە ئەگەر رەزامەندیی دەسەڵاتدارێتی نیشتیمانیی لەسەر نەبێت.
٣. کوردەکان تا سنوری سروشتیی خۆیان وەردەگرن، ئینگلیز چاودێرییان لێ دەکات و هەر ئەویش یارمەتییان دەدات بۆئەوەی بچنە کۆمەڵەی گەلانەوە بۆ ئەوەی مافیان بپارێزرێت.
٤. بەهۆی تەشەنەکردنی گرانیی و برسێتیی لە کوردستاندا، دەوڵەتی ئینگلیز دەبێت یارمەتی ئابوریی کورد بدات.
٥. دەبێت ئینگلیز چەک و زەخیرەی جەنگ بدات بە سوپای کوردەکان.
٦. نابێت هێزی سوپایی بنێردرێت بۆ کوردستان ئەگەر رەزامەندیی هەردوو لای لەسەر نەبێت.

٧. لە کاتی باسکردنی کێشەی مافی چارەنوسی گەلاندا لە کۆنگرەی ئاشتی جیهانیی و کۆمەڵەی گەلاندا، هەوڵدان لە لایەن هاوپەیمانەکانەوە دەدرێت بۆ یەکگرتنی کوردستانی ئێران و کوردستانی عێراق.

دوای گەڕانەوەی وەفدەکە لەکفری شێخ مەحمود و هاوپەیمانەکانی کۆبوونەوەیەکیان بە نهێنیی لە سلێمانی کرد و بڕیاری کۆدەتایەکی سەربازییان دژی تورک دا. تورکەکان بەمەیان زانی و سەرئەنجام لەسەر ئەوە رێککەوتن کە هێزەکانی تورک بێ شەڕ خۆیان بدەن بەدەستەوە بەمەرجێک چەکیان نەکەن و نەیان دەنە دەست ئینگلیز. کوردەکان بەم مەرجە رازی بوون و شێخ مەحمود فەرماندەو ئەفسەرەکانی

تــوركی خـــسته خانووەكـــەی ماميـــەوە. ئينگليـــز داوای ئـــەم هێـــزە خۆبەدەستەوەدەرەی كرد بـەڵام شـێخ مـەحمود تەسـليمی ئينگليزەكـانی نەكردن. كۆمەڵێك لەم سەربازە توركانەی لە رێگای سورداشـەوە لەگـەڵ چەند چەكدارێكی لەخوداترسدا رەوانە كرد بگەڕێنەوە بـۆ توركيـا. بـەڵام ئەم هێزە كەوتنە بەر لێدانی خێڵی جافەتيی، زۆربەيان كوشتن و چـەك و تفاقيان بە تاڵان بردن. شێخ مەحمود ئيتر ئەو ژمارەيەی مايەوە لە رێگای سـەقزی ئێرانـەوە رەوانـە كـردەوە بـۆ وڵاتی خۆيـان (٣٨/٥). دوای رەوانەكردنەوەی توركە دەستبەسەرەكان ژمارەيەك لە سەربازە توركەكان نامەيەكيان لە توركياوە نارد بۆ حەپسەخانی نەقيب. لە نامەكـەدا وەكـو دايك ناويان هێنابوو. سەربازەكان سوپاسێكی زۆريان كرد بوو كـە كـاتی ديلێتييان بەو شێوەيە چاودێريی كردبوون كە دايك لەگەڵ كـوڕی خۆيـدا دەيكات.

حوكمداريی يەكەمی شێخ مەحمود ١٩١٨

مێجەر نۆئێل لە كفرييەوە هات بۆ داريكەلی و لەوێـشەوە رۆژی (١٦)ی مانگ گەشتە سلێمانی. نۆئێل بەبێ هێزی سەربازيی ژمارەيەك كەسی لـە دوكتۆر، ئەندازيار و پسپۆڕی تر لەگەڵدا بـوو (١١١/١). "بـەدرێژايی رێگـا وەكو نوێنەری هێزی ئازاديبەخش و خۆشيهێن پێشوازيی گەرميان لێ كرد" (١٦/١٧). رۆژی دوايی (١٧)ی مانگی يانزەی ساڵـی (١٩١٨) كۆبوونەوەيـەكی گـەورە لـە سـلێمانی سـاس كـرا. لـەم كۆبوونەوەيـەدا سياسـيی و كاربەدەسـتانی ئينگليـز و خوێنـدەواران و سـەرەك هـۆز و بازرگـان و ناسراوە ئاينييەكان و نوێنەرانی چينەكانی كۆمەڵی تيادا بەشـدار بـوون. مێجەر نۆئێل بە پێی ئەو فەرمانەی لە ولـسنی حـاكمی گـشتی عێراقـەوە وەری گرتبوو بە زمانی فارسی رايگەياند كـە شـێخ مـەحمود حوكمـداری كوردستانە و هيواش وايە كە لە داهاتوويەكی نزيكدا دان بە سـەربەخۆيی كوردستانی گەورەشدا بنرێت. مێجەر نۆئێل راوێژكاری سياسيی و مێجـەر دانليس راوێژكاری سەربازييە (٣٩/٥). نۆئێل گفتی دا كە ئەوەی ناوچەكان پێويستيانە لە رێكخـستن جێبـەجێی بكـات و لەگـەڵ حكومـەتی تـازەی

دامەزراودا یەکی بخات. هەروەها موچەی ١٥٠٠٠ روپێی (کـە دەیکـردە ١٢٢٥ جونێی ئیستەرلینیی) بۆ شێخ مەحمود برِییـەوە. ئامادەبووەکـان سـەید عومەری مامی شێخ مەحمودیان هەڵبژارد بۆ موتەسەرِیفی سلێمانی. شـێخ محەمەدی برا گەورەی شێخ مەحمود بوو بە قازیی شەرعیی. شـێخ قـادری حەفید کرا بە فەرماندەی گشتیی سوپا. ماجید مستەفاش بوو بـە یـاوەر و سکرتێری سیاسیی شـێخ مـەحمود. مێجـەر نۆئێـل بـوو بـە راوێژکـاری سیاسیی و مێجەر دانلیس بە راوێژکاری سەربازیی و دارایی. رەفیق حیلمی بە رەزامەندیی شێخ مەحمود بوو بە وەرگێرِ و نوسەر و فێرکـەری زمـانی کوردیی نۆئێل.

شاری سلێمانی هەژاریی، پیسخۆریی و ناهەمواریی پێـوە دیـار بـوو. نۆئێل بروسکەی نـارد بـۆ ئەرنۆلـد ولـسن یارمـەتیی خواردەمـەنیی و هەروەها تۆوی کشتوکاڵیی بۆ جوتیـاران بنێرێـت. خواردەمـەنیی وەکـو شەکر، چا، ئارد لە مەخزەنـەکانی بەغـداد و کەرکوکـەوە هێنـران و بـە خۆرِایی دابەش کران بەسەر دانیشتواندا. پارەیەکی زۆر خرایە بازارِەوە لە رێگای پێسپێردراو و ئەوانەوە کە پەیوەندییان بە شێخ مەحمودەوە هەبوو (٦٨/٧).

یـەکێک لـە ئەرکـەکانی نۆئێـل نەهێـشتنی پاشمـاوەی دەسـەڵاتی عوسمانییەکان بوو. نفوزی عوسمانییەکان لە سلێمانی شلۆق بوو. نوئێل ئەم ئەرکەی چواند بـە راوەشـانی دارێـک بەرەکـەی گـەییووبێت. بـەڵام لابردنی سیستێمی ئیـدارەی کـۆن هەڵوەشـاوییەکی بـەپێی لێکدانـەوەی نۆئێل لە ژیانی کۆمەڵایەتییدا بەجێ دەهێشت کـە بەرپرسـیی حکومـەتی بەریتانیای زیاد دەکرد بۆ ئیدارەکردنی ناوچەکە وەکو بەشـێک کـە جیـا نابێتەوە لە عێراق (١١٧/١). نۆئێل کـە نێـردرا بـۆ کوردسـتان نەخـشەی سیاسەتی بەریتانیی پێ بوو بـۆ ئـەو کاتـە کـە بەئـەنجامی بگەیـەنێت. ناوەرِۆکی سپاردەکەی نۆئێل کە لە ولسنیەوە وەرگرتبوو بریتی بوو لـەم خاڵانەی خوارەوە:

١. مێجەرِ لە وتووێژدا لەگەڵ سـەرۆکەکانی ناوچەکانـدا دەبێـت حـسابی

ئەوە بکات کە دەسەڵاتی سەربازیی ئینگلیز ڕێی تێ ناچێت هێزێکی سوپایی بنێرێت بۆ سلێمانی بۆئەوەی هەمیشە لەوێ بمێنێتەوە.
٢. مێجەر نۆئێل لەگەڵ سەرۆکە ناوچەییەکاندا ئەو ناوچانە ڕێک دەخات و دەیانپارێزێت کە هێشتا لە لایەن هێزی سەربازیی ئینگلیزەوە داگیرنەکراون.

٣. کەسانی سەر بە دوژمن تەسلیم دەکەنەوەو بەر لە چالاکییەکانیان دەگرن و هێزەکانی ئینگلیز بە شتومەکی پێویست دەقەت دەکەن.
٤. لە سەر بنەمای تێگەشتن لەگەڵ سەرۆکە ناوچەییەکاندا ئەوەی دەکرێت پێویستەو جێگای پیاچونەوەیە لە هەر کاتێکدا بێت.

٥. مێجەر سەرپشکە شێخ مەحمود، ئەگەر دەکرێت، دابنێت بە نوێنەری ئینگلیز لە سلێمانی. هەروەها مێجەر ئەگەر پێی باش بێت دەتوانێت لە ناوچەکانی تری وەکو چەمچەماڵ و هەڵەبجەو شوێنانی تر هەمان دانانی وەکو ئەوەی شێخ مەحمود ئەنجام بدات.

٦. بۆ سەرۆکی ئەو خێڵانەی باس بکات کە لەگەڵیاندا پەیوەندیی پەیدا دەکات کە هیچ نیازێک لە ئارادا نییە بەڕێوەبەرایەتییەکی بێگانەی پێچەوانەی نەریت و ئارەزووەکانی ئەوان دابنێت.

٧. سەرۆکی خێڵەکان هان بدات یەکبوونێک بۆ چارەی کێشە گشتییەکانیان بە ڕێنمایی ئەفسەرە سیاسییەکانی بەریتانیی ڕێک بخەن. داوایان لێ بکات بە پێی قانونی تورکیی یان ئەگەر پێویست بێت بەپێی گونجاندن لە گەڵ پاریزگاریی و پێشخستنی ڕێکخستنی وڵاتەکەیاندا باجی یاسایی بدەن (٤٨/٢).

نۆئێل ڕێکخستنێکی دەستەڵاتی کاتیی پێک هێنا کە بریتی بوو لە یەکەم، دانانی فەرمانبەرێک لە هەر ناوچەیەکدا. ئەم فەرمانبەرە لە ژێر ڕێنمایی ئەفسەرێکی سیاسییدا بوو. نۆئێل فەرمانبەرە عەرەب و تورکەکانی بە گوێرەی توانا لا دەبرد و لە کورد خۆی فەرمانبەری دادەنا (٢٢/١١). دووەم، هەر سەرۆک خێڵێکیش لە ڕێگای شێخ مەحمودەوە، کە فەرمانبەرێکی موچەوەرگری حکومیی بوو، لەبەردەمی بەریتانیادا بەرپرسیار بوو (١١٧/١). ئەم سەرۆک خێڵانەش موچە وەرگری حکومەتەکە بوون.

ولسن خۆشی رۆژی ١٩١٨/١١/٠١ بە رێگای ئاسماندا گەیشتە سلێمانی، لەم سەفەردا کاپتن "بیل"یشی لەگەڵ بوو کە داینا بە یاریدەدەری ئەفسەری سیاسیی سلێمانی. ولسن لەگەڵ ژمارەی نزیکەی ٦٠ کەس لە سەرۆکە ناسراوەکاندا لە سلێمانی کۆبووەوە. شێخ مەحمود یەکێک بوو لەوان. ژمارەیەک لەم ناسراوانە کوردی رۆژهەڵات بوون کە ویستی خۆیان پیشان دا بخرێنە سەر ئەم ئیدارەیە. بەڵام ولسن بەمە رازیی نەبوو. دوای ئەم هەنگاوە نۆئێل دەستی کرد بە سەفەر بەژمارەیەکی زۆر لە ناوچە کوردییەکاندا. نۆئێل داوای لە خەڵکی ناوچەکان کرد بۆ دانانی سیستێمی حوکمی تازە لە کۆیە، رانیە و رەواندزدا. ناوەڕۆکی ئاگاداریی و رونکردنەوەکانی نۆئێل بۆ دانیشتوانی ناوچەکان لەم خاڵانەدا بوو:

١. فەرمانبەرانی ئیدارە بەگوێرەی توانا کورد دەبن.

٢. لاوانی کورد لە رکێفی ئەفسەری کورددا سەربازیی دەکەن.

٣. کوردیی زمانی رەسمیی دەبێت.

٤. بەریتانیا یاسا دەگۆڕێت بەشێوەیەک کە لەگەڵ دابونەریتی دەڤەرەکاندا بگونجێت.

٥. دەزگایەکی کۆکردنەوەی باج دادەنرێت بۆ کۆکردنەوەی بڕێک کە پێویستیی دانیشتوانی پێ مەیسەر بکرێت.

٦. نۆئێل پەیمان دەدات کە حکومەتەکەی رێزی دابونەریتی باو لە ناوچە کوردییەکاندا بگرێت. (٢٢١/١)

بۆ ئەم ئەرکانە بەریتانیا ژمارەیەک یاریدەدەری ئەفسەری سیاسیی لە ناوچە کوردییەکاندا دانا. شێخ محمودیش توانی لە هەندێک شوێن فەرمانبەری باوەڕپێکراوی خۆی دابمەزرێنێت، لەوانە "شێخ ئەمینی سندۆڵان" لە رانیە. بابەکر ئاغاش بە پشتگیریی بەریتانیا و دواتر بە لەگەڵدابوونی شێخ مەحمود خۆی کرد بە حاکمی پشدەر.

لە کاتێکدا کە نۆئێل خەریکی بەئەنجام گەیاندنی ئەرکەکانی بوو، شێخ مەحمودیش لە لای خۆیەوە وەکو ئینگلیزەکان هەدەف و سیاسەتێکی مێژوویی خۆی پێ بوو.

سیاسەتی دەرەوەی شێخ مەحمود

شێخ مەحمود مەزبەتەیەکی ئامادە کرد بۆ "کۆنگرەی سوڵح" لە پاریس. ئەم مەزبەتەیە، کە ژمارەیەک لە کەسایەتییە کوردەکانی ناوچەکە موریان کردبوو، شەریف پاشای دەکرد بەنوێنەر بۆ داواکردنی مافی کورد لە کۆنگرەی سوڵحدا. لەگەڵ ئەم مەزبەتەیەدا نامەیەکیشی بۆ شەریف پاشا خۆی نوسی. ئەم مەزبەتە و نامەیە درا بە رەشید کابان و ئەحمەد بەرزنجی. ئەم دوو کەسە چونە شاری حەڵەبی سوریا بەرەو پاریس. بەڵام لەوێ فەرەنسییەکان گرتیانن و رەوانەی کوردستانیان کردنەوە. ئەم مەزبەتەو نامەیە لە خانوی حوکمداریی شێخ مەحموددا بە ئامادەبوونی مێجەر نۆئێل ئامادەکران. کاتبی ئەم دوو نوسراوە رەفیق حیلمی بوو (٦٥/٧). فەرەنسا و بەریتانیا بە هاوکاریی رێگەیان گرت لەوەی راسپاردەکە بەدەستی شەریف پاشا بگات لە پاریس (١٢٥/١). هەر لەم ماوەیەدا ولسن لەسەر پێشنیاری وەزیری هند سەفەرێکی لە (١٩١٩/٠٢)دا کرد بۆ پاریس بۆ ئەوەی لە نزیکەوە بارە سیاسییەکە لە کۆنگرەی سوڵحدا ببینێت (٨). بەریتانییەکان رێگایان لە وەفدی میسریش بە سەرۆکایەتیی "سەعد زەغلول" گرت بچێت بۆ پاریس، لەبەر ئەوەی پێیان وابوو دژی سیاسەتیانە. ئەمە بوو بەهۆی راپەڕینی جەماوەریی دژی بەریتانیا لە میسر. کۆنگرەی سوڵح دوای تەواوبوونی جەنگی جیهانیی یەکەم لە پاریس بەسترا. رۆژی ١٩١٩/٠١/١٨ هەتا رۆژی ١٩٢٠/٠١/٢١ درێژەی کێشا. لەو بابەتانەی کە کۆنگرە گفتوگۆی توندی دەربارە کرد دابەشکردنی موڵکی ئەڵمانیا و عوسمانیی بوو لە نێوانی دەوڵەتە هاوپەیمانەکاندا (١٢٥/١).

شێخ مەحمود و لایەنگرانی بە پێکهێنانی حکومدارییەکە پشتیان لێ نەکردەوەو هەر بەردەوام بوون. ژمارەیەک نامە و مەزبەتەیان ناردە بەردەستی کۆنگرەی ئاشتیی جیهان و کۆمەڵەی گەلان. یەکێک لەو نامانەو یەکەم نامە کە بۆ کۆنگرەی ئاشتی جیهان نێردرا، بریتیی بوو لەمەی خوارەوە:

بۆ سەرۆکایەتیی کۆنگرەی ئاشتیی جیهانیی/

پاریس ١٩١٩/٣/٢٠

نامەم پێشکەش بە ئێوەی بەڕێز دەکەم کە سەرۆکایەتیی کۆنگرەی ئاشتیی جیهانتان پێ سپێردراوە. هیوای زۆرمان پێتانە کە گوێ لە بانگی هەقی رەوامان بگرن. ئەو بەیانانەی کە لە لایەن دەوڵەتە هاوپەیمانەکانەوە لە کاتی یەکەمین جەنگی جیهانییدا دەرکراو ئەو هەموو کوشتار وماڵوێرانییەی کە داتان بە هیوای رزگارکردنی هەموو گەلانی لاوازی ژێردەستی تورک و سوڵتە سەرکوتکەرەکەی بوون. ئامانجتان لەم شەڕەدا سەربەخۆیی بوو بۆ ئەو گەلانە کە لە نێوانیاندا گەلی کوردیش دێت. گەلی کوردمان یەکێکە لەو گەلە کۆنە ژێردەستانەی حکومەتی تورک کە لە دەمێکەوە بە دەستییەوە دەناڵێنێت. بڵاوبوونەوەی ئەم بەیانانەش لەلایەن دەوڵەتە هاوپەیمانەکانەوە موژدەیەکی دڵخۆشکەر بوو بۆمان. لە هەموو شوێنێکی کوردستانەوە گەلی کورد دەنگی خۆی و داخوازییەکانی بەرز دەکاتەوە بۆتان. هەڵگری ئەم مەزبەتانەش "سەید ئەحمەد" و "سەید رەشید زەکی بەگ"ە کە بەڕێوەبەری قوتابخانەی کوردستانن. بەناوی نوماینەدەی ئێمە و گەلی کورد لە کوردستانەوە هاتنە لاتان. داواتان لێ دەکەین بە داخوازیی نوماینەدەکانمان رازی بن و گوێی هەقیان بۆ شل بکەن و مەزبەتەکانیان پێشکەش بە کۆنگرەی ئاشتی جیهانیی بکەن بۆئەوەی ئەوانیش بتوانن ئەم ستەمکارییەی تورکمان لەسەر هەڵگرن. بە یارمەتیتان خۆمان دروست بکەین و نوماینەدەشمان بە موژدەی سەربەستییەوە بگەڕێنەوە.

سەرۆکی حکومەتی کوردستان

شێخ مەحمود حەفید

(پشتگیریکردن)

بۆ كۆنگرەی ئاشتیی جیهانیی لە پاریس

وەكو دەزانن هۆی ئەو هەموو خوێنڕشتنەو هاتنی دەوڵەتە گەورەكان بۆ ناو شەڕ بە ئامانجی سەربەستیی و رزگاركردنی گەلانی ژێردەستە بوو. ئەمەش یەكەم و دوا بیری بەشەرەفی ئێوەیە. بەپێی ئەوەی لە بەیاننامەكانتانا هاتووەو خوێندومانەتەوە. گەلی كورد ژمارەی دە ملیۆنە، دوو ملیۆنیان لە كوردستانی خواروودا دەژین. سەدەكانی پێش ئێستا كورد حكومەتی سەربەخۆی خۆی هەبووەو ئازادیی خۆشی هەموو كاتێك بەدەست هێناوەو پاراستویەتی. بەلام توركیا و ئێران هەموو كاتێك تەماعیان كردوینێ، بە ناوی ئایینەوە ولاتەكەیان داگیركردووین. سیاسەتەكەی توركیا و گەورەكردنی دەوڵەتەكەی و شەڕو ئاژاوەی نێوان هەردوو دەوڵەتەكە بوونە هۆی نەمانی حكومەتەكانمان.ماینەوە بە ژێردەستیی، لەگەڵ ئەوەشدا كوردستان نیشتیمانی رەسەنی كورد و سنورێكی سروشتیی تایبەتیی خۆی هەیەو گەلێكی جیاوازی تێدا دەژی. لەم رۆژەدا، كە كۆمەڵە گەورەكەتان دامەزراوە، ئامانجتان رزگاركردنی هەموو گەلانی گێتییە و بوونەتە پەرستگای ئێمەو هیوامان پێتانە كە مافی خۆمان دەسگیربخەن و بۆ گەلانی مافخوراوی تریش ژیانێكی نوێ بگێڕنەوە، نەوەكو خاكەكەیان لێ داگیر بكرێت، خۆشیان ببنە ژێردەستەو كویلەو رێزیان لێ نەگیرێت.

چاوەڕێی دڵسۆزیتان دەكەین سەربەخۆییمان، كە حكومەتی بەریتانیا بڕیاری لەسەر داوە، بپارێزن. پارێزگاریی سەربەخۆییمان و مافمان بەستراوە بە دادپەروەریتانەوە. پێشتان رادەگەیەنم كە نوماینەدەی ئێمە سەید ئەحمەد ئەفەندی و سەیید رەشید زەكی بڕوای تەواومان پێداون، هیوامان وایە رێزیان لێ بگرن و گوێ بۆ داخوازییەكانیان شل بكەن و مافەخوراوەكانیشمان بۆ بگێڕنەوە. نوێنەرەكانیشمان بە خۆشییەوە بنێرنەوە لامان.

سەرۆكی حكومەتی كاتیی كوردستان

شێخ مەحمود حەفید

ئەم پاشکۆیە جگە لە شێخ مەحمود ٣٩ کەس لە سەرهۆز و کەسایەتییە ناودارەکان ئیمزای کردووە. جولەکە، مەسیحیی، کوردی رۆژهەلات و گروپە جیاوازەکانی کۆمەلگای لەخۆ گرتووە. دوابەدوای ئەم نامەیە لە ناوچەی سەرسنووری سەقز و شاری سەقز خۆیەوە نامەی پشتگیریی بۆ نامەکەی حکومەتی کوردستان لە لایەن ٢٢ کەسایەتییەوە نێردراوە. هەروەها لە هەرێمی سلێمانی و کەرکوک و هەولێر و کۆیەوە نامەی پشتگیریی بەهۆی (شەریف پاشا)وە درا بە کۆنگرەی ئاشتیی جیهانیی لە پاریس. ئەم نامانە لە لایەن چەندەها کەسایەتیی و نوێنەرانی خەلکی ناوچەکانەوە ئیمزا کرابوون (٤٠/٥).

بەلام وەکو شێخ مەحمود خۆی پێکا بووی ئیتر "سەربەخۆیی و مافی کورد بەسترابوو بە دادپەروەریی بەریتانیاوە." ئایا بەریتانیا لە راستییدا چی بوو؟

بەریتانیا، داگیرکەری نوێ

سالانی ١٩١٠ گەرمییەکی سیاسیی و فکریی تازە بۆ رزگاربوون لە کۆنترۆلی عوسمانیی لە نێو عێراقییەکاندا سەری هەلدا بوو. ناکۆکیی نێودەولەتیی لە جەنگ نزیک دەبووەوە. ئەم ناکۆکییە هەلی دەدا بە بەریتانیا، فەرەنسا و روسیا بۆ لەتکردنی ولایەتەکانی دەولەتی عوسمانیی. دەولەتی عوسمانیی لە رووی ئیداریی و سەربازیی و هونەرییەوە لەو پێشکەوتنەی رۆژئاوا بەجێمابوو. نەوتیش لە عێراق و ئێراندا بوونی گومانی تێدا نەمابوو.

ناتەبایی نێوانی بەریتانیاو دەولەتی عوسمانیی فەزای فراوان دەکرد بۆ نفوزی ئەلمانیا. بەریتانیا بە ئومێدی نەهێشتنی ناخۆشیی نێوان خۆیان و دەسەلاتی عوسمانیی تا نیوەی یەکەمی سالی (١٩١٤)ش لە گفتوگۆدا بوو. بەلام جەنگ سنوری دانا بۆ ئەم گفتوگۆیە. بەریتانییەکان نەیان دەویست هیچ دەولەتێکی ئەورووپی توخنی خلیجی عەرەبیی و ناوچەکە بکەوێت. لاشیان وابوو کە هەلوێستی دەولەتی

عوسمـــانیی لـــە باشـــترین حالـــەتدا بێلایـــەنێکی داخلـــەدڵ دەبـــوو. رۆژی ١٩١٤/١٠/١٦ بە فەرمانێکی نهێنیی، بۆمبی، کە ئەو کاتە گـەورەترین ئیستۆڵ بوو لە ٤٧ پاپۆڕ، بەشـێکی رووی کـردە رۆژهـەڵاتی ئـەفریقا و بەشێکی رووی کردە خاڵێکی دیاریکراو لە خلیجی عەرەبییـدا. ئـەم خاڵـە دیاریکراوە دوایی دەرکـەوت بەنـدەری بـەحرەین بـوو. دوای حەفتەیـەک دەوڵەتی عوسمانیی، بە هێرشـی بـۆ سـەر ئۆدیـسە، چـووە جەنگـەوە. پاپۆڕەکـانی بـەریتانیا رۆشـتن بـەرەو دەرگـای شـەتی عـەرەب و لـە (٠٦ـ١١ـ١٩١٤)دا هێرش کرایە سەر فاو (٤). ئینگلیزەکان هەم هەدەفی خۆیان دەزانی و هەم قاچیان دەخستە ناو خـاک و خەڵـکێکەوە کـە لـەمێژ بـوو لێکۆڵینەوەیان تیایاندا کردبوو. رۆژی (١٩١٤/١١/٢٢)ش کشان بۆ بەسـرەو ئەوێـــشیان گـــرت. هێزەکـــانی بـــەریتانیا بـــەردەوامییان دا بـــە داگیرکردنەکانیان. رۆژی ١٩١٧/٠٣/١١ بەریتانیا (بەغداد)یـشی گـرت. دوای هەشت رۆژ ١٩١٧/٠٣/١٧ جەنەراڵ مۆد بـەیانێکی دەرکـرد. لـە بەیانەکـەدا هاتبوو کە یەکـەم، بـەریتانیا وەکـو رزگاکـەر نـەک وەکـو داگیرکـەر و تۆڵەسێن هاتۆتە ناو شارەکانی عێراقەوە. دووەم، بەریتانیای گـەورە یارمەتیی عێراقییەکان دەدات بۆ ئەوەی خواستی ئـازادیی و سـەربەخۆیی حوکمی وڵاتەکەیان بەدی بهێنن (٨).

رۆژی ١٩١٧/١٠/١٧ شۆڕشی سۆشیالیـستیی لـە روسـیا رووی دا. دوای رۆژێک دەسەڵاتی تازە بەیانی کرد کە ئـەمان دبلۆماسـیی نهێنیـی قبـوڵ ناکەن. پەیمانیان دا کە هەموو رێکەوتننامە نهێنییەکانی نێوانی قەیسەرو دەوڵەتە گەورەکان ئاشکرا بکەن. دوای چەنـد حەفتەیـەک نزیکـەی سـەد رێکەوتننامە و ژمارەیەکی زۆر لە دۆکۆمێنـت و نامـەی دبلۆماسـییان لـە رۆژنامە ناوچەگرەکانی خۆیاندا بڵاوکردەوە. یەکێک لـەو رێکەوتننامانـە دەقی سایکس/بیکۆ بوو.

ئەم نهێنیی هەڵماڵینە بوو بە هەواڵێکی جیهانیی و نیەتی بـەریتانیای خستە ڕوو. "مەکتەبی شۆڕش"، کە لە شۆڕشی ساڵـی بیـستی عێراقییـدا رۆڵێکی گرنگی هەبوو، لـە دوای ئاشـکرابوونی رێکەوتننامـەی نـاوبراو چالاکییەکانی کەوتنە گەڕ (٦٩/٩). هـەر لەسـەرەتای ساڵـی (١٩١٨)دا لـە

نەجەف چالاکیی بەرگریی دژی بەریتانیا دەرکــەوت. رۆژی (١٩١٨/٠٣/١٩)ش بە ڕێکخستن و دەوری ئەندامانی "کۆمەڵــەی نــەهزەی ئیــسلامیی" کــاپتن مارشاڵی حاکمی "نەجەف"یان کوشت.

لە ڕێکەوتننامەی سایکس بیکۆدا ساڵی ١٩١٦، بەریتانییــەکان لەگــەڵ فەرەنسییەکاندا ڕێککەوتبوون کە بەشە عەرەبییەکەی دەوڵەتی عوسمانیی بکەن بە دوو ناوچەی دەستبەسەرداگیراوی بــەریتانیی و فەرەنــسیی (٦). رۆژی ١٩١٨/٠١/٠٨ چواردە بەندەکەی ســەرۆکی ئەمــەریکیی دەرچــوو. لــە بەندی یەکەمیدا کۆتایی هێنابوو بە دبلۆماسیی نهێنیی. بەنــدی پێنجــەمی دەربارەی ناکۆکیی بوو لەسەر کۆلۆنییەکان کە چارەسەری ئازاد، ئاشکرا و بەویژدانی تیا بکرێت. لەم چارەسەرکردنەدا بەرژەوەنــدیی دانیــشتوانی کۆلۆنییەکان بێت ڕەچاو بکرێت. بەندی دوانزەی پەیوەنــدیی بــە گــەلانی ژێر دەستەڵاتی عوسمانییەوە هەبوو کــە هــەلێکی موتــڵەقی پارێزراویــان بدەنێ بۆ پێشخستنی سەربەخۆیی. ئەم چواردە بەندە بەخێرایی لە هەموو جیهاندا بڵاو بۆوە. رۆژنامەکان و لایەنە سیاسییەکان گرنگییەکی زۆریــان پێ دا. لە عێراق رۆژنامەی "العــرب" و رۆژنامــەی "تێگەشــتنی راســتی" و رۆژنامەی "نجمە کــەرکوک" بــە عــەرەبیی، کــوردیی و تــورکیی بڵاویــان کردەوە (٧٠/٩). ئەم سێ رۆژنامەیــە بــەریتانیا لــە بەغــداد دەریــدەکردن. مێجــەر ســۆن سەرپەرشــتیکاری "تێگەشــتنی راســتی" بــووەو (شــوکری فەزلی)یش تیایدا نوسیووە (٣١٧/٣)

بەندەکانی سەرۆکی ئەمەریکیی ودرۆد ولــسن حەماســی خەڵــکیی لــە هەموو لایەکەوە بەرز کردەوە. لە بەغداد لە شەقام و چایخانــەدا بــوو بــە بابەتی باس، بیری دانانی ئەمیرێکی عەرەبیی بــۆ عێــراق هاتــە کایــەوە بەڵام نەدەزانرا ئەم ئەمیرە کێیە؟ (٨)

نۆ رۆژ پێش بەیانکردنی حوکمداریی کوردستان لە سلێمانی، لە رۆژی (١٩١٨/١١/٠٨)دا ڕاگەیاندنێکی ئینگلیزیی و فەرنسیی بۆ دانیشتوانی عێــراق و رۆژهەڵات بەگشتیی دەرچوو. ناوەڕۆکی ڕاگەیاندنەکە بریتیی بــوو لــەم خاڵانــە: ١. هــەردوو وڵات دەیانــەوێت خەڵــکەکە لــە پاشمــاوەی ئــەو

کۆیلەیەتیی و چەوسانەوەیە رزگار بکەن کە عوسمانییەکان بەجێیان هێشتبوو. ٢. دەیانەوێت بەڕێوەبەرایەتیی و حکومەتی نیشتیمانیی ئازاد بەگوێرەی ئارەزووی دانیشتوان لە عێراق و سوریادا هەڵبژێردرێن. ٣. لەبەرئەم هەدەفە هەردوو دەوڵەت بڕیاریان داوە کە یارمەتیی دانیشتوان بدەن بۆ ئەم کارانە: ١. دروستکردنی حکومەتەکانیان. ٢. دانپیانان بەو حکومەتانەدا. ٣. دەستنەخستنە کاریانەوە (٨).

چەکی ریفراندۆم

جێگری حاکمی سیاسیی عێراق ئەی.تی ولسن ئەو بەیانەی رۆژی (١٩١٨/١١/٠٨)ی فەرەنسا و بەریتانیای بەدڵ نەبوو. ولسن رای وابوو گفتدان بە هاووڵاتیان بۆ ئازادیی و هەڵبژاردنی حکومەتان دەبێتە هۆی هاندانیان و سەرئەنجام ئیدارەی بەریتانیی لە گیروگرفتی قورسەوە دەئاڵێنێت. ولسن بروسکەیەکی کرد بۆ وەزیری کۆلۆنیی لە هند و تیایدا بەرهەڵستیی خۆی بەرامبەر گفتی سەربەخۆیی نیشان دا. رۆژی ١٩١٨/١١/١٩ وەزیر لە هندەوە وەڵامی دایەوە کە بەیاننامەکە لەگەڵ سیاسەتی بەریتانیادا ناکۆک نییە. ئایدیاکەی پشتی بە پێشنیارەکانی عەقید لۆرەنس بەستووە بۆ دروستکردنی حکومەتی عەرەبیی سەربەخۆ لەژێر فەرمانی منداڵانی شەریف حسەین لە هەر یەک سوریا و عێراق. لەهەمان کاتدا حسەین مەلیکی حیجاز بێت، ئەم حکومەتانە لەژێر سایەی حکومەتی بەریتانیادا دەبن. ولسن رەدی دایەوە کە پێشنیارەکانی لۆرەنس واقعیی و بەکار نین، پێشنیاری کرد ریفراندۆمی گشتیی بکرێت بۆئەوەی رای خەڵکی وڵاتەکە بزانرێت کە ئایا دەیانەوێت دەوڵەتێکی عێراقیی و حکومەتێکی عەرەبیی دابمەزرێنن کە پێک بێت لە ولایەتەکانی بەسرە، بەغداد و موسڵ یان نا؟ ولسن دەیویست حکومەتی بەریتانیی بخاتە سەر ئەو بڕوایەی کە عێراقییەکان دەیانەوێت کۆنترۆڵی بەریتانیی بەردەوام بێت و حەزیان لە سەربەخۆیی نییە. بەم بۆنەیەوە لە وەزارەتی هندەوە لە رۆژی (١٩١٨/١١/٣٠)دا بروسکەیەک هات بۆ ولسن داوای راپرسیی گشتیی تیادا کرابوو. هاووڵاتیانی عێراق دەبوو وەڵامی سێ پرسیار بدەنەوە:

١. ئایا ئارەزوویان لە دەوڵەتێک هەیە کە لە سنوری ولایەتی موسڵەوە تا کەنداوی عەرەبیی یان فارسی درێژ ببێتەوە؟
٢. ئایا لەم حاڵەتەدا ئارەزوویان لە سەرۆکێکی عەرەبیی هەیە کە سەرۆکایەتیی ئەم دەوڵەتە بکات؟
٣. کێیە ئەو سەرۆکەی دەیانەوێت لەم حاڵەتەدا؟
لە بروسکەکەدا هاتبوو کە زۆر گرنگە بە لایانەوە دەربڕینی رای دانیشتوانی ناوچەکان دەربارەی ئەو کێشانە راستیی بن، بەشێوەیەک کە بەیانکردنی بۆ جیهان دەربڕینێکی پاکی رای خەڵکی عێراق بێت (٨).
ولسن هەر کە بروسکەکەی وەرگرت کەوتە کۆبوونەوە بە ئەفسەرە حاکمەکانی لە پارێزگاکان و قەزاکاندا. داوای لێ کردن کە بکەونە حەملەی پەیداکردنی وەڵامی ئەو سێ پرسیارە لەناو دانیشتواندا. بەڵام ولسن نەی دەشاردەوە کە وەڵامێک پەیدا بکەن ئارەزووی مانەوەی خەڵکی عێراق لەژێر سایەی بەریتانیادا بگەیەنێت. بەم پێیە ئەفسەرە بەریتانییەکان داوایان لە ئەهلی شارەکان دەکرد مەزبەتە کۆ بکەنەوە تیایدا داوا بکەن کە ئەو حاڵەتەی هەبوو بەردەوام بێت. هەندێکیان لەوەش زیاتر دەرۆشتن بەوەی کە داوایان لە خەڵکیی دەکرد ئارەزوی مانەوەی پاراستنی موتڵەقی بەریتانیی بکەن، یاخود دانانی ئەمیرێک لەژێر چاودێریی بەریتانیادا.

بۆ گفتوگۆ دەربارەی ریفراندۆم ولسن داوای لە قازی شیعە و سونیی کرد هەریەکەیان ٢٥ کەس ئامادە بکات بۆ بەشداریی کۆبوونەوەیەک رۆژی ١٩١٩/٠١/٢٢. هەروەها داوای لە حاخامی یەهودیی کرد ٢٠ کەس و لە مەسیحییەکان ١٠ کەس ئامادە بکەن.
کۆبوونەوەکە بە ئەنجامێک دەرچوو کە داوای "حکومەتێکی عەرەبیی دەکرد لە دەوڵەتێکی سەربەخۆدا بەدەر لە چاودێریی بەریتانیی. ولسن و دەستەڵاتەکەی بەم ئەنجامە نارەحەت بوون. داوای لە لایەنگرانی، کە ژمارەیەکی کەم بوون، کرد کۆبوونەوەکە بەجێ بهێڵن. نوێنەرانی سونە و شیعە نارەزاییان لەم هەڵسوکەوتەی ولسن دەربڕی. یەکێتییەکی بێ وێنەیان پیشان دا لە دامەزراندنی حکومەتێکی سەربەخۆ پشتبەست بە ئەنجومەنێکی

هەڵبژێردراو. بەم بۆنەیەوە هەڵوێستنامەیەکیان دا بە دەسەڵاتی بەریتانیی بریتیی بوو لەمەی خوارەوە:

"وەکو زانراوە مەبەستی هەردوو دەوڵەت بەریتانیای گەورەو فەرەنسا ئەوەیە کە گەلانی رۆژهەلات ئازاد بکەن و حکومەت و ئیدارەی نیشتیمانییان بۆ دابنێن. لە پراکتیکدا دامەزراندنی ئەم حکومەت و ئیدارانە لە هەر یەک لە سوریا و عێراقدا دەبێت بەپێی ئەوەی کە دانیشتوانی نیشتیمانیی هەڵیان دەبژێرن. ئێمە نوێنەری شیعەو سوننەی بەغداد و دەوروبەرین، بەگوێرەی ئەوەی کە ئێمە نەتەوەیەکی عەرەبیی ئیسلامیین، وا بۆ وڵاتی عێراق، کە لە موسڵی باکورەوە درێژ دەبێتەوە بۆ کەنداوی فارسیی، یەک دەوڵەتمان هەڵبژارد کە مەلیکێکی عەرەبیی موسوڵمان سەرۆکی بێت، ئەویش یەکێک لە نەوەکانی گەورەمان شەریف حسەین بێت. ئەم دەوڵەتە بەسترابێت بە ئەنجومەنێکی یاسادانانی نیشتیمانییەوە کە بەغداد بارەگای بێت."

جولەکەکان رەتیان کردەوە ئیمزای ئەم دەقە بکەن. هەندێک سەرۆک تایەفەی مەسیحییان بەلای خۆیاندا راکێشا کە ئەوانیش ئیمزای نەکەن. لە جیاتی ئەوە لە لای خۆیانەوە نامەیەکیان بەرزکردەوە داوای مانەوەی عێراقیان کرد لەژێر ئیدارەی بەریتانییدا (٨).

بەم پێیە دوو هێڵی سیاسیی جیاواز لە عێراقدا دەرکەوت. یەکەمیان سیاسەتی سەربەخۆبوونی خەڵکی عێراق و دووەمیان سیاسەتی داگیرکردنی عێراق بوو لە لایەن بەریتانیاوە. ئەم رووداوە لە راستییدا پیشانی لایەنە نیشتیمانییەکانی دا کە گفتی هاوپەیمانەکان و بەندەکانی ولسن قسەی بەتاڵن. لەسەرەتادا ناڕەزایی گەشتە کازمییە. زاناکان و ناسراوەکانی ئەوێش نامەیەکیان بە هەمان ناوەڕۆکەوە دا بە ولسن. ناڕەزایی و داواکاریی گەشتنە شارەکانی فوراتی ناوەڕاست، حلە، موسەیەب، کوفە، کەربەلا و نەجەف. ئەم بەرهەڵستییە جەماوەرییە پەرەی سەند تا بوو بە "شۆڕشی بیست"ی عێراق رۆژی ١٩٢٠/٠٦/٣٠. (ولسن)یش لای خۆیەوە بەردەوام بوو لە پەیداکردنی مەزبەتە و ناودا بۆ پشتگیریی هەدەفەکەی خۆی. تا گەیشتە ئەوەی بروسکەیەک لە رێگای

وەزارەتی هندەوە لێ بدات بۆ حکومەتەکەی تیایدا بنوسێت: "زۆربە لە عێراقدا نایانەوێت گۆڕان لە حوکمی بەرقەراردا ببێت و دەیانەوێت لەژێر چاودێریی بەریتانیادا بمێننەوە. کەمەیەکیش ئەمیرێکی عەرەبییان دەوێت بە لیژنەیەکی تەشریعیی و دەستورەوە." ولسن لە بروسکەکەیدا پێشنیاری کرد کە مەندوبێکی سامی بۆ عێراق دابنرێت و وەزیری عێراقیی لە عەرەب و ناعەرب کە سەر بە بەریتانیابن یارمەتیی ئەم مەندوبە بدەن (٨). زوهێر دوجەیلی رای وایە دوای ٨٤ ساڵ دانانی دەسەڵاتی "گارنەر" و "برێمەر" دوای روخانی سەددام لێچوی ئەم ئایدیا ئینگلیزییە بوو. بەڵام حکومەتی بەریتانیی بە پێشنیارەکانی ولسن رازی نەبوو. وەڵامیان دایەوە کە هەوڵ بدات چارەسەرێکی باشتر بدۆزێتەوە.لە وەڵامەکەدا داوایان لێ کرد بچێت بۆ کۆنگرەی سوڵح بۆ پاریس بۆئەوەی لە نزیکەوە ئاگای لە گفتوگۆکانی ئەوێ بێت. ولسن دوای سەفەرەکەی گۆڕانێک هات بە سەر بۆچونەکانیدا. رۆژی ١٩١٩/٠٣/١٩ بروسکەیەکی کرد بۆ حکومەتەکەی و داوای لێ کردن رێگای بدەن بە دامەزراندنی لیژنەیەکی تەشریعیی ناوەند مەندوبێکی سامیی سەرۆکی بێت و عەرەبیش سەرەوکاری بەڕێوەبەرایەتییە جێبەجێکەرە جیاوازەکانی بکات. بەڵام دەبێت بە تەنیشت هەر یەکێک لەوانەوە سکرتێرێکی بەریتانیی هەبێت (٨).

کردەوەی داگیرکەرانەی بەریتانییەکان لە زۆر شوێنی کوردستانیشدا بەتایبەت لە ساڵی بیستدا بوو بە هۆی بەیەکدادان. چالاکیی پێشمەرگەیەتیی ناوچەکانی زاخۆ، عەمادیی، موسڵ، خانەقین و کفری گرتەوە. بەڵام لە سلێمانی سیاسەتێکی پێشکەوتوو، کە بەری مێژووییەکی دورودرێژ بوو، بەرەنگاری بەریتانیا بووەوە. هەر لە سەرەتای ساڵی (١٩١٩)ەوە سیاسەتی داگیرکەرانەی بەریتانیا و سیاسەتی ناشونالیستانەی کورد لە حوکمدارییەکەی شێخ مەحمودا بەرەو خاڵی یەکتربڕین چوون. شێخ مەحمود و لایەنگرانی هەنگاویان دەنا بۆ دەوڵەتی کوردیی، بەڵام ئینگلیزەکان ئەوانیان بۆ نۆکەریی دەویست.

یەك حكومەت و دوو سیاسەت

بیروباوەڕ و سیاسەتی ناشونالیستانەی شێخ مەحمود و دەستە سیاسییەکەی لە مانگی دووی ساڵی (١٩١٩١)دا تەشەنەی کرد بۆ کفری، کەرکوک و رەواندز. ولسن بڕیاری دا کە ناوچەکە ئیتر لە بەغدادەوە راستەوخۆ ئیدارە بکرێت. بانگی حاکمە سیاسییە بەریتانییەکانی کرد بۆ کۆنگرەیەک لە بەغداد لە سەرەتای مانگی ئازاری (١٩١٩)دا. لەم کۆبوونەوەیەدا مێجەر نۆئێل، سۆن، لچمەن، ۆکەر، گوردن و کەسانی دی کە زانیاریی دەستی یەکەمیان دەربارەی ناوچەکە هەبوو بەشدار بوون. دوای گفتوگۆ و هەڵسەنگاندن، بڕیار درا کە مێجەر سۆن جێگای مێجەر نۆئێل بگرێتەوە. نۆئێل بەم بڕیارە رازی بوو (١٣٠/١). نۆئێل لە جیاتی کارە کۆنەکەی ئەرکی گەڕانێکی بە کوردستانی تورکیادا کەوتە بەر. بەڵام کابتن بیلی یاریدەدەری بە ئیش نێردرا بۆ دەرەوەی سلێمانی. لەم رۆشتنەیدا ئەحمەد فایەق بەگی وەکو موتەرجیم و نوسەر لەگەڵدا چوو (٨٧/٧).

مێجەر سۆن لە ناوەڕاستی مانگی ئازاری (١٩١٩)دا بوو بە حاکمی سیاسیی سلێمانی. کە مێجەر سۆن بە فڕۆکە لە سلێمانی نیشتەوە نزیکەی ٥٠٠ سوار و ١٠٠٠ پیادە چوو بوون بۆ موشیرئاوا بۆ پێشوازیی. بەڵام مێجەر سۆن لە تەوقەکردندا خۆی لە شێخ مەحمود پەرێز گرت. شێخ مەحمود شوێنەکەی چۆڵ کرد و گەڕایەوە. بەدوای شێخ مەحموددا جەماوەرەکە بڵاوەیان لێ کرد و بەریتانییەکان هەر خۆیان مانەوە (٤٦٤/٣).

سیاسەتی تازەی ئینگلیزەکان بەرامبەر بە کورد لەم کردەوانەدا دەرکەوتن:

١. ئینگلیزەکان ناوچەی کفری و کەرکوکیان لە سلێمانی کردەوە. لە مانگی (٣)دا پارێزگای کەرکوکیان پێک هێنا. دواتر، رەواندزیان لە مانگی شەشدا لە سلێمانی کردەوەو لە پێکهێنانی هەولێردا (کۆیە)یان خستە سەر.

٢. مێجەر سۆن کەوتە پەیوەندیی بە سەرۆک هۆزەکانەوەو هاندانیان دژی شێخ مەحمود. ناکۆکیی نێوانی شێخ مەحمود و بەریتانییەکان لە لایەک و شێخ مەحمود و کەسانی سەر بە ئینگلیز لە لایەکی ترەوە دەستی پێ کرد.

٣. ئینگلیزەکان دەستیان کرد بە دامەزراندنی هێزێک کە بە روکەش لە ژێر

فەرماندەیی شێخ قادری برای شێخ مەحموددا بوو. بەڵام لە راستییدا مێجەر دانلیس بەڕێوەی دەبرد. ئەم هێزە لە سەربازی کورد و ژمارەیەک لە ئەفسەرە کۆنەکانی سوپای عوسمانیی دروست کرا بە ناوی هێزی "لیڤی"یەوە.

٤. ژمارەیەک لە کەسانی فارس، هندیی، بلوچ و ئەفغانیی کە بەریتانییەکان بۆ خزمەتکاریی و نوسەریی لەگەڵ خۆیان هێنابوویانن، دەستدرێژییان دەکردە سەر خەڵک بەبێ ئەوەی سۆن هیچ سنورێکیان بۆ دابنێت.

٥. ئینگلیزەکان ژمارەیەک لە ناسراو و سەرخێڵەکانیان پارەو ساماندار دەکرد بە مەبەستی دژایەتیی شێخ مەحمود.

٦. موچەکەی شێخ مەحمودیان بە بیانوی کەمیی داهاتی کوردستان و بێپارەییەوە هێنایە خوارەوە بۆ دە هەزار روپیێ لە مانگێکدا.

٧. کابتن بیل کەوتە دامەزراندنی موختار و ئاغا لەناو عەشیرەتەکاندا لە شار و دەوروبەریدا لە کەسانێک کە رقیان لە شێخ مەحمود و نزیکەکانی دەردەبڕی.

٨. کابتن بیل هانی عەشایەرەکانی دەدا دژی لایەنگران و دامەزراوانی حکومەتەکەی کورد. کاتێک کە لە هاندانی عەشایەرەکانی رانیەدا دژی شێخ ئەمینی سندۆڵان ژێر کەوت، پەنای بردە بەر حاکمی سلێمانی و سەرئەنجام شێخ بروسکەیەکی نارد بۆ عەشایەرەکان کە گوێڕایەڵی سیاسییەکانی بەریتانیی بن و بڕیاری پێویست بدەن دەربارەی شێخ ئەمین (١٣٢/١)

٩. بەریتانییەکان بە چاوێکی سوکەوە لەگەڵ دانیشتواندا جوڵانەوەو خراپەکارییان لەگەڵدا دەکردن. میللەت لەژێرەوە تا هات پڕ بوو لێیان (١٠٨/٧).

رەفیق حیلمی دەگێڕێتەوە کە مێجەر سۆن بوو بە قەرەقوش لە خەڵکیی. رۆژ نەبوو لەسەر تەرسی وڵاخ چەند کەسێک سزا نەدات. کە سۆن دەچوو بۆ بازاڕ دەبوو خاوەن دوکاندارەکان لەبەری راست بنەوە.

ڕێبوار خۆی لادا و ڕێگای بۆ چۆڵ بکات. پۆلیس یان جاسوسێک لەرزی لێ بهاتایە دەبوو خەڵکیی بچن بۆ لایــان. "حەیومــە فــەنی" کــوڕی پیــاوێکی حەماڵی گومرگ بوو، لەو دەورەدا بوو بە فەرمانــدەی مەرکــەز. جارێــک توشی لــەرزوتا بــوو خەڵــکی سلێمانی پــۆل پــۆل چــون بــۆ ســەردانی بەوانەشەوە کە خۆیان زۆر بە گەورە دەزانی.

سۆن لە ڕێگای پرۆژەی جادەو ڕێگــا ڕاکێــشانەوە ژمارەیــەکی زۆر لــە کورد عەرەب و عەجەمی لەژێر دەستی "عەزیز خان"ێکی فەیلییــدا بــەناوی ئەندازیار، چاودێری کرێکارەوە خستبووە دەوری سلێمانیەوە. عەزیز خان پیاوێکی نەخوێندەوار و ترزل و توش بوو. چاوی بەری عەرزی نــەدەبینی و دوای سۆن هەر خۆی حساب بوو. زۆربــەی چاودێرەکــان نەخوێنــدەوار بوون. ئەمانە ڕێگایان ڕاست دەکردەووەو ڕێکیان دەخست. لەسەر ئــاوەڕۆ پردیان دروست دەکرد. بۆ ئەم پرۆژانە دراوێکی ئیجگار زۆر سەرف دەکــرا. بەشێکی زۆری ئەم پارانە لە ســندوقی میریــی دەردەچــوو. دەچــووە ژێــر دەسەڵاتی "عەزیز خان"ەوە لەوێشەوە دەچووە گیرفانی ســۆنەوە (١٠٨١/٧) شێخ مەحمود نامەیــەکی نــارد بــۆ ولــسن. لــە نامەکەیــدا نوســیبووی: "کورد داوای ئــازادیی دەکــەن. ئەگــەر ئــەم هەقــە لــە ماوەیــەکی نزیکــدا وەرنەگرن، ناتوانم پەیمانی ڕەدکرنەوەیان بدەم. لەبەرئەوە بە ناوی خۆم و هەموو کوردەوە تکا دەکەم هەڵسوکەوتی سیاسەتی ناڕەواتــان بگــۆڕن، هەروەها پیاوی سیاسەتی ئێستاتان سۆن لابــەرن بــە یــەکێکی دیکــە کــە سەنگین تر و پرماناتر بێت."

بــەڵام هەڵوێــستی کــورد سیاســەتی ئینگلیزەکــانی نــەگۆڕی. ڕۆژی ١٩١٩/٠٣/١٥ کاپتن "لیز"یان کردبوو بە یاریدەدەری حــاکمی سیاســیی لــە کفری. کاپتن کەوتــە پەیوەنــدیی ڕاســتەوخۆ لەگــەڵ هەنــدێک ســەرۆک عەشیرەتەکانی بــەگزادەی جــاف و خــانمی وەسمــان پاشــا بەتایبــەت. بەهاتنی مانگی چــواری ساڵــی ١٩١٩ ژمارەیــەکی زۆر لــە عەشــایەر لــە دەسەڵاتی کورد جیا بوو بوونەوە.

دەسەڵاتی کـوردیش لای خۆیــەوە کەوتــە خـۆی. دەسـتیان کـرد بــە کۆبوونـــەوەو لێکۆڵـــینەوەی رەوشـــەکە و هـــەنگاونان. شـــێخ مـــەحمود باوەڕپێکراوەکانی خـۆی نـارد بـۆ ناوەڕاسـت و خـوارووی عێـراق بـۆ پەیوەندیی کردن بە ناسراوەکانەوە. لەوە دەکۆڵینەوە کە هەڵوێستی ئـەو ناوچانە چۆنە بەرامبەر بە ئینگلیز. لە زۆربەی شارەکان ئینگلیزەکان بوو بوون بە ناحەز. ناوبەناو لـە حاکمـەکانیان دەکـوژرا. کەسـانی چـاک و ئاسایی لێیان دەتەکانەوە. لە زۆربــەی شـارەکانی عێراقـدا بـە نهێنیـی رێکخراو دروست دەکرا. جەماوەر لە بەڵێنەکانی بەریتانیا بێ هیـوا بـوو بـــوو. ژمارەیـــەک بـــە لای تورکەکانـــدا دەیـــان شـــکانەوە (١٠٦/٧). شێخ مەحمود بە نهێنیی پەیوەندیی کرد بە مەحمود خـانی دزڵـییەوە لــە رۆژهەڵاتی کوردستان بۆ لەشکرکێشیی. شێخ مـەحمود وەڵامـی نـارد بـۆ مەحمود خان کە بە بیانوی زیـارەتی کـاک ئەحمـدی شـێخەوە بێـت بـۆ سلێمانی. ئەفسەری سیاسیی لە هەڵەبجە "لیز" بە پەلە ئاگاداری مەحمود خانی کردەوە کە دوژمنایەتیی بەریتانیا مەترسیی لە بەردەمدایــە (١٣٤/١). بەڵام مەحمود خان رۆژی ١٩١٩/٠٥/٢١ بــە ٣٠٠ چەکـدارەوە هاتــە ناوچــەی سلێمانی. مێجەر سۆن وەڵامی نارد بۆ شێخ مەحمود کەوا مـەحمود خـانی دزڵی گەشتۆتە شارباژێر. پێشنیاری کرد کە تەنها دە کەسی بە بـێ چـەک لەگەڵدا بێتە ناو شارەوە. ئەگینا شێخ مەحمود لە قسەی سۆن دەردەچێت. شێخ لە وەڵامدا وتی: "نەبووە بە نەریت رێگا لە کـەس بگیرێـت بێـت بـۆ زیارەتی کاک ئەحمەدی شێخ."

سۆن بەشەو هاتوچۆی لە شـارەکەدا قەدەغـە کردبـوو. ئینگلیزەکـان لیوایەکیان هێنابووە قەراغ شـار و خێوەتیـان هەڵـدابوو. لـەناو شـاردا جەماوەر جوڵەی تێکەوت، هاتنە سەر جادەو رۆشتن بـەرەو ماڵـی شـێخ مەحمود. خەڵـکەکە هاواریـان کـرد: "شـێخ مـەحمود تـۆ لەگـەڵ تـاجی بەریتانییدایت یان لەگەڵ ئێمەدایت؟" شێخ مەحمود لە وەڵامدا وتی: "تاجم ناوێت، رەزابوونی گەل رەزابوون منـە. سـەربەخۆییەک ئینگلیـز بیـدات توانەوەو نەمانە، تا دوا هەناسەی ژیانم لەگـەڵ ئێـوەدام" (٥٣/٥). شـێخ مەحمود بیری وابوو کە بڵێت: "نامەوێت ژینی ئەسارەت، بەسمە عـومری

گومڕەهیی. نای خەمە سەر خۆم بە دەستی موددەعیی تاجی شـاهیی. قـەد بە ئەمری دوژمنانم نامەوێت فەرمانڕەهیی."

کـورد وەفـدێکی بـە سـەرۆکایەتیی عیـزەت نـەجیب نـارد بـۆ لای بەریتانییەکان و داواکارییەکانی کوردیان خـستەوە پـێش. بـەڵام ئـەوان دایانەوە دواوە. شێخ مەحمود چووە ناو جەماوەرەکـەوەو روویـان کـردە سەرا. ئەفسەر و سەربازە کوردەکان لەجیاتی ئەوەی تەقە لە راپەڕینەکـە بکەن، چوونە پاڵ ئەفسەری وڵاتپارێز عیزەت نەجیب. بە فـەرمانی شـێخ مەحمود، عیـزەت نـەجیب ئـاڵای بـەریتانیای لەسـەر بینـای ئیـدارەی بەریتانییەکان داگرت و لە جێگایدا ئاڵای کوردسـتانی هـەڵ کـرت. شـێخ مەحمود وتی: "ئاڵاکەیان بە جوانیی بۆ قەد بکەن و بیاندەنەوە با بچن لـە وڵاتی خۆیان هەڵی بکەن."

شەڕ لە نێوانی مەحمود خانی دزلی و هێزی لیڤیدا دامەزرا. هێزی لیڤی لەژێر فەرماندەی "دانلیس"دا بە ٢٠٠٠ پیادەو ٤٠٠ سوارەوە کەوتنە شەڕ. لە شەڕەکەدا ئەفسەر "رەشیدی عاسیە خان" و دوو ئەفسەری ئینگلیز کـوژران و "مێجەڕ دانلیس"یش گـیرا. کـەریم بـەگی فـەتاح بـەگی هەمەوەنـدیی و ئەحمەد بەگی سـاحێبقڕان ژمارەیـەکیان لـێ هەڵـبڕین بـەرەو کـەرکوک (٥٤/٥). زۆربەی پاشماوەی ئەم هێزەی لیڤی چوونە ناو هێزەکەی مەحمود خانەوە.

کاتێک کە جـەماوەری خەڵـکەکە رووی کـردە شـەڕەکە بـۆ یارمـەتی مەحمود خان، هێزی لیڤی بە تـەواویی شـکا بـوو. مێجـەڕ سـۆن پـێش گەیشتنی مەحمود خان، گرینهاوسی کردبـوو بـە جێگـری خـۆی (١١٥/٧). سۆن هەڵهات بۆ هەڵەبجە. لە هەڵەبجە هەوڵی دا بە یارمـەتیی هەنـدێک لە بەگزادەی جاف لەشکرکێشیی بکات بەڵام بۆی سـەر نـەچوو، لـەوێوە رووی کردە بەغداد (٥٤/٥).

شێخ مەحمود زوو ئینگلیزەکانی لە "دەبۆکە" کـۆکردەوە بۆئـەوەی لـە دەستدرێژیی جەماوەر بیان پارێزێت و بە رێزەوە لەگەڵـیاندا جوڵایـەوە. هەواڵ دوای دوو رۆژ گەشتە بەغداد. دەسەڵاتی کورد هێزێکی بە فەرمانەدەی شێخ کەریم ئامادە کرد بۆ گرتنی هەڵەبجە. بڕیاریان دا حامید بەگی جـاف

هەڵەبجە رزگار بکات و ببێت بە حاکمی ئـەوێ. بـەڵام دوو شـەبەیخونیان کرد بۆ سەر بنکەی حاکمی سیاسیی بەریتانیی بە بێ ئـەوەی ئـەنجامێکی تەواو بدات بەدەستەوە (١٣٨/١).

ولسن بە فڕۆکە هات بۆ سلێمانی و بەیانێکی بۆ شێخ مـەحمود خـستە خوارەوە. داوای کرد شێخ مەحمود بچێت بـۆ بەغـداد بـۆ گفتوگـۆ. شـێخ مەحمود هەندێک مەرجی دانا بۆ ئەم چاوپێکەوتنە بـەڵام ولـسن نـەچووە ژێری (١١٦/٧). ولـسن لـە سـلێمانییەوە چـووە سـەر هەڵـەبجەو لـەوێ نامەیەکی دەستخەتی بۆ حاکمی سیاسیی خستە خوارەوە کـە بەیارمـەتی خانمی وەسمان پاشا دەربچێـت. خـانم دواتـر لـە پاداشـتی دەرکـردن و خزمـــەتی ئینگلیزەکانـــدا پاشـــناوی "خـــان بـــەهادۆر"ی وەرگـــرت. دوای دەستبەسـەراگرتنی شـار لـە لایـەن شۆڕشـگێڕە کوردەکانـەوە، لایەنگرانی شۆڕش زیادی کرد. دەسەڵاتی کورد هێـڵی تەلـەگرافی نێـوانی سلێمانی و (کەرکوک)یان بڕی بوو بۆ نەگەیشتنی هەواڵ بە بەریتانییەکان لە کەرکوک. هەروەها هێزەکانی شۆڕش دەستیان گرت بە سەر کاروانێکـدا کە لە کفرییەوە دەهات بۆ سلێمانی. لەم کاروانە پارە و ژمارەیەک تفـەنگ و ئەسپ دەست شۆڕشگێڕان کەوت (١٣٦/١).

شێخ مەحمود رۆژی ١٩١٩/٠٥/٢٢ دوو فـەرمان و بـەیانی ژمـارە یـەکی شۆڕشی دەرکرد. بە فەرمانی یەکەم لیژنەیەکی پێک هێنـا بـۆ کاروبـاری تەقەتکردنی سوپای کوردستان بە تفاق. ئەم لیژنەیـە بـە سـەرۆکایەتیی سەید عومەر و ئەندامەتیی ئەحمەد سەبری خواجا، سـەید کـەریم سـەید ئەحمەد و شێخ عەلی سەرکار پێک هات. بە فەرمانی دووەم ئەنجومـەنێکی دانا بۆ بەڕێوەبەرایەتیی کاروباری حکومەتەکە لەو کاتانەدا کە حوکمـدار شێخ مەحمود لە دەرەوەی سلێمانی پایتەخت بێت. ئەم لیژنەیە پێک هـات لەم ناوانەی خوارەوە:

١. سـەید عومـەر، سـەرۆک (پێـشتر موتەسـەریف بـوو)
٢. ئەحمەد بەگی فەتاح بەگی ساحێبقران، حەمدی. (پێـشتر بەڕێوەبـەری شارەوانیی بوو)
٣. سەید کەریم سەید ئەحمەد.

٤.ساڵح پاشا.
٥. ئەحمەد خواجا.
٦. حەمەد بەگی قادر بەگ.

بەڵام بەیانەکە بریتیی بوو لەمەی خوارەوە:

"بە فەرمانی حوکمداری کوردستان سەرکردەی گشتیی "مەحمودی کوڕی سەعید"، سوپای کورد دەستی دایە چەک. بە هۆی ناڕەوایی، پارچەکردنی گەلی کورد، خراپەکاریی، لادان لە پەیمانی دانی مافەکان بە کورد لە لایەن ئینگلیزە بەریتانییەکانەوە، رۆژی ١٩١٩/٠٥/٢١ یەکەم رۆژی شۆڕشی کوردە لەبەردەمی بەریتانیای گەورەدا (٥٠٥/٣).

مەحمود

حوکمدار و فەرماندەی گشتیی

لێکدانەوەی مێژوویی

لە ساڵانی (١٨٧٨ـ١٨٨٠)دا سیاسەتی داگیرکردنی وڵاتان و دەستگرتن بەسەر جیهاندا لە لایەن وڵاتە ئەروپییەکانەوە کەوتە گەشکردن. ئەم دەرکەوتە یەکەم جار لە بەریتانیاوە دەستی پێ کرد. چونکە بەریتانیا یەکەم دەوڵەت بوو لە ناردنەدەرەوەی خەڵوزی بەردین، دەرهێنان و پیشەسازیی مێتاڵ و پیشەسازیی چنیندا. جگە لەمە لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەدا گەورەترین ئستۆڵی دەریایی هەبوو کە لە توانایدا بوو زۆربەی رێڕەوە دەریاییە ستراتیجییەکانی جیهان بپارێزێت. "لەندەن"ی پایتەخت لە گرنگترین شوێنە جیهانییەکانی دراو بوو. چڕبوونەوەی سەرمایەو پیشەسازیی لە بەریتانیادا هێزێک و سیاسەتێکی دروست کرد کە لە ئاستێکدا بوو یەکەم، رێگا بگرێت لە وڵاتە ئەوروپییەکانی دی کار بکەنە سەر بەرژەوەندییەکانی و دووەم، ئیمتیازەکانی دەرەوەی ئەوروپای بپارێزێت. بەریتانیا لە ساڵانی (١٨٨٠ـــ١٨٩٠)دا نیمچە پارێزەری ئەفغانستان و سنوری هند بوو. لە چین و ئیمپراتۆریەتی عوسمانییدا لە

گەشەپێدانی بازرگانییدا بوو. جگە لە بەرژەوەندییەکانی لە ئەفریقا و ئەمەریکای ناوەڕاستدا (١٥/١٠).

"ویلیام هاربون" ساڵی ١٥٧٩ مۆڵەتی بازرگانیی لە تورکیا وەرگرت. لە دوای ئەم مۆڵەتەوە بەریتانیا بۆ یەکەم جار بەشێوەیەکی ڕێکخراو دەستی کرد بە بازرگانیی لە ناوچەی وڵاتانی عەرەبیی ژێر دەسەڵاتی عوسمانییدا. ساڵی ١٦٣٩ (کۆمپانیای گواستنەوەی کەلوپەل)ی بەریتانیی مۆڵەتی بۆ دابەزینی شتومەک لە بەندەری بەسرەدا وەرگرت. ئەمە یەکەم هەوڵی بازرگانیی بەریتانیا بوو لەگەڵ بەندەری بەسرە. لە ساڵی (١٧٦٤)یشدا بەریتانیا بە رازیبوونی بابی عالی سەنتەرێکی دبلۆماسیی/بازرگانیی لە بەسرە کردەوە کە ڕێگای خۆش کرد بۆ نفوزی سیاسییان لە ناوچەکەدا. ساڵی (١٨٣٢)ش بنکەی قونسڵی گشتیی بەریتانیی لە بەغداد و یاریدەری قونسوڵیش لە ولایەتی بەسرە دانرا. (٤٤/٤)، بەم شێوەیە کەناڵێکی بەریتانیی لە عێراقدا دروست بوو کە هەلی رەخساند بۆ هەدەفی بازرگانیی، ئابوریی و سیاسیی بەریتانیا لە ناوچەکەدا. ڕووداوەکان لای بەریتانییەکان پیشانیان دا کە مێژووی کەشتیەوانیی لە خەلیجی عەرەبیی و ڕوباری فورات و دیجلەدا بەسترابوو بە هەدەفی بازرگانیی و ئابوریی و سیاسیی بەریتانیاوە لەو دەڤەرەدا.

کۆمپانییەکانی کەشتیەوانیی و گواستنەوەی بەریتانیی ڕووی نفوسی بەریتانیای لە عێراقدا پیشان دەدا. ئەمە یارمەتیی ئەوەی دا کە جێگای ئابوریی و سیاسیی خۆیان توند بکەن. ئەم نفوسە وای کردبوو کە چەند پاپۆڕێکی جەنگییان هەبێت کە مومارەسەی هێزی دەگەیاند لە خلیجی عەرەبیی و شەتی عەرەبییدا (٤٣/٤).

عێراق لە ساڵانی (١٩١٠)دا گرنگیی لە لایەن زلهێزەکانەوە لە زیاد بووندا بوو، بەتایبەت بەریتانیا و ئەڵمانیا کە دوو دەوڵەت بوون لە پێشبڕێکدا بۆ بڵاوکردنەوەی نفوسیان تیایدا. بەریتانیا توانی بە ڕێگای جیاواز هاوپەیمانێتیی لەگەڵ ئێران و زۆربەی شێخنشینەکانی عەرەبییدا ببەستێت. بەهۆی ئەمەوە بوو بە هێزێکی سەرەکیی لە کەنداوی عەرەبییدا. بازرگانیی لە عێراقدا پەرەی سەند لەگەڵ عوسمانییەکان و کۆمپانیای

یەهودییدا. داهاتی خەزێنەی بەریتانیی لە دەسکەوتی بازرگانیی گەشتە زیاد لە ملوێن پاوەنی ئەسترلینی.

لەگەڵ زیادبوونی ململانێی بەریتانیا و ئەڵمانیادا گرنگیپێدانی دەوڵەتی عوسمانی بە عێراق زیادی کرد. ئەم گرنگیپێدانەش لە پێناوی دەسکەوت و بەرژەوەندیی ئابورییدا بوو بە تایبەتیی لە بواری ڕێگای دەریا و نەوت و هێڵی ئاسندا. دوای کۆدەتای "ئیتیحادییەکان"ی دۆستی ئەڵمانیا بە سەرۆکایەتیی ئەنوەر پاشا، ئەڵمانیا نفوسی لە سیاسەتی عوسمانییدا زیادی کرد. بە تایبەتیی لە مانگی یەکی ساڵی (١٩١٣)دا، کە ئەنوەر پاشا بوو بە وەزیری جەنگ. ئینگلیز بەشێوەیەکی دیار پەنای بردە بەر نفوزی بازرگانیی و هاتوچۆی دەریایی لە عێراق. پێکهاتنێکی کاتیی ڕۆژی ١٩١٣/٠٧/٢٩ کە زۆری دەوام نەکرد ڕێگایەک بوو بۆ جێگیربوونی شوێنی کەشتیەوانیی بەریتانیا لە مینای بەسرە و شەتی عەرەب و ڕوباری دیجلە کە کۆمپانیای (ستیڤن لنج)ی کەشتییەوانیی دەستی پێ کردبوو لە کۆتایی سەدەی نۆزدەدا.

ساڵانی ١٩١٠ گەرمییەکی سیاسیی و فکریی تازە لە نێو عێراقییەکاندا بەرپا بوو بۆ ئۆتۆنۆمی و ڕزگاربوون لە کۆنترۆڵی عوسمانیی. ناکۆکیی دەوڵەتیی لە جەنگ نزیک دەبوەوەو هەلی دەدا بە بەریتانیا و فەرەنسا و هاوپەیمانەکەیان ڕوسیا بۆ لەتکردنی ولایەتەکانی عوسمانیی کە لە ڕووی ئیداریی و شێوازی سەربازیی و هۆنەرییەوە لەو پێشکەوتنەی ڕۆژئاوا دواکەوتوو بوو (٨٠/٤).

ڕۆژنامەنوسی سویدیی "بیتتە هامەرگرێن" دەنوسێت: چەند ڕووداوێک پێش پێنانە سەدەی تازەوە بوو بەهۆی چاوتێبڕینی قەڵەمڕەوی بەریتانیی لە عێراق:

١. داڕوخانی وردە وردەی وڵاتی عوسمانیی.

٢. مۆڵەتدانی سوڵتان بە ئەڵمانییەکان بۆ کردنەوەی هێڵی شەمەندەفەر لە بەغدادەوە بۆ بەسرە.

٣. پێویستیی دڵنیاییکردنی ڕێگـای زەوی بـۆ (هندسـتان)ی پـیرۆزەی تاجی ئیمپراتۆریی بەریتانیی.

٤. دۆزینەوەی نەوتی زۆر لە کەنداوی فارسییدا (٦).

پرۆسێسی جەنگەکە بریتی بوو لە گۆڕینی دەسەڵاتێکی کۆنی تـورکیی بـە دەسـەڵاتێکی نـوێی ئینگلیزیـی. دەوڵـەتی داتـەپیووی عوسمـانیی هونەرێکی ئیداریی نەبوو لە ئاستی گەورەیی قەڵـەمڕەوەکەیدا بێـت. لـە ئەستەنبوڵەوە کۆنترۆڵی ویلایەتەکانی موسڵ، بەغداد و بەسرە شـلۆقیی تێکەوتبوو. سیاسەتی ئیتحادی تورەقییش لـە نـەبوونی ئـەم هونـەرەدا هیستریای شۆڤێنیی بۆ مایەوە، دەیویست کۆنترۆڵـی خـۆی لـە ڕێگـای لەناوبردن و بەتورککردنی گەلانەوە بگێڕێتەوە. شێرێکی پیر دەبوو جێگـا بۆ شێرێکی گەنج چـۆڵ بکـات. بۆیـە بەریتانییـەکان بۆئـەوە هـاتبوون کێـشەکەیان لەگـەڵ عوسمانییەکانـدا ببڕێننـەوە نـەک لەگـەڵ گـەلانی ژێردەستیدا. گەلانی ژێردەست تەنها ساحێبیان دەگۆڕی. عوسمانییـەکان دەبوو کلیلی کەلەپچەکان تەسلیمی ئینگلیزەکان بکـەن. بـەڵام جیـاوازیی بەریتانییـەکان لـە عوسمانییـەکان ئـەوە بـوو کـە بەریتانییـەکان بـە شـێوەیەکی تـر بـەردەوامییان دەدا بـە ژێردەسـتیی گـەلان. بەریتانیا لە جەنگەکەدا ١٩١٤ـ١٩١٨ ژمارەی ٧٥٠ هەزار کەسی (جگە لە هند) لێ کوژرا. ژمارەی ١،٧ ملوێنی لێ برینـدار بـوو. لـە ڕووی ئابوورییـەوە نزیکـەی سـێیەکی سـامانی نەتـەوەیی دانـا. بـڕی ٨،٥ ملیـار جـونێی ئیستەرلینیی سەرف کرد. بەرهەمی پیشەسازیی بەریتانیی بە ڕادەی یـەک لەپێنج هاتە خوارەوە. قەرز لەسەر دەوڵەت ساڵی ١٩١٤بریتی بوو لـە ٦٥٠ ملوێن بەڵام ساڵی ١٩١٩ گەشتە ٧٨٢٩ جـونێی ئیـستەرلینیی (٢٢/٩). بۆیـە بـەریتانیا کـە عێراقـی داگـیرد هەوڵـی دا مەسـرەفی ئیـدارەو لەشـکری بەریتانیی بخاتە سەر دانیشتوانی عێراق. بوجەی باج لە عێراق لە ساڵـی (١٩١٩ـ١٩٢٠)دا گەشتە ٥،٥ ملوێن جونێی ئیـستەرلینیی، هـەر عێراقییـەو دوو جونێی کەوتبووە سەر. مێجەر سۆن ٢٣ بڕگەی بۆ باج دەرکرد کـە لـە ساڵی (١٩٢٠)دا بەهۆی کۆکردنەوەی باجەوە پێویستی بە پارەی بەریتانیی نەبوو. لەم پارەیەی کە کۆی کردبووەوە ٣،١٧٨،٩٨٠ ڕوپێ، بڕی ٢ ملـوێنی

چوو بۆ مەسـرەفی پـۆلیس و کاروبـاری سـەربازیی. عوسمانییـەکان ٦ فلسیان باج دەسەند بۆ هەر دار خورمایەک بەڵام بەریتانییـەکان ١٦ فلـس (٣١/٩). ئینگلیزەکـان هـەدەفی داگیرکـردن و سیاسـەتی بەرژەوەنـدیی بەریتانییان جێبەجێ دەکرد. هەڵوێستیان بەرامبەر بـە گـەلانی ناوچەکـە لەم روانگەیەوە بوو.

ئینگلیزەکان پـەیمانیان دابـوو بـە شـەریفی حـسەین کـە لـە بەشـە عەرەبییەکەی ژێر دەسەڵاتی عوسمانییدا وڵاتێکـی عـەرەبیی بـۆ دروسـت بکەن کە فەلەستینیشی دەگرتـەوە. شـەریف حـسەین ساڵـی ١٩١٦ چـووە بەرەی بـەریتانیاوە دژی عوسمانییـەکان. بـەڵام بەریتانییـەکان لەگـەڵ ئەوەشدا، وەکو سێر پیرسی کۆکس دەری دەبـڕێت، هـەر دڵـنیا نـەبوون لەوەی کە عەرەب بە تەواویی دوژمنی عوسمانییەکان دەبن. لـە دواییـشدا بە رای کۆکس دەرچوو کە ملوێن و زیاتریش بـەو جـۆرە نـەبوون. بۆیـە بەریتانییـەکان لـە سـەرەتاوە هیوایـان خـستە سـەر توانایـان بـۆ بڕواپێهێنانی عەرەب کە نیەتیان بەرامبەر خۆیان و بەرامبەر بە باوەڕیـان باشە، بەوە بتوانن لەسەر هەڵوێستێکی بێلایەن بیان هێڵنەوەو وازیان لێ بهێنن ئەمان ئینگلیزەکان حسابی خۆیـان لەگـەڵ عوسمانییـەکان تـەواو بکەن بە بێ ئەوەی کاریگەریی بکاتە سـەر ئـەوان. لەسـەر ئـەم بناغەیـە دەستیان کرد بە دەرکـردنی تەسـریحاتی دڵـنیاکەر پـێش دەسـتپێکردنی حەملە (٤/٢٤).

وەکو رۆژنامەنوسی سویدیی "بیتە هامەرگرێن" دەڵێت بەریتانییـەکان تەنها بە چـەکی مەعـدەنیی شـەڕیان نـەکرد (٨). بەریتانییـەکان چـەکی پڕوپاگەندەشـیان بـەکار هێنـا. جەنـەراڵ مـۆد هـەر هەشـت رۆژ دوای داگیرکردنی بەغداد جاڕی دا بەریتانیا وەکو رزگارکەر نەک وەکو داگیرکەر هاتۆتە شارەکانی عێراقەوە. لە رۆژی (١٩١٨/١١/٨)شدا بەریتانیاو فەرەنسا بە جووت بڵاویان کردەوە کە ئەوان هاتوون بۆ یارمەتیدانی گـەلانی ژێـر دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیی بۆ رزگاریی و سەربەخۆبوون. بەنـدەکانی ودرود ولسنی سەرۆکی ئەمەریکییش جێگایەکی زۆری لـە هـزری خەڵـکی ناوچەکەدا گرت و هیوایان خستە سەر. شێخ مەحمود لە نامەکانییدا و لـە

کاتی دادگایی کردنیشیدا ئەم هەموو گفت و بەندانــەی وەکـو ئــامرازێکی سیاسیی بەکار دەهێنایەوە بەرامبەریان بــەڵام بــەبێ ئــەوەی بچــوکترین کاریگەریی هەبێت بۆ سەریان. چونکە بەریتانییەکان هــەر لــە ســەرەتاوە دایان نابوو کە ئەو پەیمان و بەندانە دەربــارەی مــافی گــەلان تــەنها درۆ بوون. بەشێک بوون لەو شێواز و پێداویــستییانەی کــە داگیرکــەری نــوێ هەڵسوکەوتی پێ دەکرد لەگەڵ گەلانی ژێردەستدا. رۆژنامــەی "تێگەشــتنی راستی" کە بەریتانیا لە بەغداد بۆ کوردی بڵاودەکردەوە، لە ژمارەی (٤)یدا نوسیبووی: "حکومەتی موعەزەمەی بــەریتانیا شــەرقی بــۆ شــەرقییەکان دەوێت. ئەم حەربە گەورەیە بۆ سەربەست بوونی ئــەقوامی موختەلیفــەی وەکو عەرەب و کورد و ئەرمەن ئەکا و بۆخۆ بە خۆ ژیانی ئەقوام ســەعێکی تەواوی ئیختیار کــردووە." هــەروەها لــە ژمارەیــەکی تریــدا دەنوســێت: "چارەی کوردان ئەمڕۆ وەک عەرەب بە حکومــەتی موعەزەمــەی بــەریتانیا پشت پێبەستنە. چونکە چاوی لە مــاڵ و موڵــکی کــەس نییــە و ئــارەزوی ئازادکردنی ئەقوامە." هەروەها لــە ژمــارەی (١٩)ی مــانگی ســێی (١٩١٨)دا دەنوسێت: "ئەم شەڕە هەر دەبڕێتەوە، ئەوسا نــاوی عــەرەب و ئەرمــەن و جولەکە لەناو موعاهەدەی سوڵحدا زیکــر ئــەکرێ. چونکــە ئەمانــە لــەم شەڕەدا هەموویان سەریان بەرز کردەوەو داوای حکومــەتیان کــرد. ئــەمما کوردەکان هەتا ئێستا هیچیان نەکرد. دیارە خۆیــان حاکمێتیــان ناوێــت. چونکە ئەگەر بیان ویستایە هەرایــەکیان ئــەکرد و بــە قــسەی تورکــەکان تەفرەیان نەدەخوارد. کورد ئەبێت لە ئێستاوە پەلە بکەن بۆئەوەی لــەناو موعاهەدەی سوڵحدا ناویان هەبێت." بەریتانییەکان کــە باعیــسی خــوێن رشتنێکی زۆر بووبێتن ئیتر رێگرێک نەبوو لە بەردەمیاندا کە شانبەشــانی ئەمە دانەبەزن بۆ نزمترین ئاستی موراڵییان. رۆژنامەی ناوبراو لە ژمــارە (٤)ی مانگی یەکی ساڵی (١٩١٨)دا نوسیبووی: "فەرموو ئــەوا میــستەر ل.ج. ستیوارت نەک تەنها هەر بووە بە ئیسلام بەڵکو ناوی خۆشــی گۆڕیــووەو کردویەتی بە "جەمالەدین" و "میستەر جاکسن" کە تازە موسوڵمانە نــاوی خۆی ناوە "سەعدی حەمدی." ئــەو نــاوەی لــە نــاوێکی ئینگلیزیــی تــر لا خۆشترە. خۆ میستەر سۆن ســەری بچوایــە نــوێژی نــەدەچوو، حــسەین

شیرازییەو لەسەر مەزهەبی شیعەیە (٣١٩/٣)." ئـەم قـسانە لـە راسـتییدا سوکایەتیی پێکردن و پـێ رابـواردن بـە کـورد پیـشان دەدەن لـە لایـەن بەریتانییەکانەوە، بەڵام نابێت نکۆڵیی لەوەش بکرێت کە ئایا کورد خۆی تا چ رادەیەک لە ئاستی ئەم قسانەدایە؟

مرۆڤ نازانێت پڕوپاگەندەو گفتە درۆکانی بـەریتانیا تـا چ رادەیـەک کاریان کردە سەر رێڕەوی جەنگ. بەڵام پرسی کۆکس دەنوسێت کە جـەنگ دەریخست خەڵک بەگشتی دوژمن نەبوون، دژ نەبوون. جگە لە خێـڵەکانی هۆرەکـان کـە وەکـو دەسـتکەوت دەیـان روانییـە هـەردوو لا و سـەریان دەگۆڕییەوە. بەڵام گرفتێکی ئەوتۆیان لەگەڵ دانیشتونی ئەو عەشـایەرانە نەبوو کە دوابەدوا دەیان گرتن. بەهەرحاڵ نە راپـەڕینی رێکخـراو دژیـان هەبوو وە نە عوسمانییەکان یارمەتییەکی ئەوتۆیان بەدەست هێنا (٤/٢٤).

"لە ئینتیدابی بەریتانیادا ١٩٢٢ ـ ١٩٣٢ عێراق بە چاوێکی نزمـەوە لـە لایەن بەڕێوەبەرایەتیی کۆلۆنیالیی بەریتانیاوە لە هندستان سەیر دەکرا. ئەفسەرە سیاسـییەکانی وەزارەتی هنـد بـە چـاوێکی نزمـەوە تەماشـای دانیـشتوانی ناوچەکـەیان دەکـرد. جگـە لـە دانیـشتوانی پایتـەختی ویلایەتەکان موسڵ، بەغـداد و بەسـرە ئیتـر لایـان وابـوو کـە خەڵـکی شارەکانی دی زۆر دورن لە هونەری ئیدارەو حوکمکردنەوە. "ئەفـسەرەکان لەوێ لەو بڕوایەدا نەبوون کە ئەو خەڵکە زۆرە بەدەوییە شوانە لە کوخدا ژیووە، چەڵتوک و دانەوێڵە و خورمـا چێنـەرەی سـەر فـورات و دیجلـە توانای بە هونەری دەوڵەت بشکێت (٨)."

نائیبی حاکمی سیاسیی عێراق ئەی.تی.ولـسن دەیویـست راسـتەوخۆ حوکمی دانیشتوانی عێراق بکات. لەگەڵ حکومەتەکەی کەوتە ناکۆکییـەوە لەسەر ئەوەی کە ئەوان دەیان ویست بەپێی پێشنیارەکانی عەقید لۆرەنس ئیدارەی عێراق بکەن. لە خەڵکی ناوچەکە حکومەتی داتاشـراوی سـەر بـە بەریتانیا دابمەزرێنن و لە رێگای ئەوانەوە سیاسەتی بەریتانیی جێبـەجێ بکەن. نوێنەرانی سـوننەو شـیعە لـە کۆبوونـەوەی رۆژی (١٩١٩/٠١/٢٢)دا حکومەتێکی سەربەخۆیان بڕیار دا بەدەر لـە ئینتیـدابی بـەریتانیی کـە یەکێک لە کوڕەکانی شەریف حسەین ئەمیری بێت. بەڵام ولسن دەیویـست

ئەوە بسەپێنێت کە خەڵکی عێراق نایانەوێت سەربەخۆ بن. ئەمەش ئەوە پیشان دەدات کە ئەو گفتانە بۆ ئەوە نەبوون کە گەلانی ناوچەکە بیکەن بە ڕاست. بەڵکو بۆ ئەوە بوون کە پێیان ڕاپەڕن دژی عوسمانییەکان. بەریتانیا کە جەنگی خۆی لە عوسمانیی بردەوە ئیتر لایەنی سێیەم گەلانی ژێردەست دەبوو ملکەچ بێت. گەلان و نیشتیمانەکانیان دەسکەوتی جەنگ بوون بۆ بەریتانیا و فەرەنسا.

کاتێک کە دەسەڵاتی کوردیش لە کفری لەگەڵ ئینگلیزەکان ڕێککەوتن. ئینگلیزەکان هیچ گیروگرفتێکیان نەبوو لەسەر ئەو خاڵانەی کە کورد دایانبوون. لای ئەوان ئەو خاڵانە لە گروپی پڕوپاگەندەبوون. خاڵەکانی ڕێککەوتنەکە هەموویان کۆک بوون لەگەڵ پەیمان و بەیاننامەکانی هاوپەیمانەکان. بەریتانییەکان دەیان زانی شوێنی ئەو خاڵانە سەریەشەی تیادا نییە تەنەکەی خۆڵە. ئەوەی بە لای ئەوانەوە گرنگ بوو ئەوان بتوانن بچنە سلێمانی و نەخشەی سیاسەتی خۆیان بۆ ئەو ڕۆژە، کە هێزێکی سوپاییان لە دەستدا نەبوو، دەست پێ بکەن. مێجەر نۆئێل کە هاتە سلێمانی بەیانی حوکمدارییەکی کرد کە دانان نەبوو بە سەربەخۆیی کوردستاندا. بەڵام ڕاوێژکارانی سیاسیی و سەربازیی و ئابوریی لە ئینگلیزەکان بوو. ئینگلیزەکان بە پێچەوانەی خاڵی دووەمی ڕێککەوتنەکەی کفرییەوە، بێ ڕەزامەندیی دەسەڵاتدارێتیی نیشتیمانیی کوردستان نەک دەستیان لە کاروباری ناوخۆی کوردستانەوە وەردەدا، بەڵکو ئەوان خۆیان بە خاوەنداری مرۆڤ و خاکەکە دەزانی. کێشەکە مافی گەلان نەبوو تا گفتوگۆکان سنوری سروشتیی کوردستان بکات بە بابەت وەکو لە خاڵی سێدا هاتبوو. یارمەتیدانی ئابوریی و پارە هەڵڕشتنی ئینگلیزەکانیش سەرچاوەی لە مەبەستی سیاسیی خۆیانەوە وەرگرتبوو. شێخ لەتیفی شێخ مەحمود لەم بارەیەوە وتبووی وەکو ئەو گەنمە ژەهراوییە وابوو کە جوتیار دەیدا بە مشک. هاووڵاتیانی برسی نەیان دەتوانی ئەم یارمەتییە وەرنەگرن، بەڵام وەرگرتنەکەش ویژدانی لێ دەسەندن و کێشە سیاسییەکەی پێ دەدۆڕاندن. مێجەر سۆن وای دەبینی کە ئەو کوردانەی پشتگیریی حوکمی شێخ مەحمودیان کرد گەورەترین شت کە

چاویان تێ بڕیبوو لە ڕێگای ئەم پشتگیرییەوە دەستیان بکەوێت ئارامیی و ئاساییش بوو، ئەو گیروگرفتە ئابوورییەی کە جەنگ هۆکاری بوو وای لێ کردبوون کە هەموو وەسیقەیەک ئیمزا بکەن کە خواردن و دڵنیاییان بداتێ (١٢٤/١).

ئەمەریکاو بەریتانیا پاش نزیکەی (٨٥) ساڵیش کە هاتنەوە بۆ گرتنی عێراق، پێشتر نزیکەی هەشت ساڵ ئابلۆقەیان خستبووە سەر عێراق بۆئەوەی خەڵکێکی شەکەت و بێدەرامەتی پێ ئامادەببێت کە پارەیەکی بێشوماری بۆ هەڵبڕێژن. ئینگلیز چەک و زەخیرەی نەدا بە کورد سوپای بۆ پاراستنی نیشتیمانی خۆی لێ دروست بکات. بە پێچەوانەوە، بەریتانییەکان ویستیان لە کورد هێز دروست بکەن بۆئەوەی بەرژەوەندیی بەریتانیی پێ بپارێزن. ئەو هێزە کوردییەی ئینگلیزەکان دروستیان دەکرد نەیدەتوانی بۆ مەبەستێک بەکار بێت لە دەرەوەی ستراتیجی بەریتانیی بێت. هەوڵدانیش بۆ یەکگرتنی کوردستانی ئێران و عێراق لە کۆنگرەی ئاشتیی جیهانیی و کۆمەڵەی گەلاندا لە لایەن هاوپەیمانەکانەوە ، لە سیاسەتی بەریتانییدا بوونی نەبوو. ولسن هەر دوای بەیانکردنی حوکمدارییەکە هات کۆبوونەوەی لەگەڵ نزیکەی ٦٠ کەسایەتیی کرد و تیایدا "ویست"ی کوردی ئێرانی ڕەد کردەوە کە بچنە سەر حوکمدارییەکە. بۆ ولسن ئەوە گرنگ بوو کە گوێ هەڵخات ژمارەیەک سەرۆک هۆز یان بازرگان و خوێندەوار بدۆزێتەوە ئامادەبن دژی شێخ مەحمود بن. لە ڕاستییدا کورد لە گفتە درۆکانیشدا کێشێکی ئەوتووی نەبوو. هاوپەیمانەکان لە ڕاگەیاندنەکانیاندا بۆ دامەزراندنی حکومەت و ئیدارەی گەلان زیاتر مەبەستیان لە عەرەب و سوریا و عێراق بوو. کاتێک ولسن لە وەزارەتی هندەوە لە ڕۆژی (١٩١٨/١١/٣٠)دا بروسکەی بۆ هات کە ڕای دانیشتوانی عێراق دەربارەی سێ پرسیار وەربگرێت، پرسیارەکان بواری ئەوەیان تێدا نەبوو کە دانیشتوان ڕای خۆیان دەربڕن عێراق کوێ بگرێتەوە. عێراق دانرابوو لە موسڵی باکورەوە دەست پێ بکات بۆ کەنداوی فارسیی. نوێنەرانی سوننەو شیعە نامەیەکیان بەرزکردەوە بۆ دەسەڵاتی بەریتانیی کە پێ بەپێی ئەوەی هاوپەیمانەکان گفتیان دابوو

گەلانی ناوچەکـە بـڕیاری خۆیـان بـدەن، ئـەوان ئـەمیرێکی عـەرەبیان هەڵبژارد بۆ عێراقێک کە کوردستانی باشوری ژێردەستەی خۆیان دەکـرد. کۆمەڵەی عەهدی عێراقیی کە سەرەتای ١٩١٩لە دیمەشق دروست بوو، لـە داواکارییەکانیا کە دابوویان بە لیژنەی ریفراندۆمی ئەمـەریکیی "لیژنـەی کراین" هاتبوو:

١. رزگارکردنی عێراق لە سنوری سروشتییدا لـە دیاربـەکرەوە تـا خلیجـی بەسرە.

٢. دامەزراندنی حکومەتێکی دەستوریی مەلیکیی مەدەنی لە عێـراق کـە مەلیکەکەی ئەمیر عەبدوڵا یان "ئەمیر زەید"ی برای بێت (٦٩/٤).

کـاتێکیش کـە شـێخ مـەحمود پەیوەنـدیی کـرد بـە شـەریفی کـوڕی حسەینەوە، هیچ وەڵامێک لەوەوە دیار نەبوو. عەرەبەکان کە گفـتی وڵاتی عەرەبییان بە کوردستانی خوارووەوە پـێ درابـوو، عـەرەب کـە خۆشـی ژێردەستە بوو، هیچ هۆیەکی پێ نەبوو کە قـسە لـە قـسەی بـەریتانیادا بکات و ئەم زیادەیە رەدبکاتەوە. مێژوونوسی بەریتانیی "ئەرنۆلد تۆینبی" دەربارەی پەیمانەکانی بەریتانیا وتوویەتی ئەوەی کە کەمتر لـەوانی تـر پەیوەندیی بە کوردەوە هەبوو (٢٠/٩).

نۆئێل کە هات بۆ سلێمانی ئەرکەکانی ئەوە بوو کە خەڵـکی ناوچەکـە رێک بخات بۆ دژایەتیی عوسمانییـەکان و تەقـەتکردنی پێویـستییەکانی سوپای بەریتانیی و پەیداکردنی داهات لە رێگـای کۆکردنـەوەی باجـەوە. ئینگلیزەکان کە ئەو کاتە نەیان دەتوانی سـوپایەک بنێـرن بـۆ سـلێمانی دەبوو نۆئێل لە کورد هێز و توانا دروسـت بکـات بـۆ پڕکردنـەوەی ئـەو بۆشاییە. مێجەر نۆئێل کە لە گەڕانی ناوچەکان هاتەوە، لەو سەرەوە ئەو بڕوایەشی لەگەڵ خۆی هێنایەوە کە هەندێک سەرۆک خێڵی کـوردیی هـەن حەزیان لە حوکمی شێخ مەحمود نەبوو. ئەوان دەیان ویست وای ببینن کە زۆربەی عەشایەرەکان کە لەگەڵ حکومەتەکەی شـێخ مـەحمود بـوون بـۆ ئـەوە بـوو کـە لـە رێگـای ئـەوەوە ئـارامیی و خۆشـگوزارییان لـە بەریتانییەکانەوە دەست بکەوێت (١٢٦/١).

لای بەریتانییەکان دامەزرانـدنی حوکمدارییەکـەی ١٩١٨/١١/١٧ ڕێکخـستنێک بوو بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری سیاسـیی خۆیـان. بـە خـۆڕایی نـەبوو "سـێر پیرسی کۆکس" رای وابوو بڵێت "هـەموو شـتێکمان لـە هیچـەوە دەخولـقاند و چاومان لەدەستی خۆمان بوو بـۆ ئـەو شـتەی پێویـستمان پێـی بـوو (٢٩/٤). ئینگلیزەکان لە سەر حسابی گەلان لە هیچـەوە شـتیان بـۆ خۆیـان خولـقاند. ئەوەی ئەوان بۆخۆیان خولقاند ئەوە بـوو کـە کـورد "شـتی" خـۆی دۆڕانـد. ژمارەیەکی کەم نەبوون لە کورد کە پشتیان کردە حکومەتەکە ببێـت بـە هـیچ و بەریتانییەکان شتی بۆ خۆیان لێ دروست بکەن.

مێجەر نۆئێل، ڕاگەیاندنەکانی بۆ خەڵکی ناوچەکە کـە فەرمانبـەرانی ئیداریی کورد دەبن، زمانی کوردیی رەسمیی دەبێت و یاسا بـە شـێوەیەک دەبێـت کـە لەگـەڵ دابونەریتـدا بگونجێـت، بـریتی بـوون لـە شـێوەی هەڵسوکەوت لەگەڵ خەڵکەکەدا نەک داننان بە مافەکانیاندا. ئەوان دەیـان ویست بە دەستێک لەگەڵ خەڵکییدا بجولێنەوە کە لێی هەڵنەسـڵەمێنەوە. وەکو چۆن هندییەکی بچکۆلـە فیلێـک رادەهێنێـت و دەیبـات بـەڕێوەوە، ئەوانیش دەیان ویست بە دەستێکی کوردیی کورد کۆنترۆڵ بکەن و بـەکاری بهێنن. نۆئێل لاوانی کوردی بۆ پاراستنی نیـشتیمانی کـورد "کوردسـتان" دروست نەدەکرد. ئەوان وەکو براوەی جەنگ دەیان ویـست لـە خەڵـکەکە سـوپاش بـۆ خۆیـان دروسـت بکـەن. نۆئێـل دەیـزانی کـە کـورد و حوکمدارییەکـەی دەیـان تـوانی ئـەرکی پاراسـتنی ناوچەکـەیان لـە عوسمانییەکان ببینن، بەڵام کێشەکە تەنها هـەر ئـەوە نـەبوو. ئیـدارەی بەریتانیی دەیان ویست هەموو شتێک خۆیان بڕیاری لەسـەر بـدەن و بـۆ هەدەفی خۆیان بێت. لەناو ئەم هەدەفەی ئەوانیشدا کێشەی کـورد جێگـای نەبوو. بیتتە هامـەرگرێن دەنوسـێت: "بەریتانییـەکان ویـستیان موسـڵی کوردیی ببەستن بە عێراقەوە، لەبەر دوو هۆ:

١. زانییان کە کانێکی نەوت لە ناوچەکەدا هەیە، کە پێویست دەبێت بۆ دابینکردنی ئابوریی وڵاتی مەلیکی.

٢. لەبەرئەوەی کوردەکان سوننین، خستنە سەر عێراقیان توانی ببێتـە هـۆی کەمبوونـەوەی ڕێـژەی شـیعەکان لـە دانیـشتوانیی عێراقـدا.

ژێرچەپۆکــەکردنی شــیعەکانی زۆرینـــەی عێــراق بنچینـــەی هـــەموو دەسەڵاتەکانی بەغداد بووە، لە بەریتانییەکانەوە بۆ سەدام حوسەین (٨).

شێخ مەحمود و هاورێکانیشی لای خۆیانەوە لایەن بـوون. رابـوردووی شێخ لەگەڵ عوسمانییەکانداو گفتوگۆکـانی لەگــەڵ روسـیادا پیـشانیان دابوو کە شێخ مەحمود وەکو لایەنێک و بەپێی رێککەوتن لەگــەڵ وڵاتانـدا دادەنیشێت. کـاتێکیش خەڵــک هەڵــی بـژارد بــە حوکمـدار، بــە ئــەرکی سەرشانی خۆی زانی چ بە زمان و چ بە چەک داوای ئەو بەندانە بکات کـە لەگەڵ ئینگلیزدا لەسەری رێککەوتن (١٦٤/١). ولسن دەنوسێت کە سجلەکەی رۆژانی تورکی شێخ مەحمود باس ناکات جێگای بڕوا بێـت، لەبەرئـەوەی شۆڕشی دژ کردوون (٢٢/١١). ئینگلیزەکان لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵیان دا سـود لە نفوزی ببینن. چونکە نەدەترسان بەسەریدا سەرنەکەون. چ لە عەشایەر و چ لە خوێندەوار، بۆ پارەو پلەوپایە لەگەڵ ئینگلیز بوون. ئینگلیزەکـان دەیـــانزانی کـــورد میللـــەتێک نـــەبوو بـــۆ رزگـــاربوون. پشتبەستن بە میس بیل ئینگلیزەکان وایـان دەبـینی کـە لـەدەوری شـێخ مەحمود دەستەیەک کۆبوونەتەوە گەشــە بــە ئایـدۆلۆجیی سـەربەخۆیی دەدەن و شێخ مەحمود ناو دەبەن بە حاکمی هەموو کوردستان. مـیس بیـل ئەم دەستەیەی ناو بردبوو بە "مونافیق" و تەقەتکەری شـێخ مـەحمود بــە بیروباوەڕی زیادەڕۆیی. بۆیە چارەســەرکردنی رەوشــەکە بــە دەربـڕینی میس بیل پێویستی بە گێڕانەوەی جنۆکە (شـێخ مـەحمود) بەردراوەکــەی سلێمانی بوو بۆ قاپوڕەکەی خۆی و سەر لە نوێ بەندکردنەوەی. میس بیل لای وابوو کە دەبوو حوکمدارییەکەی شخ مەحمود سـنوری بـۆ دابنرێـت. بەڵام ئەم هەنگاوانەی ئینگیزەکان بۆ کەمکردنەوەی نفوزی شێخ لە هــەمان کاتــدا هۆکــاری راپەڕاندنیـــشی بـــوو. هـــەروەکو هەنگاونانـــەکانی عوسمانییەکان بۆ رێگریی لە دەسەڵاتی، دەبوو بە سەرچاوەی تێکچوونی پەیوەندییان بە شێخەوە (١٢٨/١).

ولسن و ئیدارەکەی لە بەغداد بە چاوی رەخنەوە دەیان روانییە مێجــەر نۆئێل. وایان دەزانی کە بەهۆی نۆئێلەوە شێخ مەحمود دەستەڵاتی گەشەی کردو شەڕ و تێکچـوون ئــەنجامی هەڵــەی ئــەو بـوو. بـەڵام بەیــەکادانی

ئینگلیزەکان و کورد رووداوێکی حەتمیی بوو. نۆئێل بێ سوپا لە رێگای رێکەوتنێکەوە توانی بچێتە سلێمانی و پێشوازیی لێ کرا. شێخ مەحمود لەم بارەیەوە دەڵێت: "بە بێ ئەوەی تنۆکێک خوێن برێژن رێگام دان بێنە کوردستان، وەکو رزگارکەرێک نەک وەکو داگیرکەر. پەیمانیان پێ داین مافی خۆمان بدەنێ. بێشەرمانە بەچەشنی هاورێیەک هاتن، بەڵام وردە وردە لە پەیمانەکانیان پاشگەز بوونەوە (۹۳/۹).

لە پراکتیکدا پرۆسێسەکە وای گەیاند کە ئینگلیزەکان شەڕەکەیان دوا خست و دەسەڵاتی کوردیش بڕواشی بە ئینگلیزەکان نەبووبێت، ئەقڵی تیادا نەدەبوو پشتبەستن بە بۆچوون نەچن بە دەم پەیمانی بەریتانییەکانەوەو تاقی نەکەنەوە. جگە لەمەش کورد ئەڵتەرناتیڤێکی تریشی نەبوو، دەبوو هەموو هەوڵێک بدات بۆئەوەی لە پەنای ئەم وڵاتە بەهێزەدا شتێک بەدەست بهێنێت و خۆی لە جەبەروتی بپارێزێت. بەڵام حکومەتەکە دوو هەدەفی جیاوازی لەبەردەم دا بوو، هەدەفی بەریتانیی و هەدەفی کوردیی. هەر هەنگاوێک بۆ هەر یەکێکیان نکۆڵیی بوو لەوی تریان. دەبوو یەک هەدەف و یەک سیاسەت هەبێت. ئەویش دیارە هی بەهێزترینیان بوو. کورد توانی ئاسان رۆژی ۱۹۱۹/۰۵/۲۱ شۆرشێک بەسەر هێزی بەریتانییدا بکات. بەڵام لەو کاتەدا بوونی بەریتانیا لە کوردستان پەنجەی لەشێکی گەورە بوو. بەریتانیا هێزێکی بچوکی لەوێ هەبوو. بەریتانیا گەورەترین وڵاتی دنیا ئەمڕۆ یان سبەینێ، دەیتوانی بەسەر هێزی شێخ مەحمود و هاورێکانیدا سەربکەوێت. ئەوەی کە جێگای هیوا بوو ئەوە بوو کە کورد وەکو میللەت داگیرکردن قبوڵ نەکات. نۆئێل کە رێکخستنێکی حکومیی لە پەنا شێخ مەحموددا پێک هێنا، رێکخراوەیەکی کۆنترۆڵ بوو. لە هەنگاوی دووەمدا ئەرک لابردنی دەسەڵاتی ناشونالیستی کورد بوو. بۆ ئەم ئەرکەیان ئیتر نۆرەی مێجەر سۆن بوو. لە راستییدا سیاسەتی بەریتانیی پێویستی بە پیاوێکی وەکو "عەزیز خان" بوو.

سەرئە نجام:

١. ئینگلیزەکان لە رێگای رێککەوتن و بەناوی رزگارکەر و دۆستەوە بــۆ شەڕ هاتنە سلێمانییەوە، ئەگینا وەکو داگیرکەر شێخ مەحمود بــە قــسەی خۆی هەر ئەو کاتە شەڕی دژ دەکردن.

٢. بەریتانیا و فەرنسا لە ناوچەکەدا شانبەشانی چــەکی مەعـدەنیی چــەکی تریشیان بەکار هێنا، لەوانە چەکی پڕوپاگەندەو گفت و پەیمانی درۆ بوو.

٣. گفــت و پەیماندانــەکان بــە گــەلانی ژێــر دەســتەڵاتی عوسمــانیی لــە ناوچەکەدا بۆ سەربەخۆبوون و رزگاریی، زیاتر عەرەبی مەخــسەد بــوو نــەک کورد. تا ئێستاش لە جیهاندا کە باســی ئاشــتیی لــە رۆژهــەڵاتی ناوەڕاســتدا دەکرێت، مەبەسەت کێشەی فەلەستینە.

٤. ئینگلیزەکان دوای تەسـلیمبوونی عوسمانییــەکان و ئــەنجام بردنــەوەی جەنگ، کوردستانی جنوبییان بە ناوچــەی بــراوەی خۆیــان تەماشــا دەکــرد.

٥. ئینگلیزەکان حکومەتی کوردییان بۆ بەڕێوەبردنی کــاری خۆیــان دامەزرانــد. لایان وابوو شێخ مەحمود بــە دیــار موچــەو دەســتکەوتی تایبــەتیی خۆیــەوە دادەنیشێت. بەڵام شــێخ و دەســەڵاتی کــوردیش هــەدەف و سیاســەتی خۆیــان هەبوو.

٦. حوکمدارییەکە بۆ هەدەفی هەر لایەک بەکار بهاتایە، کــوردیی یــان ئینگلیزیی، نکۆڵیی ئەوی تریان بوو. بۆیە دەبوو دەسەڵات بە لایەکدا ساغ بێتەوە. شەڕ شتێکی حەتمیی بوو.

٧. ئەفسەرە سیاسییەکانی بەریتانیا کــە ئــەرکیان داگیرکــردن بــوو، خوێنــساردانە بــوونی کــورد و سیاســەتی کوردییــان نــەدەبینی. ئــەوان کوردیان وەکو لایەن دانەنابوو. ولــسن بــۆ نۆکــەریی شــێخ مــەحمودی لا جاهیل بوو.

سەرچاوەکان:

١. عبدالرحمن ادريس ساڵح البياتی، الشێخ محمود الحفيد والنفوز البريتانی فی کردستان العراق حتی عام ١٩٢٥، دار الحکمه، لندن، ٢٠٠٥.

٢. د.وليد حمدی، کورد و کوردستان له بەڵگەنامەکانی بەریتانیادا، وەرگێڕانی موحەمەد نوری تۆفيق، سەردەم، ١٩٩٩.

٣. م.ر. هاوار، شێخ مەحمودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خواروو ی کوردستان، بەرگی یەکەم، لەندەن، ١٩٩٠.

٤. العراق فی الوسائق البرتانيه، ١٩٠٥—١٩٣٠، تقيم ومراجعه: عبدولرزاق الحسنی، ترجمه و تحرير فواد قزانجی، دار المامون، ١٩٨٩ بغداد.

٥. کەمال نوری مەعروف، یاداشتەکانی شێخ لەتیفی حەفید لەسەر شۆڕشەکانی شێخ مەحمودی حەفید، چاپی یەکەم ١٩٩٥.

٦. بيتته هامەرگرێن، مێژوو خۆی دوبارە دەکاتەوە بۆ خەڵکی عێراق، رۆژنامەی (سڤێنسکه داگبلادت)ی سویدیی رۆژی ٢٠٠٢/١٢/٠١، گۆڕینی بۆ کوریی ناسر حەفید.

٧. رەفیق حیلمی، یادداشت، کوردستانی عێراق و شۆڕشەکانی شێخ مەحمود، چاپخانەی رۆشنبیریی و لاوان، ١٩٨٨.

٨. زوهێر الدوجێلی، الانتخابات العراقيه الاولی قبل ٨٥ عاما، مازا جری؟

٩. د.کەمال مەزهەر، دور الشعب الکردی فی سوره عشرين العراقيه، متبعه الحوادس، بغداد، ١٩٧٨.

١٠. ئەیوب بارزانی، المقاومه الکرديه للاحتلال ١٩١٤—١٩٥٨، دار النشر حقائق المشرق ٢٠٠٢.

١١. ارنولد تی. ولسن، بلاد مابين النهرين بين ولائين، الجز السالس، ترجمه فواد جميل، بغداد، ١٩٧٣.

١٢. نەوشیروان مستەفا ئەمین، میرایەتیی بابان لە نێوانی بەرداشی رۆم و عەجەم دا، ١٩٩٨، چاپەمەنی خاک.

١٣. د. ئیبراهیم ئەحمەد شوان، سۆفیگەری، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ٢٠٠١.

١٤. مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، مەکتوباتی کاک ئەحمەدی شێخ، چاپخانەی الحوادس، بەغداد، ١٩٨٤.

١٥.. Jean Jacques Rousseau, Om Samhällsfördraget, Natur o Kultur

١٦.. Hannu Tapani Klami, Sanningen Om Rätten

١٧. نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەردەمی قەڵەم و موراجەعات.